

HİTİT DUALARI

Özlem UYSAL

Aralık 2022

DENİZLİ

HİTİT DUALARI

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı**

Özlem UYSAL

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Mutlu**

Aralık 2022

DENİZLİ

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Özlem UYSAL

ÖN SÖZ

Her Eskiçağ toplumu gibi Hititler de kendilerine özgü bir inanç sistemi geliştirmiş ve bu inançlarının getirdiği sorumlulukları hayatlarının her alanında hissetmiştir. Tanrularına derin bir sevgi ve saygı ile bağlı oldukları görülen Hititler'in, aynı zamanda onlardan ne kadar korktukları da tanrular adına düzenledikleri çok sayıdaki bayram ve ritüellerinden anlaşılmaktadır. Tanrının yeryüzündeki temsilcisi ve aynı zamanda başrahip sıfatına sahip olan kral ise bu sorumluluğu en derin bir şekilde hisseden şahıstır. Çünkü ülke veya kendisi adına aldığı kararlar tanruların hoşuna gitmeyebilir ve onların vereceği cezalar sonucu ülkesini felaketlere sürükleyebilirdi. Bu tür sonuçlardan ölesiye korkan Hititler, başlarına gelen herhangi bir felaket durumunda ya da tanruların hoşuna gitmeyecek bir şey yaptıklarını düşündüklerinde fal, büyü, kehanet gibi ritüellere başvururlar ve sonuçlarına göre suçlarının affı için tanrulara yalvararak dua ederlerdi.

Hitit dualarına genel olarak bakıldığında bunların daha çok kral ve ailesine ait olduğu görülür. Bu duaların sıklıkla ülkenin başına gelen felaketler, tanrular adına yapılan bayramların ihmalinden dolayı yaşanan pişmanlık, kral ve ailesine atılan iftiralar, kralların hastalıkları gibi konuları içerir. Hitit dualarının dikkat çeken bir özelliği de duaların, tanruların huzurundaymış gibi bir içtenlik ve dürüstlük içinde yapılıyor oluşudur. Her şeyi görüp bilen tanruların önünde aklanmak için yalan söylemek, Hititler'in pek tercih etmediği bir durumdur. Bu sebeple dualar, Hitit tarihi hakkında bilgi veren yıllık niteliğindeki kaynaklardan biridir.

Hitit duaları, Hititlerin iç dünyasındaki iyi-kötü, suç ve ceza, tanrının adaleti gibi felsefi sorgulamalarını içeren düşüncelerin bir iz düşümüdür. İçinde bulunduğu vahim vaziyetin tüm acizliği ile tanrıya sığınan kişi, her şeyi görüp bilen tanrısının karşısında bütün hırslarını ardında bırakarak, affedilmek ümidiyle tanrının merhametini ummaktadır.

Son olarak tezimin danışmanlığını kabul ederek yardım ve destekleriyle bana yol gösteren Sayın hocam Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Mutlu'ya, yardımını ve desteğini benden esirgemeyen Sayın hocalarım Prof. Dr. Yusuf Kılıç'a, Dr. Öğr. Üyesi Murat Orhun'a ve ödev olarak verdiği konuyla tezim için de ilham olan Sevgili hocam Doç. Dr. Şeyma Ay Arçın'a teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca tez sürecimde destekleriyle yanımda olan sevgili arkadaşlarım Dr. Öğr. Üyesi Selin Tekin Güven'e, Uzman Sanat Tarihçi Martı

Esin Şemin Tekin'e ve beni maddi ve manevi yardımlarıyla her zaman destekleyen değerli ailem Nimet Karadağ'a, Mehmet Karadağ'a, Fatma Özden Acarol'a, Hatice Uysal'a, Muhsin Uysal'a ve bu çalışma yolculuğumda birlikte yürüdüğüm sevgili eşim, yol arkadaşım Mustafa Uysal'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

HİTİT DUALARI

Uysal, Özlem
Yüksek Lisans Tezi
Tarih ABD
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Gülseren Mutlu

Aralık 2022, vii + 123 sayfa

Çalışmamızda çivi yazılı belgeler ışığında Hitit dualarının konuları ve yapılaş biçimleri incelenerek Hitit duaları hakkında biçimsel bir çerçeve oluşturulması amaçlanmıştır. Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde dua kavramının temelini oluşturan Hitit dini, tanrı ile insan arasındaki ilişki, Hitit duaları içinde önem arz eden temel kavramlar ve duaların Hitit tarihi içerisindeki gelişimi; ikinci bölümde Hitit dua biçimleri ve üçüncü bölümde ise Hitit dualarının konularına göre sınıflandırılması konuları ele alınmıştır. Bu bağlamda birincil kaynaklar olarak çivi yazılı metinlerin şimdiye kadar yayınlanmış olanları karşılaştırmalı olarak incelenerek, Hitit dualarının nasıl icra edildiği ile ilgili genel bir bilgi ortaya koyulması hedeflenmiştir. İncelemiş olduğumuz dua sunumu metinlerinin büyük bir kısmı başta kral olmak üzere kraliyet ailesi mensuplarına aittir. Hitit halkına ait özel bir dua sunumu bulunamamıştır ancak incelediğimiz bazı çeşitli dini ritüel metinlerinde sık sık duaların geçtiği görülmektedir.

Hititler yaşadıkları tüm olumsuzlukların tanrılar tarafından gönderildiğine ve bunların ancak tanrılar tarafından ortadan kaldırılacağına inanmışlardır. Bu sebeple yaşadıkları hemen her problemin çözümü için dini yöntemlere başvurmuşlardır ve dualar da bunların büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Ayrıca Hitit inancına göre bir kişi bir suç işlemişse bunu muhakkak her şeyi gören ve bilen tanrılarının önünde itiraf etmesi icap etmektedir. Bu sebeple Hitit dualarında içten gelen bir samimiyet hakimdir ve en önemlisi dürüstlük esastır. Hitit inancının tüm bu niteliksel özellikleri, duaları biçimsel olarak da etkilemiş ve Hititler'e özgü bir dua kompozisyonu ortaya koyulmuştur.

Anahtar kelimeler: Din, Hititler, Dua.

ABSTRACT

HITTITE PRAYERS

Uysal, Özlem
Master Thesis
History Department
Ancient History Programme
Adviser of Thesis: Asst. Prof. Dr. Gülseren Mutlu

December 2022, vii + 123 pages

In our study, in the light of cuneiform documents, it has been aimed to create a stylistic framework about Hittite prayers by examining the subjects and ways of making Hittite prayers. In our study, which consists of three parts, first, Hittite religion that forms the basis of the concept of prayer, the relationship between God and human, the basic concepts that are important in Hittite prayers and the development of prayers in Hittite history; in the second part, Hittite prayer forms; and in the third part, the classification of Hittite prayers according to their subjects are discussed. In this context, by reviewing the cuneiform texts, which were published until now, comparatively, as the primary sources, it has been aimed to present a general knowledge about how Hittite prayers were performed. The significant proportion of the prayer presentation texts that we have examined belong to the members of the royal family, especially the king. A special prayer for public Hittite people has not been found; however, it can be seen that some of the various religious ritual texts often included prayers. The Hittites believed that all of the negative experiences were sent by the gods and that they could only be resolved by the gods. Therefore, they resorted to religious methods to solve almost every problem that they experienced, and prayers cover a large part of them.

Moreover, according to Hittites belief, if a person committed to crime, the confession must be in front of the gods who see and know everything. For this reason, an intimate sincerity prevails in Hittite prayers, and most importantly, honesty is essential. All these qualitative features of the Hittite belief also affected the prayers formally, and a Hittite-specific prayer composition was revealed.

Keywords: Religion, Hittites, Prayer.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
SİMGE ve KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT TOPLUMUNDA TANRI, İNSAN VE DUA İLİŞKİSİ

1.1. Hititlerin Tarihi Coğrafyası	3
1.2. Hitit Toplumunda Tanrı ve İnsan İlişkisi	4
1.3. Hitit Dualarında Geçen Başlıca Tanrı ve Tanrıçalar	8
1.3.1. Arinna'nın Güneş Tanrısı ve Tanrıçası	9
1.3.2. Hatti'nin Fırtına Tanrısı	12
1.3.3. İştär	13
1.3.4. Lelwani	15
1.3.5. Yazılıkaya Açık hava Tapınağı.....	17
1.4. Hitit Dua Biçimleri.....	20
1.4.1. Hitit Dualarıyla İlişkili Bazı Kavramlar: İlahi ve Methiye.....	20
1.4.1.1. İlahi ve Methiye	20
1.4.1.1.1. Güneş Tanrısı'na İlahi Tarzında Dua (CTH 372).....	22
1.4.1.2. Rüya.....	29
1.5. Hitit Dualarının Kökeni	31
1.6. Hitit Dualarının Gelişimi.....	32
1.7. Hitit Dualarının Genel Hatları	34

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DUA BİÇİMLERİ

2.1. Hititler'de Dua Biçimleri	37
2.1.1. Mugawar	38
2.1.2. Malteššar	40
2.1.3. Arkuwar	41
2.2. Hitit Dualarında Yer ve Mekân Kavramları	44
2.3. Hitit Dualarında Zaman Kavramı	47

2.4. Dua Öncesinde Yapılan Hazırlıklar	51
2.5. Duanın Sunumu	53
2.6. Duanın Sonlandırılması	55
2.7. Hitit Dualarında Kurban ve Adak Sunumları	56
2.7.1. Ekmek	61
2.7.1.1. NINDA.BABBAR, Beyaz Ekmek.....	63
2.7.1.2. NINDA.GUR4.RA, Kurbanlık Kalın Ekmek/ Somun’	64
2.7.1.3. Yağlı Börek.....	64
2.7.2. Bal	65
2.7.3. Kurban Sunumlarında Kullanılan İçecekler.....	66
2.7.3.1. Şarap	68
2.7.3.2. Bira	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONULARINA GÖRE DUA BİÇİMLERİ

3.1. Hastalık Nedeniyle Yapılan Dualar.....	73
3.1.1. Kantuzzili’nin Güneş Tanrısı’na İlahi Tarzında Duası (CTH 373)	73
3.2. Atalar Tarafından İşlenen Günahlar Sonucu Cezalandırılma Düşüncesiyle Yapılan Dualar.....	76
3.2.1. II. Murşili’nin Veba Duaları (CTH 378).....	77
3.3. İftira ve Dedikodudan Korunma İsteği ile Yapılan Dualar	82
3.3.1. İftiraya Karşı Yeraltı Güneş Tanrıçası’na Yapılan Dua (CTH 371).....	82
3.3.2. II. Murşili’nin Eşi Gaşşuliyawiya İçin Tanrıça Lelwani’ye Sunduğu Duası .	83
3.4. Savaş veya Kriz Anlarında Yapılan Dualar	85
3.4.1. Puduhepa’nın Adak duası (III. Hattuşili’nin Eşi) (CTH 590)	85
3.4.2. Kral Arnuwanda ile Kraliçe Aşmunikkal’ın Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na ve Tanrılara Kuzey Anadolu’daki Kaşkalılar’dan Şikâyet Eden Duaları (CTH 375.1)87	
3.5. Kişinin Kendi İşlediği Günahlar Sebebiyle Yapılan Dualar	92
3.5.1. IV. Tudhaliya’nın Arinna Kenti Güneş Tanrıçası’na Duası	92
3.6. Savaşta Tanrıların Desteğini Almak İçin Yapılan Dualar	93
3.6.1. Savaş Esnasında Geçen Bir Dua Örneği	93
3.6.2. II. Murşili’nin Yıllıklarında Geçen Zafer Duası	93
3.7. Kral ve Kraliçenin Esenliği İçin Yapılan Dualar	94
3.7.1. Mektuplarda Geçen Dualar	94
3.7.2. Ritüel Metinlerinde Geçen Dualar	95

3.8. Kraliyet Ailesi Dışındaki Kimselerin Yaptıkları Dualar	98
3.8.1. Çağırma Ritüelinde Geçen Bir Dua Örneği	98
3.8.2. Sağaltım Ritüellerinde Geçen Dualar	99
3.8.3. Hititler'in Yağmur Duaları	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	107
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

SİMGE ve KISALTMALAR

- [ ] : Çivi yazılı metnin kırık kısmının tamamlanmasıdır.
- ( ) : Çivi yazılı metnin tercümesinde yazarın yaptığı tamamlamalardır.
- { } : Kâtip tarafından silinen işaretleri gösterir.
- ... : Metindeki boşlukları veya çevrilemeyen sözcükleri gösterir.
- [...] : Kırık metin yerlerinde sayısı yaklaşık olarak hesaplanabilen işaretler yerine kullanılır.
- § : Hititçe metinlerde paragrafın başlangıcını gösterir.
- < > : Metni yazan katip tarafından unutulmuş olan işaretleri içine alır.
- age. : Adı geçen eser
- agm. : Adı geçen makale
- agt. : Adı geçen tez
- Bkz. : Bakınız
- C. : Cilt
- CTH : Catalogue des Textes Hittites, Paris.
- çev. : Çeviren
- drl. : Derleyen
- ed. : Editör
- KBo : Keilschrifttexte aus der Boghazköy - Leipzig 1916-1923, Leiden 1954vd.
- KUB : Keilschrifturkunden aus der Boghazköy - Berlin 1921vd.
- MÖ : Milattan önce
- ODTÜ : Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- S : Sayı
- s. : Sayfa
- Süt. : Sütun-Kolon
- TAD : Tarih Araştırmaları Dergisi
- TÜBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
- vd. : ve devamı

GİRİŞ

Dua, insanın tanrıyla kendi iyiliği doğrultusunda tanrıdan isteklerde bulunduğu içten bir iletişim şeklidir. Din olgusu, Hititler’de önemli bir yere sahip olduğu için tanrıyla içinde buldukları ilişkileri içeren dua örnekleri de oldukça fazladır. Bu nedenle dua metinlerinin incelenip yorumlanması, Hititler’i hem dini hem siyasi hem de sosyal açıdan daha iyi anlamamızı sağlayacaktır. Buradan yola çıkarak Hitit dualarının konuları ve yapılış biçimleri incelenerek Hitit duaları hakkında biçimsel bir çerçeve oluşturulacaktır. Bu doğrultuda öncelikle tanrı, yaratıcı, ilahi kudret gibi göksel kavramların Hitit toplumunun algısında nasıl tasavvur ettiğinden kısaca bahsetmek, konumuzun daha iyi anlaşılması için yerinde olacaktır.

Hitit dini, Mezopotamya ve Grek-Roma dinleri ile sonraki tek tanrılı dinlerin aksine oldukça sade ve dogma düşüncelerden uzak, sıradan bir insanın günlük ihtiyaçlarını karşılayacak niteliklere sahiptir. Diğer bir deyişle Hitit dini çağdaş Mezopotamya ve Mısır dinlerinin aksine insanları gizemli dünyalara sürükleyecek, teolojik düşüncelerle uğraştıracak dogma ve dolayısıyla kaderciliğe itecek unsurlardan yoksundur. Hitit inancına göre başa gelen belaların, problemlerin bir sebebi, kişinin kendi işlediği ya da annesinin, babasının diğer bir ifadeyle atasının işlediği günahların bir sonucudur çünkü tanrıları kızdırmış ya da küstürmüştür. Bu sebeple bir kişi dertlerinden arınıp iyiliğe kavuşmak istiyorsa öncelikle bu suç ve günahlar tanrılardan/tanrıçalardan af dilemelidir.

Bilindiği üzere din olgusu, Hititler’ in hayatındaki her şeyin temel noktasıdır. Yaptıkları tüm işlerde tanrının rızasını alarak devam etmek, Hititler için neredeyse kişisel bir ihtiyaç kadar önem arz etmektedir. Hele ki ortada bir suç, günah, ya da tanrıların gazabına sebep olabilecek bir durum varsa bunun hemen tanrılara/tanrıçalara bildirilmesi gerekmektedir. Çünkü tanrılar olup biten her şeyi görebilir ve onu kandırmak ya da buna teşebbüs etmek pek akıl kârı değildir. Bu sebeple işlenmiş bir suçun muhakkak tanrılara itiraf edilmesi gerekir. Hititler’in mahkeme salonunu andıran bu bakış açısı Hitit dualarının temelini oluşturan “*arkuwar*”dır.

Hititler, tanrıları memnun etmek için sadece suçlarını itiraf etmemiş, onlara Mezopotamya kökenli ilahileri dualarına dâhil ederek methiyeler düzmüşlerdir. Ayrıca her dua sunumunda, kendileri gibi insani özellikler taşıdıklarına inandıkları tanrılara,

çeşitli yiyecek, içecek, kurban ve adaklar sunarak onların gönüllerini hoş etmek için uğraşmışlardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT DİNİ VE DUALARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Hititlerin Tarihi Coğrafyası

Anadolu coğrafyası, tarihin en eski devirlerinden itibaren doğudan ve batıdan birçok kavmin istilasına uğramış, pek çok medeniyetin beşiği olmuştur. Bu coğrafyanın bir geçiş noktası olmasında doğu ve batıdan gelen grupların yanı sıra yeryüzü şekilleri, su kaynakları, iklimi ve benzeri coğrafi etmenler de önem teşkil etmektedir.¹ (Resim 1)

Hititler'in Anadolu'ya gelip yerleşmesi MÖ 2. Binyıllara tekabül etmektedir. Nereden göç ettikleri konusunda farklı görüşler olmasına rağmen son yıllarda yapılan araştırmalar sonucunda Hititler'in Anadolu'ya Avrupa'dan çıkarak, Karadeniz'in kuzeyinden geçerek Hazar Denizi dolaylarından göç ettikleri düşünülmektedir. Eski bir Hitit duasında geçen şu ifadeler bu görüşü desteklemektedir:

“Göğün güneş Tanrısı, Efendim, insanoğlunun çobanı, yukarıya geldin sen. Göğün Güneş Tanrısı, denizden geldin ve şimdi göklere çıkıyorsun.”

İç Anadolu'da, denizden bir hayli uzakta yaşayan insanlar için böyle bir dua başlangıcı ilk başta garip görünmekle birlikte bazı araştırmacılar için bu dizeler, bu halkın Hatti ülkesine nereden veya hangi yoldan geldiğine dair tek ipucudur. Bu dua MÖ 1300'lerde, Hititler en az 700 ya da 1000 yıldır “yeni” yurtlarında yaşadıkdan sonra yazıya dökülmüştür. Bu nedenle bazı bilim insanları çok daha eski, geleneksel dua metinleriyle karşı karşıya kaldıklarında ve dolayısıyla Hititler'in bir zamanlar bir denizin batısından geldiklerine ya da Anadolu'ya geçişleri esnasında bir denizin batısından geçtiklerine inanmayı tercih etmişlerdir.²

Hitit Krallığı, MÖ 17. yüzyılın başlarında “Hatti Ülkesi” olarak da adlandırılan Orta Anadolu'nun Kızılırmak kavisi alanında varlık göstermiştir. Sonraki beş yüzyıl boyunca ise Geç Tunç Çağı'nda Hititler, Anadolu coğrafyasının büyük bir bölümünde ve Kuzey Suriye'den, Mezopotamya'nın batısına kadar uzanan geniş bölgede bir imparatorluk inşa etmişlerdir. İmparatorluğun idari ve dinî merkezi Hattuşa'dır (Boğazköy/ Boğazkale).³

¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Bursa, 2015, s. 104-105.

² Birgit Brandau, Harmut Schickert, *Hititler, Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, Ankara, 2018, s. 20.

³ Trevor Bryce, *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, New York, 2002a, s. 8.

1.2. Hitit Toplumunda Tanrı ve İnsan İlişkisi

Din, insanlar ile insanın var olduğuna inandığı tanrılar arasındaki ilişkilerin bir bütünüdür. Din kadar insanın hayatının hemen her alanına girmiş başka bir sosyolojik olgu yoktur. Ortak bir inanç olarak çevresinde bu kadar çok sayıda insanı toplayabilen başka da bir oluşum da yoktur. İster pagan dinlerde olsun isterse tek tanrılı dinlerde, hep tanrılar efendileri, insanlar ise köleleri temsil etmektedir. Peygamberler, kahinler, rüya, trans halleri ve çeşitli kanallarla ve şekillerde tezahür eden tanrı emirleri, belirli formüllere indirgenmiş olan ayinler, bayram merasimleri ve dualar, dinin bel kemiğini oluşturmaktadır.⁴ Din, tüm bunların yanında toplumsal, dilsel ve ekonomik bir olgudur. Çünkü insan dilden ve toplumsal yaşamdan ayrı düşünülemez.⁵

MÖ 2. bin yılda Anadolu'da güçlü bir devlet hâline gelen Hititlerin dünyasında din konusu çok önemli bir yere sahiptir. Hem çivi yazılı tabletler içerisindeki dinî metinlerin yoğunluğu hem de arkeolojik çalışmalar sonucunda gün yüzüne çıkarılan anıtsal tapınak yapıları, bu sava dayanak oluşturmaktadır.⁶ Hattuşa arşivlerinde kehanet, dua, efsane ve ritüel gibi dini konuları içeren çok sayıda çivi yazılı tablet ele geçmiştir. Bu doğrultuda din olgusunun, gerçekleştirilen uygulamalar aracılığıyla imparatorluğun en ücra köşelerinde bile gündelik yaşamı yoğun bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Hitit dini ile ilgili belirtilmesi gereken ilk ve en önemli nokta, onun bir “devlet dini” olduğu gerçeğidir. Hitit dininin iki temel boyutu bulunmaktadır. Birincisi kendi gelenekleri olan yerel kültürler, ikincisi ise başkent Hattuşa merkezli ve krala bağlı olan devlet dinidir.⁷ Hititler bölgelere ait panteonun üstünde bir devlet panteonu oluşturmuştur. Hitit anlayışına göre din, kişisel bir inanış olmaktan ziyade toplumun tamamı için gündelik hayatta uyulması gereken bir kurallar bütünü anlamına gelmektedir.⁸

Hititler'de tanrılarla iletişime geçmek amacıyla “sistemik” ve “tek taraflı” olarak nitelendirilen uygulamalar dualar, bayram kutlamaları ve büyü ritüelleridir. Dualar ve ritüeller, kehanet ve fallardan çıkan sonuca göre de uygulanabilirken bayram kutlamaları düzenli bir şekilde yılın belirli dönemlerinde icra edilmek zorundadır. Diğer

⁴ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu-2*, İstanbul 2003, s. 74.

⁵ Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, İstanbul 2000, s. 22.

⁶ Aygül Süel, “Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?”, *X. Türk Tarih Kongresi*, C.2 Ankara, 1986, s. 515.

⁷ O. Robert Gurney, *Some Aspects of Hittite Religion*, Oxford 1977, s. 1.

⁸ Andreas Schachner, *Hattusa; Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, İstanbul 2019, s. 141.

tarafından bu üç iletişim biçiminde de tanrılarla girilen karşılıklı bir ilişki yoktur. Daha çok belli sözler, nesnelere ve canlılar aracılığıyla tanrılara mesaj gönderilmekte ve onlardan yardım istenmektedir.⁹

Hitit metinlerinin ne yasal ne de dini anlamda ideal insan modeli çizmediği görülmektedir. Hititler'in algısında, bir insanın, her zaman suçlu ya da günahkâr olma eğiliminin var olduğu vurgusu dikkat çekmektedir.¹⁰ Hititler'deki kendini haklı çıkarma ve sorumluluk duygusu kötülüğe olan inançlarında da görülmektedir. Hititler, Mezopotamya kültürlerinin aksine, kötülüğü doğaüstü bir şey olan "kötü iblisler" olarak tasavvur etmemekle birlikte bütün belaların sebebini pislik, (papratar) veya kara büyü (alwanzatar) olarak görmektedirler.¹¹

Bir Hitit insanının bu kişi kral bile olsa tanrılardan bağımsız veya onların fikrini almadan gerçekleştirdiği neredeyse tek bir eylem yoktur. Bir Hititli doğduğu andan itibaren tanrılarının himayesi altına girmekte ve bu durum o kişinin ölümüne kadar devam etmektedir. Hitit ülkesinde doğan bir çocuk, DINGIR.MAḪ^{MEŠ}/ḪI.A ve Kader tanrıçaları Gulšeş tarafından korunmaktadır. Bunlardan biri kişiye hayatı boyunca koruyucu tanrı olarak eşlik etmektedir.¹²

Aynı şekilde Hitit krallarının da bir koruyucu tanrıları bulunmaktadır; II. Murşili'nin koruyucu tanrısı Telipinu, III. Hattuşili'nin koruyucu tanrısı Şamuha kentinin Şauşgası (İştari), IV. Tudhaliya'nın koruyucu tanrısı Şarumma'dır. Krallar ile beraber koruyucu tanrılar en iyi mühürler ve kaya kabartmalarında görülmektedir. Beckman'a göre bir Hitit kralının koruyucu tanrısı, onun başarılı kariyer hayatından sorumludur ve yükümlülüğünü bir ebeveyn gibi üstlenmiştir. Muwatalli'nin dua metinlerinden anlaşıldığı üzere kendisi Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın rahibidir. Ancak başkent taşınmasının ardından Pihaşšaşı- Fırtına Tanrısı, Muwatalli'nin koruyucu tanrısı konumuna geçmiş ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası arka planda kalmıştır. III. Hattuşili

⁹ Sevgül Çilingir Cesur, *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, İstanbul 2020 s. 118.

¹⁰ Ahmet Ünal, "The Role of Magic In The Ancient Anatolian Religions According To The Cuneiform Texts From Boğazköy-Hattusa"; *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan* Harrassowitz, 1988, C.3, s.61.

¹¹ Hans Gustav Güterbock, "Hittite Religion, Forgotten Religions", New York 1950, s. 98.

¹² Gary Beckman, "Hittite Religion", *The Cambridge History of Religions in the Ancient World: From Bronze Age to the Hellenistic Age*, C.1, Cambridge 2013, s.95.

döneminde ise, Şamuha İstarı ve Nerik'in Fırtına Tanrısı, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yerini almış görünmektedir.¹³

Kralın himayesine girdiği tanrısıyla ilişkisine dair örnek olarak Muwatalli'nin Pihaşšaşi Fırtına Tanrısı'na duası verilebilir:

*“Bundan sonra kral şöyle der: Yıldırımın fırtına tanrısı,
Efendim, ben sadece bir insandım, oysa babam Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın
ve tüm tanrıların rahibiydi.
Beni babam doğurdu ama Şimşeğin Fırtına Tanrısı beni annemden
aldı ve büyüttü; beni Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na
ve tüm tanrılara rahip yaptı;
Hatti ülkesi için beni kral olarak atadı.”¹⁴*

Hitit prensi Kantuzzili'nin duasında geçen bir ifade bu görüşü destekler görünmektedir:

*"Annem beni dünyaya getirdiğinden beri tanrım beni büyütüp yetiştirdi. Sadece sen, tanrım, [benim adım] ve benim itibarımın. Yalnız sen [ilâhım] beni güzel insanlarla birleştirdin ve zor bir yerde tanrım bana (nasıl davranacağımı ve ne) öğrettin.
Tanrım, [beni] Kantuzili, bedeninizin (ve) ruhunuzun hizmetkârı olarak ilan ettiniz. Çocukluğumdan beri (benimle) olan Tanrı'mın rahmetini bilemez miydim? Ve ben bunu kabul etmez miyim?¹⁵*

Bununla birlikte sıradan bir Hitit insanı ile Koruyucu tanrısı arasındaki ilişkinin boyutu, eldeki verilerin yetersizliğinden dolayı net bir şekilde bilinmemektedir.¹⁶

Hititler'de tanrı ile insan arasındaki ilişkide öne çıkan bir başka özellik de karşılıklı çıkar ilişkisidir. Bu fikrin temelinde tanrıların mizacını iyi gözlemlemek,

¹³ Meltem Doğan Alparlan, *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı (Filolojik Belgeler Işığında)*, İstanbul 2012, s. 136.

¹⁴ Itamar Singer, *Hittite Prayers*, Atlanta 2002, s. 91.

¹⁵ Güngör Karauğuz, *Hitit Duaları Kil Kitapları; Bin Tanrı İçin Münacatlar*, Konya 2020, s. 103.

¹⁶ Gary Beckman, "Hittite Religion", *The Cambridge History of Religions in the Ancient World: From Bronze Age to the Hellenistic Age*, C.1, Cambridge 2013, s. 95.

onlardan gereksiz yere korkmamak ve kendini ilahi güçlere tamamen teslim etmemek yatmaktadır. Hitit insanı şu temel esasın farkına varmıştır; Tanrılar insanlar gibi ekip biçmemeleri, mal üretmemeleri ya da tembel olmaları, onları insanlara bağımlı kılmaktadır. Tanrılar, insanları köle gibi kullanmakta, onların kendilerine ibadet etmesinin her gün yiyecek içecek sunumlarının, bayramları ve dinî ritüelleri vaktinde yapmalarının karşılığında onlara yardım elini uzatmaktadır. Bu durum kral II. Murşili'nin Veba Duaları'nda da açıkça görülmektedir.¹⁷

“Hatti ülkesini veba bastırıldığı için siz tanrılara mun[tazam] ekmek kurbanı ve içki [sunan, kurban ekmeği yapan fırıncılar ve şarap sunu]cuları vebadan ölüp gittiler. [Hatti ülkesini] veba fena halde bastırdı. [Eğer} siz [vebayı] yok etmez seniz ve eğer ölümler (böyle) devam edip giderse, sayıları (zaten) a[zalan] sizin [kurban ekmeğinizi yapan fırıncılar] ve şarap sunucuları (da) [ölüp gi}decekler ve h[iç kimse] size artık kurban ekmeği (ve) şarap [sunama]yacak! Şimdi [bey lerim tanrılar, bana] (hiç olmazsa) muntazaman yerine getirdiğim ekmek kurbanı (ve) şarap içkisi vermiş olmam dolayısıyla [merhamet] edin! Ben tekrar sizin huzurunuzda çıkmak istiyorum. [...] dolayısıyla .... Ve[bayı Hatti ülkesinden uzakla]ştırın! [Sayıları azalan şu ekmek kurbanı] ve şarap sunucularına daha fazla zarar vermeyin artık! Onları [öldürmeyin]! Onlar sizlere [kurban ekmeği (ve)] şarap sunmak istiyorlar. Ey tanrılar, beylerim, g[eliniz] (ve) vebayı [uzak]laştırınız! Kötü olan ne varsa hepsini düşman ülkesine gö[türün!} Tudhaliya ile ilgili olarak Hatti ülkesinde [ne olup] bittiyse, onunla ilgili olarak tövbe etmiyor muyuz biz? [Onu (o günahı) şimdi] kal[dırın ve] düşman ülkesine götürün!”¹⁸

II. Murşili'nin duasından da anlaşıldığı gibi Hatti ülkesinde yaşamakta olan vebadan dolayı kral, tanrılara şikâyetlerini bildirmektedir. İnsanların tek tek öldüklerinden ve artık tanrılara adak ve kurban sunacak kimsenin kalmayacağı vurgulanarak tanrıların dikkatini buraya çekerek bir nevi onları tehdit etmektedir ve bu yaşanan felaketlerin ülkelerinden gönderilmesi için yakarılmaktadır.

Hititler'in inancına göre insan olarak tasvir ettikleri tanrı ve tanrıçalar doğal olarak bir evde yaşamaktadırlar. Bu sebeple Hititler, “Tanrının evi” olarak adlandırdıkları tapınaklar inşa etmişlerdir. Devlet dini politikası izlenen Hititler'de halka açık bir tapınma

¹⁷ A. Ünal age., 2003, s. 79.

¹⁸ A. Ünal, age., 2003, s. 103.

bölümü olmayan bu tapınak yapılarının özel bir odasında tanrıyı sembolize eden bir heykel bulunmakta ve bu heykel her gün bir merasim ile tapınak görevlileri tarafından temizlenmektedir. Tanrıları temsil ettiği düşünülen bu heykellere *numina* adı verilmektedir. Numinaların yapım ve bakımına ayrıca özel bir titizlik gösterilmektedir. Heykeller sürekli olarak yıkanmakta, madeni olanların paslanmaması için yağlanmakta, giydirilmekte ve eski yerleri onarılmaktadır.¹⁹ Ayrıca tapınak görevlileri gece gündüz fark etmeksizin sürekli tapınakta kalarak, insan gibi gördükleri tanrılarına hizmet etmekte ve onları yıkayıp, giydirip, içirip, müzik ve danslarla eğlendirmektedirler.²⁰

Hititler’de çok önemli bir yere sahip olan “bin tanrılı” dinin icrası da büyük bir organizasyon gerektirmektedir. Dinsel faaliyetler başlığı altındaki kehanet, fal, dua, ölü gömme gibi törenleri eksiksiz ve doğru bir şekilde yerine getirmek, Hititler’in inanç dünyasında çok dikkat edilmesi gereken bir görevdi. Çünkü onlara göre tanrılara hizmet etme esnasında yapılabilecek bir hata, tanrıların kızgınlığına sebep olabilmekte ve bunun sonucunda ülke felaketlere sürüklenebilmektedir. Bu nedenle tüm tapınak görevlileri için hizmet, temizlik ve güvenlik gibi konularda çalışma talimatlarını içeren metinler hazırlanmıştır.²¹

1.3. Hitit Dualarında Geçen Başlıca Tanrı ve Tanrıçalar

Hititler, kendi ülkelerinin tanrıları için “Hatti’nin bin tanrısı” gibi güçlü bir ifade kullanmaktaydılar. Hititler’in arşivlerinde adı geçen tanrıların sayısının bu kadar yüksek olmasının sebeplerinden biri, Hitit Krallığı’nın Kizzuwatna, Suriye ve Batı Anadolu’da genişlemesi ve fethedilen ülkelerdeki tanrıların devlet kültürüne dâhil edilmesidir.²² Bir başka sebep de hem Anadolu’da hem o dönem içinde yaşamakta olan, hem de kendilerinden önce yaşamış Sümer, Akad, Asur, Hatti, Luwi, Hurri ve Mitanni kavimlerinin tanrılarını da benimseyerek kültlerine tapınmış olmalarıdır.²³

Tanrı sayısının çok fazla olmasının bir diğer sebebi de birçok eşyanın tanrılaştırılmış olmasıdır. Buna göre bazı tanrı ve tanrıçalar tam bir tanrı statüsünde değildir ve onlara ait ne bir tapınak ne de gösterişli bir kültleri vardır. Bu tanrıların kült yerleri çoğunlukla “*huwasi taşı*” olarak adlandırılan stellerdir. Bu steller genellikle

¹⁹ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 82.

²⁰ Brandau, B. ve Schickert, s. 71.

²¹ Doğan Alparslan-Meltem Alparslan, *Hititolojiye Giriş: Hitit Dini ve Tanrıları*, İstanbul 2009, s. 125.

²² De Martino Stefano, *Hititler- Bir Anadolu İmparatorluğu; Din ve Mitoloji*, İstanbul 2019, s. 203.

²³ E. Memiş, *age.*, s. 165.

doğanın, ormanların içinde su, pınar ve nehir kenarlarına dikilmektedir. Hatta Hitit kralı IV. Tudhaliya *huwasi* 'lerin en önemlilerini Hattuša kentinde toplamıştır. Boğazköy'deki yetersiz alandan dolayı bu dikili taşların büyük çoğunluğu büyük tapınakların avlusuna koyulmuştur.²⁴

Belli bir öneme sahip her Hitit şehri, genel olarak tanrı, tanrıça, dağ, ırmak ya da kaynak su olarak tam bir tanrı grubuna sahiptir. 14. yüzyıla tarihlenmiş bir dua en geniş yayılma döneminde (Muwatalli dönemi), siyasal birliğin tamamını kapsayan elli beş paragraflık bir listeyi içermektedir.²⁵ Hitit metinlerinde isimlerine en sık rastlanan tanrıça Arinna'nın Güneş Tanrıçasıdır. Bununla birlikte Arinna'nın Güneş tanrıçasının yanında başka güneş tanrı ve tanrıçaları da bu metinlerde yer almaktadır.²⁶ Hititlerden önceki dönemlerde de Anadolu'da güneş tanrıçalarına ait kültler çeşitlilik göstermekle birlikte pek çok yerleşim bölgesinin ve Hititler'e bağlı başka ülkelerin de kendilerine has güneş tanrı veya tanrıçası mevcuttur.²⁷ Hititlerden önce Anadolu'da Güneş Tanrıçası tapınımları hakkındaki bilgiler ise yine Hititler sayesinde mümkün olmuştur.²⁸

1.3.1. Arinna'nın Güneş Tanrısı ve Tanrıçası

Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası, kentin öneminden de kaynaklı olarak, kültü yüceltilmiş bir tanrıça olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititler onu, devletin birliğinin ve bekasının temeli olarak görmekte idirler. A. Ünal, Arinna kentinin Anadolu'nun yerli halkı Hattililer için de önemli bir kült merkezi olduğunu ve ayrıca Hitit ekonomisinde de önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır. Anlaşıldığına göre Hititlerden önceki dönemde de Anadolu'da güneş tanrıçalarına ait kültler çeşitlilik göstermektedir. Pek çok yerleşim bölgesinin ve Hititlere bağlı başka ülkelerin de kendine özgü güneş tanrı veya tanrıçası bulunmaktadır ve bunlar çoğu zaman farklı isimler ile anılmaktadır. Güneşi simgeleyen tanrı ve tanrıçaların gerçekten birbirlerinden farklı mı oldukları yoksa sadece aynı tanrıçanın değişik görüntüleri mi olduğu tartışmaya açıktır. Bu farklılıkların bölgesel, etnik ya da dilsel değişikliklerden kaynaklı olması yüksek ihtimaldir.²⁹

²⁴ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 76.

²⁵ Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü-2*, İstanbul, 2018, s.284.

²⁶ S. Erkut, *age.*, 2017, s. 24-27.

²⁷ Fatma Sevinç, "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* S.1, Kars, 2008, s. 178.

²⁸ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir 1995, s. 15.

²⁹ Fatma Sevinç, *agm.*, 2008, s. 178-179.

Hitit bayramlarında Hatti dilinde varlığını sürdüren güneş tanrıçalarının da isminin geçmesi, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın eski isimlerinin bilinmesine olanak sağlamıştır. Hattice ismi ile Urunzimu/Wuru(n)şemu³⁰ olarak geçen Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hem Hatti dilinde hem de Hititçe'de "Kraliçe", "Ana", "Işık saçan", "Gökyüzü'nün Kraliçesi", "Ülkelerin Kraliçesi", "Hatti Ülkesi'nin sahibi" gibi sıfatları bulunmaktadır.³¹

Arinna'nın Güneş Tanrıçası aynı zamanda bir yeraltı dünyasının yani toprağın tanrısıdır. Orta Anadolu'da Hititlerden önce yaşamış olan Hattililer, güneşin yerkürenin üzerinden geçip, akşam batıda battığına, gece boyunca yeraltı dünyasında seyrini devam ettirdiğine, sabahleyin doğudan tekrar yeryüzüne çıktığına inanmaktaydılar. Bu sebeple güneş tanrıçaları gündüz ve gece güneşi olmak üzere iki farklı karakterde karşımıza çıkmaktadır. Tanrıça yeraltında iken 'Ana Dünya', 'Yeryüzünün Kraliçesi' gibi deyişlerle ifade edilmektedir.³²

Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın hem göksel hem de yeraltı ile ilişkilendirilmesi, Nerik'in Fırtına Tanrısı'na yapılan bir yağmur duasında açık bir şekilde görülmektedir. Tanrıça'nın gökteki tanrılardan koparak, kara toprağın eski tanrılarına gittiği ifade edilmekte; Tanrıça'nın adı, Mezopotamya Yeraltı Tanrıçası EREŞKİGAL'in adı ile dönüşümlü olarak geçmektedir.³³ (CTH 386. 1-3)

"Nerik'in Fırtına tanrısına! Nerik'in Fırtına tanrısını tatlı rüyasından uyandırın! Nerik'in Fırtına tanrısı gelsin! Gel, Ey Nerik'in Fırtına Tanrısı, gökten ve yerden! Gel, ey Nerik'in Fırtına tanrısı, doğudan (güneşin doğuşu) ve batıdan (güneşin aydınlanması)! Gökten, eğer Fırtına tanrısı ile birlikteysen, baban; dünyadan, eğer annen Ereşkigal ile karanlık dünyadaysan. Şafakta festivalinize gelin! Şafakta Tudhaliya'yı en sevdiğiniz yerler olan Hakmis ve Nerik'te rahipliğe mesh edecekler. Yarın festivaline gel! En sevdiğiniz Hahruwa Dağı'ndan bedeninizin ve ruhunuzun olduğu yere gelin!"³⁴

³⁰ Emmanuel Laroche, "Recherches Sur Les Noms Des Dieux Hittites", *Revue Hittite Et Asiatique*, C.7, S.46, 1946, s. 38.

³¹ Volkert Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*, Newyork 1994, s. 423.

³² Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Ankara 2002b, s. 157.

³³ V. Haas, *age.*, 1994. s. 423.

³⁴ I. Singer, *age.*, 2002, s. 106.

Ana ikametgâhı Arinna³⁵ kenti olan Güneş Tanrıçası, kraliyet ailesinin koruyucusudur.³⁶ (Resim 2) Arinna kentinin İç Anadolu’da bulunan Alacahöyük olduğu, MÖ İkinci binde Hitit Çağına ait arkeolojik buluntular sayesinde anlaşılmıştır.³⁷ Dua metinlerinde tanrıçaya, kral ve kraliçeyi koruması için yakarıldığı görülmektedir. Kral ve kraliçeler, kişisel isteklerinin yanı sıra ülkenin başrahibi ve rahibesi olarak halkı ve ülkesi adına da dualar etmektedir. Kraliyet ailesine ait bu duaların büyük çoğunluğunun Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na hitaben yapılması, tanrıçaya verilen değer önemli göstergelerindedir.³⁸

Tanrıçanın kültürel olarak hanedanlıkla, özellikle kral ve kraliçe ile ilişkisinin iç içe olmasıdır. Eski Hitit Çağı’nın ilk kralı kabul edilen I. Hattuşili’ye kadar yazılı belgelerde ağırlıklı olarak yeraltı ve yeryüzü ile bağlantılı; “ana tanrıça” özelliğiyle öne çıkan Güneş Tanrıçası, kralın yıllıklarında astral boyutta, devletin ve evrenin yöneticisi olarak “iktidar” la ilişkilendirilerek panteondaki yerini almış görünmektedir. I. Hattuşili’nin yıllıklarında³⁹ iki kez Tanrıça’yı “Hâkimem” olarak nitelendirmesi bu durumun en açık ifadesidir. Tanrıça, daha sonraki dönemler boyunca Fırtına Tanrısı ile birlikte Hatti Ülkesi’nin sahibi, kral ve kraliçelerin koruyucusu, savaşlarda kralların yol göstericisi, adaletin sağlayıcısı, gökyüzünün sahibi, antlaşma metinlerinin yemin listelerinin, dua metinleri ve bayram ritüellerinin en önemli aktörü olarak belirecektir. Hitit hanedanlığının Tanrıça’ya yüklediği anlam “ülkeye sahip olma”, “yönetme”, “cezalandırma”, “ödüllendirme” ve “savaşlarda yol göstericilik ve fetih başarısının arkasındaki güç” olma özellikleridir.⁴⁰

İmparatorluğun son dönemlerinde panteonu oluşturan tanrıların güçlü kalabalığına bir düzen getirilmesi için büyük bir çaba sarf edilmiştir. Hitit kralı III. Hattuşili’nin eşi kraliçe Puduhepa başrahibe rolü ile bütün Hitit dünyasının dinî pratikleri ve geleneklerine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Baş tanrıların bazılarını özellikle Hitit tanrılarıyla bir tuttuğu Hurri muadilleriyle birleştirerek, panteonu kabul edilebilir bir noktaya getirmeye başlamış olduğu görülmektedir. Bu sayede Hatti’nin yüce Fırtına Tanrısı resmi olarak Teşup ile denk hale gelmiştir. Başlıca kadın ilahı, resmi devlet

³⁵ Sedat Erkut, *Dr. Sedat Erkut Toplu Eserleri; Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna’nın Yeri*, Ankara 1992, s. 24.

³⁶ Volkert Haas, *age.*, 1994, s. 430.

³⁷ S. Erkut, *age.*, 1992, s. 24.

³⁸ Tülin Bozkurt Cengiz, “Hitit Krallığında Arinna’nın Güneş Tanrıçası Kültü”, *TAD*, C.37, S.64, Ankara 2018, s. 128.

³⁹ T. Bozkurt Cengiz, *agm.*, s. 128.

⁴⁰ T. Bozkurt Cengiz, *agm.*, s. 127-128.

dininde adlandırıldığı gibi Güneş Tanrıçası Arinna, kraliçenin tanrıçaya duasının başlangıcında görüldüğü üzere Hurri Hepat ile eşitlenmiştir:

*“Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hanımım, Hitit Ülkesi'nin Hanımı, yerin ve göğün kraliçesi. Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Hanımım, tüm ülkenin kraliçesi, Hatti Ülkesi'nde kendinize 'Arinna'nın Güneş Tanrıçası' adını verdiniz, dahası, Sedir Ülkesi yaptığınız ülkede kendinize verdiğiniz isim 'Hepat'idir.”*⁴¹

Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın yanında, onun gibi Hatti kökenli bir tanrıça olan kızı Mezulla'yı görülmektedir.⁴² Mezulla'nın kült merkezi, annesininki gibi Arinna kentidir ve annesi gibi bir güneş sembolü şeklinde saygı görmektedir.⁴³

1.3.2. Hatti'nin Fırtına Tanrısı

Asya dinleri, tarih öncesi zamanlardan başlayıp geleneğin sonuna kadar Orta Anadolu'nun maddi gerçekliklerine, diğer bir deyişle dağlarına, kaynak sularına veya nehirlerine göre oluşturulmuştur. “Dağ” denildiğinde sıradan bir tepenin yanı sıra kayalık bir doruk, yüksek volkanik bir sivrilik ya da karlı zirveler de akla gelmelidir. Söz konusu “dağ” algısı gök gürültüsü ve yıldırımın efendisi olan Fırtına Tanrısı'nın oturduğu yerdir. Birçok özel isme sahip olan Fırtına Tanrısı, belirgin bir görüntüye sahiptir. Bir boğa üzerinde veya tanrısal bir arabanın içinde kutsal silahı topuz olan kuvvetli ve heybetli bir savaşıdır.⁴⁴(Resim 3)

Çok eski tarihlerden beri Fırtına Tanrısı, Hitit tanrıları arasında en yüce yeri işgal etmektedir. Kainattaki düzenin koruyucusu ve Hatti ülkesinin efendisi ve gözeticisi gibi sıfatları kendisinde bulundurmaktadır. Hititler, hayatın devamlılığını, onun yardımseverliğine bağlamaktadırlar ve en korkunç felaketler onun gazabından kaynaklanmaktadır. Yeryüzüne gök gürültüsü, şimşek ve fırtına yağdıran güçlerin kişileştirilmiş hali olarak algılanmaktadır ve aynı zamanda tarlalara ve çayırlara hayat veren göğün yatıştırıcı yağmurları gibi niteliklere de sahiptir. Temel geçim kaynağı tarım olan Hatti ülkesinde onun merhametinden ve iyiliğinden vazgeçmek mümkün

⁴¹ H. J. Houwink ten Cate, “Hittite Royal Prayers”, *Numen*, C.16, S.2, Chicago,1969, s. 90.

⁴² E. Laroche, *age.*, 1946, s. 30.

⁴³ V. Haas, *age.*, 1994, s. 427.

⁴⁴ Y. Bonnefoy, *age.*, s. 284.

görünmemektedir. Tanrının yaşam veren yağmurları kesmesi halinde ülkenin kuraklığa ve açlığa mahkûm olma ihtimali bulunmaktadır.⁴⁵

Hitit inanç sisteminde bazı tanrılar savaşla ilişkili olarak görülmüşlerdir. Fırtına Tanrısı Teşup, Hititlerin savaşla ilgili tanrıları arasında en üst derecede yerini almıştır. Hititler tarafından ülkenin sahibi olarak görülen Fırtına Tanrısı aynı zamanda Hitit ordusunun da sahibi olarak görülmektedir. Aşağıda verilmiş olan dua örneği Fırtına Tanrısı Teşup'un kudretini ve hakimiyetini kanıtlar niteliktedir.

*[Kral] tanrıların önünde eğildiği zaman, GUDU rahibi şöyle dua eder: "Tabarna-Kral tanrılarla hoş olsun! Topraklar sadece Fırtına Tanrısı'nındır ve gökyüzü ile yeryüzünün askerleri sadece Fırtına Tanrısı'nındır. O, Labarna'yı kral ve yönetici yaptı".*⁴⁶

Fırtına Tanrısı'nın savaş ve seferler esnasında ilahi destek kaynak olarak görülmesinin bir başka örneği de II. Murşili'ye aittir. Murşili çocuk yaşta tahta geçtiği için dönemin düşman ülkeleri tarafından alaya alınmakta ve baskılara maruz kalmaktadır. Bu sebeple ülkesini korumak için giriştiği mücadele içerisinde düşmanına karşı şu sözleri dile getirmektedir:

*"Kaçarak sana gelmiş olan tebaalarımı senden geri istediğim zaman, onları bana geri vermedin. (Bu yetmiyormuş gibi) bir de bana "çaylak" dedin! Bana saygı da göstermedin! Haydi şimdi birbirimizle savaşalım ve beyim Fırtına Tanrısı bizim davamızı halletsin!"*⁴⁷

1.3.3. İştär

Tanrıça İştär ilk olarak Sümerler tarafından yaratılan İnanna'nın Akadlaşmış versiyonudur. Sümerler'in öne çıkan kentlerinden Uruk'un baş tanrıçası olarak kabul edilmiştir. Sümerler, kadınlarda gözlemledikleri ve görmek istedikleri tüm nitelikleri onun şahsında toplamışlardır. O, güzelliğin, şefkatin, hırsın, kavganın, kurnazlığın ve en önemlisi de bereket ve çoğalmanın sembolü haline gelmiştir. Tanrıçanın aşkıyla insanlara, doğaya yenilenme ve çoğalma gücü verildiğine inanılmıştır. Yine onların

⁴⁵ T. Bryce, *age.*, 2002b, s. 159.

⁴⁶ Turgut Yiğit, "Hitit Savaş Dönemlerinde Dinin Kullanımı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.11, S.3, Kırgızistan, 2022, s. 1220.

⁴⁷ A. Ünal *age.*, 2003, s. 27.

düşüncesine göre, “Tanrıça göğe ve yere hâkim olup, tanrıların en üstünü olan Enlil’e istediğini yaptırmayı, Enki’yi aldatmayı başarmıştır.”⁴⁸ Ülkede bereketi ve doğurganlığı sağladığı düşünülen tanrıçanın, Sami toplumlarına geçmesiyle beraber savaşların da seyirini değiştirdiğine inanılmaya başlanmıştır. Babil ve Asur ordularına savaşta yardım eden ve ordunun zafer kazanmasını sağlayan İstar’dır. O, düşman askerlerinin içine fesatlık vererek onların yenilgiye uğramalarını sağlamıştır.⁴⁹

Eski Önasya kültür çevrelerinde farklı topluluklar tarafından, değişik isimler altında ve çeşitli niteliklerle kutsanan Tanrıça İstar kültürünün Mezopotamya’ dan Anadolu’ya gelmesinde Hurriler aracı olmuştur. Hurrilerce Šaušga adıyla anılan⁵⁰ bu kültürün Anadolu’da yerleşmesinin Hitit İmparatorluğu ile birlikte olduğu kabul edilmektedir. Bu tanrıçanın Anadolu’ya ilk girişinin de Eski Hitit Krallığı ile İmparatorluk arasındaki karanlık dönemde gerçekleştiği ileri sürülmektedir. Mezopotamya kökenli olan ve Ninive İstar’ı ile benzer temel özellikleri taşıyan Šamuha kentinin Tanrıça İstar’ının nitelikleri şu şekilde ifade edilmektedir: Savaş ve aşk tanrıçasıdır. Bitki dünyasının tanrıçasıdır ki bu özelliğiyle insan ve hayvan yaşamının koruyucusu görevini üstlenmiştir ve aynı zamanda çift cinsiyetlidir. Tanrıça İstar metinlerde çeşitli isimler altında geçmektedir. II. Murşili’ Döneminde Šamuha’nın Tanrıça İstar’ının önem kazandığı görülmektedir. II. Murşili’nin oğlu Hattuşili’yi küçük yaşta bu tanrıçanın rahipliğine verdiği bilinmektedir. İstar’ın şifa verici ve hastalıklardan koruyucu özellikleri de bulunmaktadır.⁵¹

Hitit kraliyet ailesinde ve toplum içerisinde bu derece etkili olan Tanrıça İstar’ın kutsal hayvanı, gücün simgesi olarak düşünülen aslandır. Kabartmalarda tanrıça bir aslan üzerinde, ayakta ve kanatlı olarak tasvir edilmiştir. Bazı mühür baskılarında ve anıtlarda ise kanatlı tanrıça olarak da görülebilmektedir.⁵² (Resim 4)

Hititler’de, Babil’in İstar ideogramı olan DİNGİR, Anadolu kökenli olmakla birlikte isimleri bilinmeyen çok sayıda yerel tanrıçayı ifade etmek amacıyla da kullanılmıştır. Ayrıca Hititler’de resmi bayram ve ayin kutlamalarında Mezopotamya’nın

⁴⁸ Muazzez İlmiye Çığ, *İnanna’nın Aşkı; Sümer’de İnanç ve Kutsal Evlenme*, İstanbul 2008, s. 4.

⁴⁹ Yusuf Kılıç, Ebru Uncu, “Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar- Aphrodite Örneği)”, *History Studies*, C.3, S.1, Ankara, 2011, s. 188.

⁵⁰ E. Laroche, *age.*, 1946, s. 95.

⁵¹ Turgut Yiğit, "MÖ II. Bin Yıl Anadolu Kentlerinden Šamuha’nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine." *Tarih Araştırmaları Dergisi* C.19, S.30, Ankara, 1997, s. 279.

⁵² O.R. Gurney, *Hititler*, Ankara 2001, s. 117.

etkisi açık bir biçimde görülmektedir. Özellikle de Yeni Yıl Bayramı krallar tarafından kutlanan resmi tapınmalar arasındadır. Kraliyet ailelerine ait dualarda da Tanrıça İştar'ın adına sıkça rastlanmaktadır.⁵³

Aşağıda Hititçe kısa bir bölümü verilen Boğazköy'de ele geçmiş Akadca ve Hititçe versiyonu olan bir dua metninde Tanrıça İştar'ın adı geçmektedir. Burada ay tanrısının kızı olarak tanımlanan İştar'ın Mezopotamya toplumlarında olduğu gibi, Hititler'de de savaşlarda önemli rol oynadığını göstermesi bakımından önemlidir:

- [zi-iq]-qa-za DİNGİR_{XXX}-aç ne-pi-řa-aç DUMU.SAL-aç şar-ku-uř DİNGİR İşTAR-iş
- Büyük İştar, sen Sin'in göksel kızıydın
- [Gİş_{TUKUL} MEş_{da}]-a-i (?) ku-ru-ur-ma ni-ni-in-ki-iş-ki-iz-zi
- Sen silahları taşırsın ve düşmanı tahrik edersin.⁵⁴

1.3.4. Lelwani

Hitit dualarında ismine sıklıkla rastlanılan başka bir tanrıça Lelwani'dir ve ölüme hükmeden tanrıça olarak Hitit panteonunda yer almaktadır. Çivi yazılı belgelerde, Hitit Kralı II. Murşili'nin hasta eşi Gaşşuliyawiya için, tanrıça Lelwani'ye yakardığı görülmektedir. III. Hattuşili'nin eşi Puduhepa da kocasının sağlığına kavuşması için Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yapmış olduğu duada tanrıça Lelwani'ye yalvarmaktadır. Lelwani isminin geçtiği bir başka dua örneği de yine II. Murşili ve Hitit halkına karşı duyulan ilahi öfkenin bir işareti olarak ortaya çıkan salgın hastalık sebebiyle tüm tanrılara yapmış olduğu duadır.⁵⁵ II. Murşili ve Hitit halkına karşı duyulan ilahi öfkenin sonucu olarak ortaya çıkan veba hastalığı sebebiyle tüm tanrılara yapmış olduğu duada (CTH 379) Lelwani ismi şu şekilde geçmektedir:

“Yerin Güneş Tanrıçası, Lelwani, Pirwa, Marduk, Iyarri, Hasammeli, Kader tanrıçaları, Ana tanrıçalar, topluluğun tüm erkek tanrıları(!) tüm dişi meclisin tanrıları(!), toplanma yeri, tanrıların yargı için toplandıkları yer”⁵⁶

⁵³ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (çev. Ali Berktaş), İstanbul 2007, s. 177.

⁵⁴ Y. Kiliç, E. Uncu, *agm.*, s. 192.

⁵⁵ Esmā Reyhan, Tülin Cengiz, “Başkent Hattuşa'nın şifacı Kadınları: Büyücüler”, *Geçmişten Günümüze şehir ve Kadın Dergisi-I*, Samsun, 2016, s. 108.

⁵⁶ Itamar Singer, *age.*, 2002, s. 67.

Tanrıça Lelwani Hatti kökenli ve çift cinsiyetli tanrısal bir kişiliktir. Yeraltı (ölüm) tanrıçası Lelwani, Sümerli EREŞ.KI.GAL, Akadlı Allatum ve Hurrili Allani ile özdeşleştirilmektedir. Allani, Hurrice “bayan, sahibe” anlamına gelen “*allai*” den “*-ni*” takısı ile türetilmiştir. Arıkan, Hattili Lelwani’nin aslında erkek cinsiyetinde olduğunu dile getirmiştir. Fakat yoğun Hurri etkisinden dolayı Hititler’in onu zamanla ‘Yerin Güneş Tanrıçası’ olarak benimsediklerini ve onu dişi bir cinse dönüştürdüklerini öne sürmüştür. Allani ve Allatum Hititçe metinlerde her zaman birbirleri ile eş tutulmamaktadır. Anadolu yorumuna göre Allatum, Ölüm Tanrıçası Lelwani ile eşit tutulurken Allani yeraltı dünyasının tanrıçası “Yerin Sahibesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrıça, Hitit İmparatorluk Dönemi’nde kült içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁷

Hititçe’de “anıt mezar, mozole” anlamlarına gelen ve metinlerde *Éhešta-/Éhešti-* yapısı,⁵⁸ Hitit panteonunda bulunan bazı tanrı ve tanrıçalarla doğrudan, bazılarıyla ise dolaylı olarak bağlantılı olduğu görülmektedir. Tanrıça Lelwani’nin ismi metinlerde sıklıkla *Éhešta-* yapısıyla ilişkilendirilmekte, hatta bu yapının Lelwani’nin tapınağı olabileceği öne sürülmektedir. Çünkü Hattuša başta olmak üzere hiçbir Hitit yerleşiminde yeraltı tanrıları için inşa edilmiş bir tapınak bulunmamaktadır. Yüksek ihtimalle *hešta-* evi, Lelwani başta olmak üzere, Yerin Güneş Tanrıçası, Kader tanrıçaları *İštuštaya* ve *Papaya* ile iyi gün tanrısı *Şiwatta* için tapınım mekanıydı. II. *Muršili* yıllıklarında *Lelwani* için *Hattuša*’da bayram düzenlemektedir ve tanrıçanın ismi şu şekilde geçmektedir: “*Tanrıça Lelwani için hešti evinde büyük bir bayram düzenledim.*”⁵⁹

II. *Muršili* yıllıklarında *purulliya* bayramının Tanrıça Lelwani için *hešta* evinde kutlandığı belirtilmektedir: “*İlkbahar olduğunda büyük bayram olan purulliya-bayramını Hatti Şehri’nin Fırtına Tanrısı ve Zippalanda Şehri’nin Fırtına Tanrısı için kutladım. Hešti evinde ise Tanrıça Lelwani için büyük bayram olan purulliya-bayramını kutladım. Hattuša şehrine, yukarıya geldim. Tanrıça Lelwani için hešti evinde büyük bir bayram düzenledim.*”⁶⁰ *purulliya* Bayramının ismi büyük ihtimalle Hattice *pur-/wur-* “yer, toprak”tan gelmektedir ve tipik bir bereket ve yeni yıl merasimidir. Bu merasim

⁵⁷ Yasemin Arıkan, “Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 1998, s. 49.

⁵⁸ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Büyük Sözlük*, Ankara 2016, s. 185.

⁵⁹ Özlem Sir Gavaz, Hitit Dini İnançlarında *Éhešta-* İle İlgili Yeni Düşünceler, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y.9, S.2, Çorum, 2016, s. 839.

⁶⁰ Ö. Sir Gavaz, *age.*, 2016, s. 850-851.

yerli Anadolu'lular ve Hattiler tarafından Hititler daha Anadolu'ya gelmeden yüzyıllarca önce bağımsız kent beyliklerinde ve halk arasında en başta Fırtına Tanrısı'nın kutsal şehri Nerik kenti olmak üzere ülkenin belli başlı yerlerinde yaygın bir şekilde kutlanılmaktadır.⁶¹

Hastalıklarla dolu bir geçmişi olduğu bilinen Hitit kralı III. Hattuşili'nin de her seferden sonra Hattuşa'da kendisi için yaptırdığı *hešta-* evi, Şamuha İştari'nin himayesi altındadır. Bir kimse *Éhešti*'ye dokunursa ve III. Hattuşili'nin anısına ihanet edecek olursa bu tanrıçanın gazabına uğrayacaktır. III. Hattuşili'nin koruyucu tanrılarından birinin Şamuha İstar'ının olması da kralın bu konudaki hassasiyetine dayanak oluşturmaktadır.⁶² Şamuha isminin geçtiği tüm Hititçe çivi yazılı metinleri göz önünde alındığında bunların çoğunun dinsel bir içeriğe sahip olduğu ve buranın bir kült şehri olduğu anlaşılmaktadır.⁶³

1.3.5. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı

Tanrıların da insanlar gibi düşünüldüğü ve bu doğrultuda tasvir edildiğinin en iyi örneği Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı'dır.⁶⁴ Çok sayıdaki tanrı ve tanrıçadan oluşan Hitit panteonu, Yazılıkaya'daki biraz daha toparlanmış haliyle görsel ifadesini bulmuş olduğu söylenebilir.⁶⁵ (Resim 5) Yazılıkaya, başkent Hattuşa'nın yakınlarında doğal kaya yüzeylerinin düzeltilmesi ve üzerine Hitit panteonundaki tanrıların tasvirlerinin işlenmesi ile oluşturulmuş bir kutsal alandır. Burası bir tapınak olarak planlanmış, tanrı ve tanrıça tasvirlerinin bulunduğu galerilerden oluşan doğal kayalığın önüne tapınak kompleksine dâhil yapıların inşa edilmesi yoluyla oluşturulmuştur. Yazılıkaya, Hitit krallığının başkenti Hattuşa'nın en kutsal yeri, en önemli tapınağı konumundadır. Yazılıkaya'nın diğer tapınlardan ayrılan özellikleri sebebiyle Hitit dinsel ve siyasal sisteminde farklı ve önemli bir yere sahiptir.⁶⁶

⁶¹ Ahmet Ünal, *Hititler'de ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence*, Ankara 2016, s.110-111.

⁶² A. Muhibbe Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1992, s. 21-22.

⁶³ T. Yiğit, *agm.*, 1997, s. 278.

⁶⁴ D. Alparslan, M. Alparslan, *age.*, 2009, s. 122.

⁶⁵ B. Brandau, H. Schickert, *age.*, s. 67.

⁶⁶ Turgut Yiğit, "Hitit Kaya Anıtlarında Dinsel Çerikli Motifler ve Siyasal Otorite"; *Anadolunu'nun Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, İstanbul 2021, s. 274.

Yüksekliği en az 12 metre olan bu tapınak, kaya yarığı sayesinde üstü açık iki doğal galeriye dönüşmüştür.⁶⁷(Resim 6) Hitit dini yapılarının en etkileyicisi olan Yazılıkaya'da bir zamanlar bir akarsuyun geçtiği bilinmektedir. MÖ 1500'lerdeki ilk yapım aşamasında, ana galeri dış dünyadan basit bir duvarla ayrılmıştır. III. Hattuşili döneminde bu duvarın yerini, başkent tapınaklarına oldukça benzeyen bir tapınak kompleksi almıştır. Anıtsal bir kapı yapısından merdivenle ikinci bir kapıya ulaşılmakta, oradan da bir sunağın ve bir arınma odasının bulunduğu dikdörtgen bir avluya geçilmektedir. Avlunun solundaki direkli kapı geçişinden, kent tapınaklarındaki iç kült odalarının yerini tutan ana galeriye girilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi iki doğal galerinin duvarlarına alçak kabartma olarak işlenmiş tasvirler, Yazılıkaya'nın en dikkat çekici noktasıdır.⁶⁸

Hattuşa'daki kazı çalışmalarını yürüten arkeolog Kurt Bittel (1931 yılından 1978'e kadar), Yazılıkaya A odasının günlük ritüel kullanımına uygun olmadığını ve yıl içinde sadece yıl başı ve bahar bayramları gibi bazı özel durumlarda kullanıldığını belirtmektedir.⁶⁹1994'den beri Hattuşa'da kazı çalışmaları içinde yer almış olan Alman Arkeoloji Enstitüsü mensubu Jürgen Seeher, bu kutsal yapıyı Fırtına Tanrısının, her sene kutlanan yeni yıl ve ilkbahar şenliklerinde tüm panteonun toplandığı "Yeni Yıl Evi" olarak nitelendirmiştir.⁷⁰ (Resim 7)

Bu kutsal yerin muhtemelen daha önce de kullanıldığı düşünülmektedir ancak duvar yüzlerini süsleyen tanrı ve tanrıça kabartmaları III. Hattuşili ve IV. Tudhaliya Dönemleri'ne tarihlenmektedir. A ve B odaları olarak adlandırılan iki galeriden, ilk olarak A odasına yukarıda sözü edilen avludan geçiş yapılmaktadır. Bu odanın duvar yüzleri, daha önceden perdelanmış kayaya işlenmiş olan Hatti tanrılarını tasvir eden kabartmalarla süslenmiştir. Dipteki duvar yüzünde Hititler'in en önemli iki tanrısının; Fırtına tanrısı ile Güneş Tanrıçası Arinna ile özdeşleşen Tanrıça Hepat'ın yer aldığı bir grup tanrı yer almaktadır. Tanrı figürlerinin isimleri Luvi hiyeroglif harfleriyle yazılmıştır fakat Hurri adları taşımaktadırlar. Buradan da anlaşıldığı gibi Yazılıkaya kabartmaları, farklı öğelerden oluşan Hitit kültürünün karmaşık yapısının en açık göstergesidir.⁷¹

⁶⁷ B. Brandau, H. Schickert, *age.*, s. 67.

⁶⁸ J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2018, s. 138-139.

⁶⁹ Trevor Bryce, *age.*, 2002b, s. 213.

⁷⁰ B. Brandau, H. Schickert, *age.*, s. 68.

⁷¹ Stefano De Martino, *Hititler*, Ankara 2003, s. 118-119.

Yazılıkaya Açık hava Tapınağı'nın merkezini soldaki büyük kaya galerisi (A Galeri) oluşturmaktadır. A Galeri'nin uzunluğu 30 metredir.⁷² Teşup ve Hepat'ın bulunduğu bölüm, tapınağın ana sahnesini oluşturmaktadır.⁷³ Teşup, sağ elinde bir asa taşıyan ve ayakları, bedenleri tanrılaştırılmış dağlar olarak gösterir bir şekilde çizilen iki figürün eğilmiş boyunları üzerinde duran, sakallı bir adam olarak tasvir edilmiştir. Yazılı belgeler aracılığıyla bu iki figürün Namni ve Hazzi Dağları oldukları bilinmektedir. Hazzi Dağı Antakya civarında, (o tarihte Hurri bölgesidir) Suriye'deki Mons Casius'tur. Fırtına Tanrısı'nın ve Hepat'ın bacaklarının etrafından bakınan, tanrısallığı ifade eden konik şapka giyen iki boğadır. Boğalardan birinin yanı başında, boğaların eskiden zannedildiği gibi Şeriş ile Hurriş olmadıklarını gösteren, iklim koşullarından dolayı epey yıpranmış bir yazıt bulunmaktadır. Şeriş ve Hurriş isimli boğalar başka kabartmalarda Fırtına Tanrısı'nın arabasına koşulmuş pozisyonda görülmektedir. Ancak bu her iki boğa Tanrı Şarruma'yı, yani "Teşup'un Buzağısını" temsil etmektedir.⁷⁴ (Resim 8, 9)

Büyük galeride IV. Tudhaliya (MÖ 1250-1220) kabartması önemli bir yer kaplamakla birlikte galerinin en büyük kabartmasıdır. Silahlı olup takke biçiminde bir başlık giymekte ve egemenlik simgesi kalmuşu sol elinde tutmaktadır. İon başlıkları şekilli iki antitetik hiyeroglif "Büyük Kral" anlamını taşımaktadır. Tudhaliya, iki dağın üzerinde durmakta ve ölümünden sonra tanrılaşmış kral figürünü canlandırmaktadır. Burada açıkça görüldüğü gibi Tudhaliya kendisinin bir tanrı gibi gösterilmesine izin vermiştir. Bu sebeple Yazılıkaya'daki bu kabartmanın, Tudhaliya henüz hayattayken yapıldığı düşünülmektedir. (Resim 10)

Bu yontunun arkasında yaklaşık 3,3 metre yüksekliğindeki iki figürlük küçük bir grup dikkat çekmektedir. Tanrı Şarruma olarak tanımlanan daha küçük bir figür olarak tasvir edilen Tudhaliya'ya koruyucu bir tavırla sarılmaktadır. (Resim 11) Karşı duvarda ve yan odaya bakar biçimde hızlı bir tempoda uygun adım ilerleyen savaşçı görünümlü on iki tanrıdan oluşan bir grup bulunmaktadır; orak benzeri kılıçlarını omuzları üzerinde eğik pozisyonda tutmaktadırlar.⁷⁵ (Resim 12)

⁷² Ali Kılıçkaya, Erdal Yazıcı, *Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu*, İstanbul 2014, s. 84.

⁷³ E. Akurgal, *age.*, 1995, s. 140.

⁷⁴ O.R. Gurney, *Hititler*, Ankara 2001, s. 121.

⁷⁵ J.G. Macqueen, *age.*, s. 143.

1.4.Hitit Dua Biçimleri

“Dua” kelimesi sözlük anlamıyla Tanrı’ya yalvarma, yakarış için söylenen dinî söylemler bütünüdür.⁷⁶ Geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse dua, manevi kültürün bir tezahürü olarak ister tek başına ister bir topluluk ile yapılmış olsun, kısa ama etkili, içten ve duygu yüklü sözlerle kutsal addedilen yüce kudretli varlık ile iletişime geçilerek, dünya nimetlerinden faydalanma çabasıdır. Dahası bireyin duyulmak arzusuyla ulu varlık karşısında sevgi, saygı, teslimiyet ve riayet içerisinde günahlarını da itiraf ederek aczini anlayıp onun üstün gücünü kabul etmesidir. Bir başka ifadeyle kişinin bu kabul ile güç ve güven duygusunu kazanmış olma farkındalığı içerisinde, ölümlü olduğunun idrakine varmış olarak yüce varlıkla olan diyalogudur. Bununla birlikte dualar, tarafların denk olmadığı bir ilişki bağlamında bireyin duygularının bir çeşit dışa vurumu ve tanrı ile olan iletişimidir.⁷⁷

Hitit duaları sadece bir sorunla karşılaşıldığı durumlarda yapılmamış, aynı zamanda insan doğasının gerektirdiği bazı insani isteklerine de aracı olmuştur. Hititlerin yaşama sıkı sıkıya bağlı oldukları ve ölümden çok korktukları, yazılı belgelerde yer alan uzun ömür ve yaşam dileklerinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. Sayısız fal soruları, dualar ve adak metinleri bunu açıkça kanıtlamaktadır.⁷⁸ Dolayısıyla tanrı şefkati; iyilik, gelişme, bolluk ve bereket, uzun bir hayat, sağlık, neşelilik, gözlerin görme gücü, kas gücü, cinsel güç, zafer, itaat, bol sayıda gelecek nesiller, sevgi, merhamet ve adalet gibi konularda insana yarar veya yardım sağlamanın temel aracıdır.⁷⁹

1.4.1. Hitit Dualarıyla İlişkili Bazı Kavramlar: İlahi ve Methiye, Rüya

1.4.1.1. İlahi ve Methiye

İlahi tanrıları, kralları, tapınakları övmek için yazıya geçirilmiş bir çeşit şarkıdır.⁸⁰ Hitit çivi yazılı vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla Hititlerde tanrıları övüp yücelten ilahi/methiyelerin çoğu Babil kökenlidir ve Hititçe'ye çevirileri yapılmıştır. Methiyelerde, fal ve büyü metinlerinde olduğu gibi, tanrıyı överek ve ona yaranmaya çalışarak, onu yapılacak ricalar ve dilekler için hazırlamak, kazanmak ve tanrının dikkatini bu noktaya

⁷⁶ <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.10.22)

⁷⁷ G. Karauğuz, *age.* s. 9-10.

⁷⁸ Ahmet Ünal, “Hititler’de Ölülere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler”, *Anadolu*, S.19, Ankara, 1975, s. 167.

⁷⁹ A.Ünal, *age.*, 2003, s. 101.

⁸⁰ M. İlmiye Çiğ, *Ortadoğu Uygarlık Mirası-2*, İstanbul 2015, s. 99.

doğru çekmek gibi özellikler ön plana çıkmaktadır. Bu nitelikler duaların da ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ancak bu nitelikler methiyelerde olduğu gibi metnin tümünü içermemekte, sadece duanın kompozisyonunun bir kısmını oluşturmaktadır.⁸¹ Hitit dualarına ilahilerin eklenmesiyle birlikte ortak bir edebi tür meydana gelmiştir. Tanrıların niteliklerinin ve eylemlerinin vurgulanmakta olduğu bu ilahilerde walliyatar terimi göze çarpmaktadır.⁸²

Hattuša arşivlerinde, tanrıların övülmesini içeren Babil kökenli ve Hititçeye çevirisi yapılmış ilahi olarak adlandırılan metinler bulunmaktadır. Bu metinlerin MÖ 15. yüzyıldan itibaren Mezopotamya etkisiyle ortaya çıktıkları kabul edilmektedir.⁸³ Hititler Güneş Tanrısı'na olan ilahi tarzındaki dualarını Babil UTU (Şamaş) ilahilerinden etkilenerik yazmışlardır.⁸⁴ Bir bütün olarak Hitit dua kompozisyonu, Babil metinleri ve geleneklerinden özgürce yararlanarak ve bunları uyarlayarak edebi Hitit duaları türünü geliştiren Hitit katiplerine atfedilmelidir.⁸⁵

Hititler, diğer Eski Yakın Doğu toplumlarındaki gibi şükran amacıyla dua etmemişlerdir. Onlar için tanrıya yakarmak, oldukça ciddi şekilde zarar gören tanrı-insan ilişkisini eski haline döndürmeyi ifade etmektedir. Çünkü Hititler, tanrılarına şükranlarını tapınak inşa ederek ya da var olanı süsleyip çeşitli sunumlar yaparak göstermekteydiler.⁸⁶

Aşağıda temsili olarak verilen ilahi ve diğer ilahilerinin hepsi, aynı hayranlık, iç içe geçmiş saygı ve korku duygularını, kısaca bir tür aşkınlığı barındırmaktadır. Bunlar özellikle dinsel ruhsallığın doğal bir sonucu olarak orada ve o anda seslenilen tanrıya karşı hissedilen duygulardır.⁸⁷

Güneş tanrısı Şamaş'a hitaben Akadca yazılmış temsili Mezopotamya ilahisinin bir bölümü:

Şamaş! Bütün gökyüzünün aydınlatıcısı, karanlıkların öncüsü,

Yukarının ve aşağının önderi!...

Parlaklığın ağ gibi sarar dünyayı

⁸¹ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 99.

⁸² R. Borger, P. Calmeyer, D. O. Edzard, A. Falkenstein, A. Moortgat, H. Otten, W. Röllig, D. Wiseman, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Berlin, 1957-1971, s. 170.

⁸³ Volkert Haas, *Die hethitische Literatur. Texte, Stilistik, Motive*, Berlin- Newyork, 2006 s. 245-246.

⁸⁴ Antoine Cavigneaux "Deux Hymnes Sumériens à Utu.", *Et il y eut un esprit dans l'Homme. Jean Bottéro et la Mésopotamie*, Paris 2009, s. 7.

⁸⁵ H.G. Güterbock, *age.*, 1950, s. 98.

⁸⁶ I. Singer, *age.*, s. 5.

⁸⁷ Jean Bottéro, *Mezopotamya: Yazı Akıl ve Tanrılar*, Ankara 2002, s. 234-235.

*Ve en uzak tepelere kadar tüm karanlığı aydınlatır!
 Ortaya çıktığını gördüklerinde tanrılar ve demonlar neşelenir,
 Ve İgigi'ler hep birlikte varlığıyla neşelenir!
 Işıkların gizli olan her şeyi egemenliği altına alır,
 Ve insanların hali senin ışığında ortaya çıkar!...
 Her varlık senin görkemine imrenir:
 Uçsuz bucaksız bir ateş gibi evreni aydınlatıyorsun...
 Şöhretin uzak dağları kapladı,
 Ve parlaklığın engin yeryüzünü doldurur!
 En yüksek tepelere tüneyen sen, dünyayı gözetlersin
 Ve gökyüzünün ortasından, evrenin dengesini desteklersin...⁸⁸*

1.4.1.1.1. Güneş Tanrısı'na İlahi Tarzında Dua (CTH 372)

Daha önce de belirtildiği gibi Hititler, Güneş Tanrısı'na olan ilahilerini, Babil Utu-Şamaş ilahilerinden etkilenerek yazmışlardır.⁸⁹ İlahilerin büyük bir yer kapladığı bu dua kompozisyonunda duayı eden kralın ismi belirtilmemiştir. Duasına ilahilerle başlayan kral öncelikle Güneş tanrısına övgüler yağdırarak ve onun mezzetlerini öne çıkararak Güneş tanrısının ilgisini çekmeyi ve kendisine kulak vermesini istemektedir. Çünkü kralın yaşadığı problemlerin çözülmesi için kişisel tanrısının bu dertlerinden haberdar olması gerekmektedir. Bu amaçla Eski Mezopotamya dua kompozisyonuna paralel bir anlatımla tanrıya olan dualarını şu şekilde dile getirmişlerdir.

*“Ey Güneş tanrısı, majestem, adaletin efendisi, göklerin ve yerin kralı!
 Ülkeleri yönetiyorsunuz (insanların işlerine kolaylık) ve zafer veriyorsunuz (hayat veriyorsunuz). Sen adil ve merhametlisin. Sen istenileni duyar ve yine sen yaparsın. Ey Güneş tanrısı sen merhametlisin. İnsana rehberlik edensin sen iyi bir tanrısın. Ey Güneş tanrısı, NİN.GAL'in en güçlü oğlu, sakalın lapis lazuli taşıdır. Kulun olan bir insan, senin önünde eğilir ve sana der ki:*

Ey Güneş tanrısı, göğün ve yerin çevresinde ışık sensin. Ey Güneş tanrısı, güçlü kral, NİN.GAL'in oğlu! Memleketin örf ve hukukunu siz kuruyorsunuz. Ey Güneş tanrısı, güçlü kral! Tanrılar arasında ayrıcalıklısın. Size güçlü bir efendilik

⁸⁸ J. Bottero, *age.*, s. 234.

⁸⁹ H. G. Güterbock, *age.*, 1950, s. 98.

*verilmiştir. Adil bir hükümet lordu sensin. Karanlık toprakların babası ve annesi sensin.*⁹⁰

Mezopotamya sanatında birçok heykel ve tasvirlerde sakalların lapis lazuli taşından yapıldığı görülmektedir. Sami kökenli topluluklar olan Akad-Babil ve Asur krallıklarında krallar, erkekliği sembolize eden sakalları ile resmedilmiştir ve lapis lazuli taşıyla işlenmesi ise kralların hem gücünü hem de kutsallığını sembolize etmektedir.⁹¹

Dua metninde geçen lapis lazulinin hem tanrılar hem de krallar için zenginliğin ve kutsallığın simgesi olarak görülmektedir. Lapis lazuli, kutsallık özelliğini diğer kültürlerle de yansıtmıştır ve hatta günümüzde dahi kötü göz ve düşüncelerden korunmak için kullandığımız nazar boncuğu da lapis lazuli taşından gelmektedir. Lapis lazuli taşı koyu mavidir ve içerisinde gümüş ve beyaz lekeleri bulunmaktadır. Bu lekeler gece görülen gökyüzünü anımsatmaktadır ve lapis lazuli taşı parlaklıkla da ilişkilendirilmiştir.⁹² Güneş tanrısının ışığının ve parlaklığının vurgulandığı bu dua metninde yine parlaklıkla ilişkilendirilmiş lapis lazuli taşının isminin geçmesi dikkate değerdir.

*Ey Güneş tanrısı, büyük kral! Atan ENLİL ülkenin dört bir yanını senin ellerine bırakmış idi. Yargının efendisi sensin ve yargı yerinde seni yoran yok. Ayrıca kadim tanrılar arasında sen, ey Güneş tanrısı, güçlüsün. Tanrılara sunuları sen koydun ve kadim tanrılarının paylarını sen koydun. Gökyüzünün kapısı sadece sana açılır, ey Güneş tanrısı ve sadece sen, sevgili Güneş tanrısı, göğün kapılarından geçersin.*⁹³

İsmi belirtilmemiş bir Hitit kralın yaptığı bu duanın girişindeki ilahi bölümünde Mezopotamya tanrılarının isimlerinin geçiyor olması dikkat çekicidir. Tanrıça Ningal tanrı Nan- na/Sin'in karısı ve güneş tanrısı Utu(Şamaş)ın annesidir⁹⁴ ENLİL (Akad dilinde Ellil), Mezopotamya panteonundaki en önemli tanrılardan biridir.⁹⁵ Kralın güneş tanrısı olarak direkt Mezopotamya tanrısı UTU (Şamaş'a) seslenmesi, yukarıda da belirtildiği gibi söz konusu ilahinin hiç değiştirilmeden olduğu gibi dua kompozisyonuna yerleştirildiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

⁹⁰ I. Singer, *age.*, 2002, s. 36.

⁹¹ Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İstanbul 2006, s. 77.

⁹² Andrea Sinclair, "Colour Symbolism in Ancient Mesopotamia", *Ancient Planet 2*, 2012, s. 9.

⁹³ I. Singer, *age.*, 2002, s. 36.

⁹⁴ Jeremy Black-Anthony Green, *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 2003, s. 157.

⁹⁵ J. Black-A. Green, *age.*, s. 74.

Gök tanrıları yalnızca size boyun eğiyor ve yeryüzü tanrıları yalnızca size boyun eğiyor. Ey Güneş Tanrısı, ne dersin de tanrılar ancak senin önünde eğiliyor. Sen, ey Güneş-tanrısı mazlum ve yalnız (yetim)in babası ve annesisin. Ey Güneş Tanrısı, yalnız ve mazlumun hakkını verensin.

Gün ağarırken Güneş gökten doğduğunda, ey Güneş tanrısı, parlaklığınız tüm yukarı ve aşağı topraklara düşer. Yargıladığınız köpek ve domuzun davasına hükmettiğin gibi ağızla konuşmayan hayvanların davasına da siz bakıyorsunuz. Bir de yargıladığınız kötü ve kötü insanın durumu. Tanrıların kızdığı ve reddettiği bir insanı tekrar düşünür ve ona acırsınız. Ey Güneş tanrısı, hizmetkarın olan bu insana da destek ver ki, Güneş tanrısına ekmek ve bira sunmaya başlasın. Ey Güneş-tanrısı, onu, âdil kulunu elinden tut.⁹⁶

Metnin bu kısmında tanrıların sadece insanların davalarına değil hayvanların da davalarına baktığı görülmektedir. Özellikle köpek ve domuzun vurgulanması, Hitit inancına göre bu hayvanların yaratılıştan pis ve kirli olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden domuz ve köpeğin temas edip kirlettiği yiyecek maddeleri ve nesnelerin hemen uzaklaştırılıp ortadan kaldırılması gerekmektedir. Dolayısıyla bu hayvanların kirlettikleri pişmiş topraktan yapılmış kaplar, idrarları ve salyaları kile işlediğinden yıkamayla temizlenememektedir ve kapları kırıp atmaktan başka çare yoktur. Bilindiği üzere Hitit dininde kirlilik kadar korkunç bir durum yoktur ve bir kere kir bulaştı mı o kiri söküp atmak için çok teferruatlı ve pahalı büyü ayinleri düzenlemek gerekmektedir.⁹⁷

Bir insan, ey Güneş tanrısı, dizginlediğiniz Dört (çekilen hayvanlar) için tahıl yığdı. Öyleyse bırakın Dördünüz yesin! Ve Dördünüz tahılları yerken, selam size (yaşasın!), Ey Güneş tanrısı! Bir insan, kulun, burada sana bir söz söyler ve senin sözünü dinler. Ey Güneş tanrısı, güçlü kral! Dört sonsuz köşeden geçiyorsunuz. Korkular sağınızda, terörler solunuzda koşar.

Göğün güneş tanrısı bu tanrıya yaptılar [. . .] Sağınızda veziriniz Bunene, solunuzda veziriniz Misharu yürüyor. Böylece Güneş tanrısı, göğün arasından çekip gid(iyor).⁹⁸

⁹⁶ I. Singer, *age.*, 2002, s. 37.

⁹⁷ Ahmet Ünal, *Hititler'de ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence*, Ankara 2016, s. 103-104.

⁹⁸ I. Singer, *age.*, 2002, s. 37.

Kral, Güneş tanrısının yanı sıra vezir tanrıları Buene ve Mişaru'ya da seslenerek duasının duyulmasını garanti etmek için çabalamaktadır. Çaresizce yalvaran kral eğilerek saygı gösterisinde bulunmakta ve tanrıya yaptığı ilahiye atıfta bulunarak övgülerine devam etmektedir.

En üstteki göğün tanrılarını sen tahsis edersin. (Yerin) en altındaki karanlık yeri kadim tanrılara (siz) tahsis edersiniz. O tanrı, gözünü başka yere çevirmiş ve insanın hareket etmesine izin vermemiştir. O tanrı ister gökte olsun ister yerde, sen, ey Güneş tanrısı, ona gideceksin. Git, o tanrıyla konuş ve ona [söyle(?)]. Bu ölümlünün aşağıdaki sözlerini iletin:

Tanrım, annem beni doğurduğundan beri sen [tanrım,] beni büyüttün. Benim ismim ve [benim] itibarım hakkında insanlar arasında bana ancak sen baktın tanrım. Sen, tanrım, beni iyi <insanlar> ile birleştirdin. Sen, tanrım, işlerimi yönlendirdin. Tanrım, ölümlü olan beni, senin bedenim ve ruhunun hizmetkârı olarak çağırdın. Çocukluğumdan beri bildiğim tanrımın merhametinin farkında değil miyim ve kabul etmiyor muyum? Ve [büyüdükçe], her şeyde İlâhımın hikmetini [ve merhametini] daha çok [anladım].

[Tanrım üzerine] asla [yemin etmedim] ve yemini asla bozmadım. [Benim] tanrım için kutsal olan ve [benim için yemek yemem] doğru olmayan hiçbir şey yemedim ve böylece bedenimi kirletmedim. [Hiçbir zaman] ağıldaki koyunu kesinlikle kesip [kendime] ayırmadım. Kendime ekmek buldum], [ama asla kendi başıma yemedim; Kendime su buldum ama asla kendi başıma içmedim.]

Şimdi [iyileşirsem, senin sayende iyileşmez miydim, ey tanrım? Gücümü geri kazansaydım, [sözünle] gücümü geri kazanmaz mıydım, ey tanrım? Hayat [ölümle] bağlantılıdır ve ölüm [hayatla bağlantılıdır]. İnsanların hayatı [ebedi değil (?)]. Kısa bir dönemdir [. . .]. Ömrünün günleri [sayılır.] Bir insan [sonsuzlukta] yaşasa bile ve insanın kötü hastalığı mevcut olsa bile, [bu onun için bir dert olmaz mı]?

Şimdi [tanrım kalbini ve ruhunu] bana [bütün yüreğiyle açsın ve] günahlarımı söylesin ki onları bileyim. Tanrım [benimle] bir rüyada konuşabilir. [Tanrım kalbini açsın ve] bana günahlarımı söylesin ki onları bileyim. Ya da] bir kâhin [bana anlatsın ya da Güneş tanrısının bir kahininin bana söylemesine izin ver]

bir ciğerden. [Tanrım] tüm [kalbiyle] kalbini bana ve ruhunu açsın ve günahlarımı [bileyim ki] bana anlatsın.

Sen, tanrım, bana saygı [ve] gücü geri ver! Ey Güneş tanrısı, sen herkesin çobanısın ve mesajın herkese tatlı geliyor. [Bana] kızan ve [beni] reddeden tanrım, beni tekrar düşünsün ve beni yaşatsın! Bana [hastalığı] [veren] tanrım, yine bana acısın.

[Ey Güneş tanrısı, Efendim! Ben, bir insan, bu vesileyle tanrımdan istiyorum ve tanrım beni dinlesin]. Ben bir insan olarak [tanrıma karşı ne günah işledim? Beni sen yarattın, beni sen yarattın. Ama şimdi ben bir insan olarak sana ne yaptım? Tüccar, teraziyi] Güneş'in altında tutar ve terazinin ayarıyla oynar. [Ama ben,] [tanrıma ne yaptım]?

Hastalık yüzünden [evim bir ıstırap evi oldu]. Yapamam [. . .]. [Acı yüzünden] ruhum benden uzağa] başka bir [yere] akıyor. Gündüz [. . .]. Yıl boyunca hastalık ve ıstırap çeken biri gibi oldum ve sana söylemeye devam ediyorum ey tanrım.

Geceleri yatağında bana hiçbir tatlı rüya gelmiyor. Benim adım iyi bir şekilde ifşa ed(ilmiyor) ve Koruyucu tanrının sözü bana güç vermiyor. Tanrım sen bana annemin rahminden bir hastalık mı takdir ettin diye bir kâhin aracılığıyla sormadım bile. Şimdi tanrımın huzurunda merhamet için ağlıyorum. Duy beni tanrım! Beni kralın kapısında istenmeyen bir adam yap(ma)dın. İnsanların önünde itibarımı lekeledin. Sevdiğim kimse iyi bir ün kazanmıyor (lafzen iyi bir isim al). Sen, [benim] tanrım, benim için sahip olmadığım babam ve annemsin, tanrım. Benim için sadece sen [bir baba ve ana] gibisin. [Acıdan uykusuz kalıyorum] günler [ve geceler. Beni kurtar ve serbest bırak. [. . .] ben, aman tanrım [. . .]

Tanrım [. . .]. [Su gibi] akıyorum ve nereye aktığımı [konumumu] bilmiyorum. Bir kayık gibi, nehirden uzakta karaya ne zaman varacağımı bilmiyorum.⁹⁹

Dua metninin bu bölümlerinde kralın yorgunluk, yönsüzlük, anksiyete, depresyon, uykusuzluk gibi fizyolojik ve psikolojik bazı problemler yaşadığına işaret edilmektedir. Yaşadığı tüm bu problemlerin farkında olan ve bunlara neyin sebep olduğunu anlamakta güçlük çeken kral, kişisel tanrısından bir cevap ya da işaret

⁹⁹ I. Singer, *age.*, s. 37-39.

beklemektedir. Tanrısı tarafından duyulmadığını ve yalnız bırakıldığını düşünen kral bu konuda tanrısına sitemde bulunmaktadır:

Tanrım, benim gibi iyi bir adama kötü günlerin ve kötü gecelerin yaklaşmasına izin verme... Suçumu ortadan kaldırın ve beni bir insan olarak [olumlu] gözlerle görün!

[. . .] Bu [dua] sözleri yüreğinde seni serinletsin, serin su gibi. Tıpkı annemin rahminden (nasıl doğmuşsam) doğduğum gibi, ey tanrım, aynı ruhu bana geri koy! Babamın, annemin ve ailemin ruhları benim adıma senin canın olsun, ruhun olsun!”¹⁰⁰

Kral duanın bu kısmında ise tanrısının kendisini tüm hastalıklardan ve kötülüklerden temizleyerek anne rahminden doğduğu andaki saflık ve şeffaflık durumuna getirilmesini istemektedir.

1.4.1.1.2. II. Murşili'nin Arinna Kenti'nin Güneş Tanrıçası'na İlahi Tarzında Duası (CTH 376)

Hitit kralı II. Murşili, veba ile ilgili bazı dualarında, kendisi de Şamaş'a hitap eden bir Babil ilahisini, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na uyarlanmış olan bir duasına kelimesi kelimesine katmıştır.¹⁰¹ Aşağıdaki örnekte Murşili'nin Güneş Tanrıçası'na duasının ilahi bölümü verilmiştir:

[Sen, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, onurlu bir tanrıçasın]

[Sana, tanrıçam] Hatti'de saygıdeğer tapınaklar var, ama senin için başka hiçbir ülkede böyle [bir] yok. [Sadece Hatti'de] sizin için [saf ve kutsal] bayramlar ve ayinler düzenliyorlar, [ancak başka hiçbir ülkede] [sizin için] böyle bir şey sağlamıyorlar. Gümüş ve altın [yalnızca Hatti'de var, başka hiçbir ülkede yok] ile süslenmiş ulu tapınaklar] sizin için bir şey yok mu? [Gümüş bardaklar ve rhyta] altın ve değerli taşlar sadece Hatti'de var. Sadece Hatti'de sizin için bayramlar -ayın bayramı], yıl boyunca [sonbahar, kış] ve ilkbaharda bayramlar ve kurban törenlerinin bayramlarını kutlarlar. Başka hiçbir yerde sizin için bir şey yapmazlar.

¹⁰⁰ I. Singer, *age.*, 2002, s. 39-40.

¹⁰¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 14.

Uluhiyetiniz, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, yalnızca Hatti'de onurlandırılır. Sadece Hatti'de kulun kral Murşili sana hümet eder. Ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, tamamen sizin yerinize ayinler, ayinler ve bayramlar yapıyorlar. Size sundukları her şey saftır. Dahası, tapınaklarınızdaki gümüş ve altına saygıyla davranılır ve kimse ona yaklaşmaz.¹⁰²

Metne göre II. Murşili'nin koruyucu ilahı olan Arinna şehri Güneş Tanrıçası, ülkeyi terk etmiştir. Kral ise güzel koku, sedir ve yağ sunarak tanrıçayı geri çağırılmaktadır.

II. Murşili, Hatti ülkesindeki tapınaklar için sunulan kurbanların saflığından, temizliğinden, sunumda kullanılan objelerden, tapınak döşemelerinden, ziyafetlerin ve kurbanların sürekliliğinden bahsetmekte ve Hatti ülkesi dışındaki ülkelerde böyle sunumların, titizliğin ve sürekliliğin olmadığını da açıkça vurgulamaktadır.

Sen, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, onurlu bir tanrıçasın. Adınız isimler arasında şerefendirilir ve tanrılığınız tanrılar arasında şerefendirilir. Ayrıca ilahların en şerefli ve en büyüğü sensin. Senden daha şerefli ve daha büyük ilah yoktur. Sen adil yargının efendisisin. Cennetin ve dünyanın krallığını kontrol ediyorsun. Toprakların sınırlarını siz belirlersiniz. Duaları dinliyorsun. Sen, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, sen merhametlisin. İlahi olarak yönlendirilen kişi senin için değerlidir, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve sen, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, onu yücelt.

Arinna'nın Güneş Tanrıçası sen, yer ve göğün çevresinde ışığın kaynağısın. Tüm ülkelerde sevilen bir tanrısın ve tüm toprakların babası ve annesisin. Sen ilahi olarak yönlendirilen yargının efendisisin ve yargı yerinde seni yormak yok. Ayrıca ilkel tanrılar arasında da ayrıcalıklısın. Sen, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, tanrılara kurbanları ve ilkel tanrılarının payını da sen ayır. Sana gökyüzünün kapısını açarlar ve cennetin kapısından geçersin, ey kutsanmış [Arinna'nın Güneş Tanrıçası]. Ey Arinna'nın güneş tanrıçası, göklerin tanrıları [ve yeryüzü sana boyun eğiyor]. Ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, ne dersin de [tanrılar] önünde yere kapansın, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası.¹⁰³

¹⁰² I. Singer, *age.*, s. 51.

¹⁰³ I. Singer, *age.*, 2002, s. 51.

1.4.1.2. Rüya

İnsan ruh halinin karmaşık bir ürünü olan rüya fenomeni çeşitli toplumlarda farklı biçimlerde algılanıp yorumlanmaktadır ve Anadolu dâhil Eski Yakın Doğu kültür tarihinde din ile okült bilimler arasında belirsiz bir konuma sahiptir. Modern Batı’da psikoloji bilimi Sigmund Freud’u temel alarak rüyaların, bireyin yakın ya da uzak geçmişte deneyimlediği bilinçaltı olaylarının, bilinç üstüyle çatışması sonucunda ortaya çıktığını öne sürmektedir. Ancak çok eski devirlerde rüyanın uyuyan kişiye bir dış güç tarafından gönderildiğine ve bu kaynağın da olağanüstü doğa güçleri ile tanrılar olduğuna inanılmaktaydı. Bu açıdan rüyaların, rüya gören kişinin insan dışı kimseler, tanrı ve deneyimlerle ilişki kurmasından başka bir şey olmadığı söylenebilir.¹⁰⁴

Hitit dünyasında da rüyalar, kutsal ile insan arasındaki doğrudan ve aracısız iletişimin bir yolu olarak görülmektedir.¹⁰⁵ Hititler’de rüya olgusu Hitit tarihi içerisinde farklı şekillerde yer bulmuştur. Bu zamana kadar yüzün üzerinde rüya konusunu içeren metin yeri varsa bile bunların devirlere göre yayılışı dengesiz görünmektedir. Rüya konusunun kronolojisi yeterince araştırılmamış olmakla birlikte Eski Hitit döneminde kayda geçmiş herhangi bir rüya örneğine rastlanmamıştır.

En eski rüya kayıtları Orta Hitit Dönemi’nde (MÖ 1475- 1350)¹⁰⁶ I. Tudhaliya zamanına denk gelmektedir ve metinde Kara Tanrıça’nın rüya aracılığıyla insanlara uğursuz bir mesaj ilettiği anlatılmaktadır. Ünal’a göre Eski Hitit Dönemi’ne ait bir rüya kaydı bulunamamasının sebebi o dönemde siyasi gücü elinde bulunduran kişi veya kişilerin din anlayışı ile ilgilidir. Örneğin Eski Hitit krallarından I. Hattuşili ve I. Murşili’nin topraklarına katmak istedikleri bölgelerle ilgili elbette zafer rüyaları olmuştur fakat bu rüyalar kayıt altına alınmamıştır. Demek ki o devrin insanının, kişinin en derin iç dünyasını açık etmekten çekindiğini, dolayısıyla henüz bir rüya literatürünün doğmadığını söylemek mümkündür. Bunun için Hurri ve Mısır gibi dış etkenlerin beklenmiş olması ihtimali yüksektir.

Eldeki bilgilere göre rüya metni geleneği Hatti Ülkesi’ne Hurriler üzerinden üç ayrı dalga halinde girmiştir. İlki yukarıda bahsedilen Hurri/Kizzuwatna kökenli hanedan üyesi I. Tudhaliya, ikincisi yine Hurri/ Kizzuwatna kökenli Puduhepa, üçüncü dalga ise Hurri etkisi altında olan çevirilerdir. Hitit rüya literatürü başta Puduhepa olmak üzere

¹⁰⁴ Gary Beckman, *On Hittite Dreams*, Tel Aviv 2010, s. 26.

¹⁰⁵ S. Çilingir Cesur, *age.*, 2020, s. 114.

¹⁰⁶Theo Van Den Hout, “*Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi*”; *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ed. Meltem Doğan-Metin Alparslan) İstanbul 2019, s. 15.

belirli tarihi kişiliklerle yakın ilişkilidir. Dualar, fal ve adak metinleri, ayinler, mitolojik metinler, mektuplar ve tarihi metinler, rüyaların kayda geçirildiği metin türleri olarak Hitit kültürü içerisinde yer almaktadır.¹⁰⁷ Bu nedenle rüyaların, ilahi öğüdü almada yaygın olarak kullanılan ana yöntemlerden değil, bir yan yöntem olduğu belirtilmelidir.¹⁰⁸

Hitit çivi yazılı tabletler arşivinde Hititçe, Sümerce ve kısmen Akadca karışımı sözcüklerden oluşan gelişmiş bir rüya terminolojisi mevcuttur.¹⁰⁹ Hitit metinlerinde rüyanın karşılığı olarak temelde iki kelime kullanılmaktadır. Bunlar, tešha- ve zašhai- olarak isimlendirilmektedir.¹¹⁰ Bu kelimeler aynı zamanda “uyku” anlamına da gelmektedir.¹¹¹ Rüyalar, ^{SAL}ENSI olarak metinlerde geçen “fal bakıcısı, rüya yorumcusu” kadınlar tarafından yorumlanmaktaydı. Hatta Puduhepa'nın sadece kendisi için çalışan bir rüya yorumcusu olduğu da bilinmektedir.¹¹² Rüya yoluyla mesaj alma ile ilgili en güzel örnek Hitit prensi ve rahibi Kantuzzili'nin duasıdır (CTH 373).

*“[Şimdi] tanrım en içteki ruhunu tüm kalbiyle bana açsın ve bana günahlarımı [söylesin] ki onları kabul edebileyim. Tanrım ya bir rüyada benimle konuşsun ve tanrım kalbini açıp [bana] içlerimi söylesin ki onları kabul edebileyim ya da bir rüya yorumcusunun benimle konuşmasına izin ver [veya] Güneş tanrısının bir falcısı (benimle) bir ciğerden (okuyarak) konuşsun ve tanrım tüm kalbiyle [en içteki ruhunu] bana açsın ve bana günahlarımı anlatsın ki onları tanıyabileyim”.*¹¹³

Kantuzzili'nin duasının bu bölümünde yakarmış olduğu tanrı tarafından terk edildiği, tanrısal hiddetin muhtemel sebeplerini ve tanrıların istekleriyle çelişen tutum veya davranışlarını araştırmakta olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴

Hititler'de rüyalar tanrının iradesini önceden öğrenmek amacıyla kullanılan önemli kaynaklardan biri olarak bilinmektedir. Rüyanın kendiliğinden tezahür etmediği ve bir konunun acil olarak araştırılması gerektiği durumlarda Klasik Devirler'deki “tapınak uykusu” na benzer bir şekilde niyet edilmekte ve tapınak avlusu ya da başka bir

¹⁰⁷ Ahmet Ünal, “Hititlerde Rüya”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul, 2019, s. 246-247.

¹⁰⁸ T. Bryce, age., 2002b, s. 166.

¹⁰⁹ A. Ünal, age., 2019, s. 247.

¹¹⁰ Ahmet Ünal, *Hititçe-Türkçe Büyük Sözlük*, Ankara 2016, s. 535-605.

¹¹¹ Harry A. Hoffner Jr. H. Craig Melchert, *A Grammar of the Hittite Language*, United States of America 2008, 1, s. 45-52.

¹¹² A. Ünal, age., s. 248.

¹¹³ G. Karauğuz, age., s. 104.

¹¹⁴ Murat Orhun, “Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı”, *Gazi Akademik Bakış*, C.3, S.5, Ankara, 2009, s. 235.

sakin kutsal alana *inkubasyona* (istiare) yatılarak istenen mesaj gelinceye kadar beklenilmektedir.¹¹⁵

1.5. Hitit Dualarının Kökeni

Hitit duaları, Hititoloji'nin en erken çevrilmiş ve üzerine çalışılmış Hitit metinleri arasındadır.¹¹⁶ Mezopotamya kökenli olduğu bilinen Hitit duaları devletin dini ve idari merkezi olan Hattuša'da, yerel beğenilere göre uyarlanıp sentezlenerek oluşturulmuştur.¹¹⁷ Geçmişten getirdiği bilgi birikimini çivi yazısı ile kalıcı bir hâle getiren Mezopotamya şehir devletleri, sahip oldukları kültürel birikimleri ve inanç sistemleri ile çevrelerindeki toplumları da etkilemişlerdir. Bu toplumlardan biri de Hurriler'dir.

Anadolu'nun güneydoğusu ve Kuzey Suriye'de binyıllar boyunca yaşayan Hurriler, Anadolu ile Mezopotamya medeniyetleri arasındaki etkileşimin ana unsuru olmuştur. Coğrafi olarak Kuzey Mezopotamya'ya yakın olan Hurriler, Sümer, Akad, Babil ve Asurlar'ın inanç sistemlerinin etkisi altında kalmışlardır. Bunun sonucunda ise Mezopotamya kültürüne ait pek çok öge, Hurri toplumu aracılığı ile Anadolu'ya geçmiştir.¹¹⁸

Hititler' in dua geleneğinin oluşmasına etki yapan bir diğer topluluk ise Luwilerdir. Çivi yazılı metinlerde Luvice, Luwili/luili olarak geçmektedir. Luvice'nin konuşulduğu bölgeler Batı ve Güney Anadolu olmakla birlikte dağınık olarak Luvice konuşan halkın yaşadığı bölgelerden biri de Orta Anadolu coğrafyasıdır. Bunun yanında hiyeroglif yazıtlı kaya anıtlarının yayılım alanları da aşağı yukarı Luvice konuşan veya anlayan insanların yaşadıkları coğrafi mekanlar hakkında fikir vermektedir.¹¹⁹

Güney Anadolu'daki Luwi-Hurri bölgesi olan Kizzuwatna'da¹²⁰ Luwiler ile Hurriler arasında yoğun bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşim, Luvi (ve Hitit) diline, Hurri dilinde geçen kelimeler kazandırmıştır. Öyle ki Luvi dilindeki ritüel metinlerinde

¹¹⁵ Gary M. Beckman, *Hittite Birth Rituals*, Wiesbaden 1983, s. 132.

¹¹⁶ G. Hans Güterbock, "The composition of Hittite, Prayers to the Sun", *Journal of the American Oriental Society*, 78/4 Newyork 1958, s. 237.

¹¹⁷ B. Birgit, S. Hartmut, *age.*, s. 68.

¹¹⁸ Ercüment Yıdırım, "Hitit Kaynaklarına Göre Mezopotamya İnanç Sisteminin Hurri Mitoloji Anlayışına Etkisi", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.15, S.59, Ankara, 2016, s. 8-11.

¹¹⁹ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu-I*, İstanbul 2002, s. 62.

¹²⁰ Itamar Singer, "Tanrılara Yakarmak", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ed. Meltem Doğan Alparslan-Metin Alparslan), İstanbul 2013, s. 494.

yer yer Hepat, Šaušga, Ninatta veya Nubadig gibi Hurri tanrılarının isimleri geçmektedir. Misal ruh çağırma ritüelleri Luvi Hurri etkileşimlerinin tipik bir örneğidir¹²¹ Kayda değer bir başka örnek ise bağışlandığı anlaşılan ya da bir ritüel yöneticisi tarafından iyileştirilmesinin ardından hastaya geri verilen iyi şeylerin listesidir. Bir duada hastaya iade iyi şeyler şu şekilde belirtilmiştir; “Ona hayat verecekler, *wayahit-*, sağlık ve erkeklik(verecekler).”¹²²

Bir Kuwattalla ritüelindeki bir başka kutsama ifadeleri de şunları içermektedir; hayat, erkeklik, uzun bir gelecek, sağlık, tanrıların desteği, uzun yıllar. Bu ifadelerin Hititçe ve Hurrice metinlerde de olumlu ya da olumsuz benzer örnekleriyle karşılaşılmaktadır. Dolayısıyla Kizzuwatna’da ve oradan Hattuša’ya getirilen metinlerde Luvi, Hurri ya da diğer kümelenmiş geleneklere ilişkin ayırım yapmak kolay olmamaktadır. Bu tür örnekler, Kizzuwatna’nın kısmen farklı dinsel geleneklerin geçiş noktasında olduğunu kanıtlar niteliktedir.¹²³

Hurri ve Luwiler, bitmek bilmeyen taht kavgalarının yaşandığı dönemlerde siyasi güç elde edebilmek için sihir ve büyü gibi ritüellere başvurmuşlardır. Dualar da bu sihir ve büyülerin olumsuz etkilerinden korunmak için söylenmiş sözlerdir ve bu sözleri yazıya döken Hurri ve Luwiler olmuştur. Ayrıca Hititler’in de kişisel menfaatleri ve dünyevi istekleri için büyü ritüelini yaygın kullandıkları bilinmektedir ve bu büyülere karşı söyledikleri sözleri yazıya geçirmenin Hurri ve Luwi etkisiyle meydana geldiği söylenebilir.¹²⁴

1.6. Hitit Dualarının Gelişimi

Yabancı eserleri alma ve bazen bunları geliştirerek tekrar etme geleneği Hitit kültürünün tipik bir temel özelliğidir. Eski Hitit Devletleri Dönemi’ndeki (MÖ 1650-1500)¹²⁵ kalma dua metinlerinin az sayıdaki parçaları dilbilgisi açısından fazla belirgin değildir. Fakat MÖ 15. yüzyıldan sonra ilk önce Babil örneklerinin çevirileri, daha sonra Babil deyimlerinin ve düşüncelerinin Hititçe’ye adapte edilmesiyle birlikte Hititçe’yi önemli ölçüde zenginleştirmiş olan ve yeni kaleme alınmış Hititçe özgün dualar ortaya

¹²¹ Volkert Haas, Gernot Wilhelm, *Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna*, AOAT Sonderreihe 3, Kevelaer, Neukirchen, Vluyn 1974, s. 6.

¹²² Frank Starke, “Die Keilschrift-luwischen Texte in Umschrift” (StB_oT 30). Wiesbaden, 1985, s. 18.

¹²³ H. Craig Melchert, Trevor R. Bryce, H.D. Hawkins- Manfred Hutter, *Luwiler; Anadolu’nun Gizemli Halkı*, İstanbul 2011, s. 223-224.

¹²⁴ B.Brandau, H.Schickert, *age.*, s. 106.

¹²⁵ V. Den Hout, *age.*, s. 15.

çıkmıştır. Bu duaların dili daha etkileyici, üslubu daha kişisel ve betimlemeleri de daha canlıdır.¹²⁶

Eski Hitit Dönemi'ndeki Hitit duaları genel esenlik, refah gibi dilekleri içermektedir ve herhangi özel somut bir durum söz konusu değildir. Eski Hitit duaları, zaman içerisinde tanrılardan kralı iftiralardan korunmasını, krala savaş alanında başarı ve zafer bahşetmesini talep eden daha büyük dualara dönüşmüştür.¹²⁷ Tanrının dünya üzerindeki en büyük hizmetkârı ve temsilcisi olan kralın sorumlulukları, Hitit toprakları genişledikçe artmaya başlamış ve en önemli görevi olan tanrıları hoşnut etmeyi ihmal etmeye başlamıştır. Ülkede kutlanan bayramlar, tapınak ziyaretleri ve adak gibi ritüelleri aksattığı için tanrının gazabına uğradıklarını düşünen Hitit kralları dualara başvurmuşlardır. Fal, büyü gibi yöntemlerden de yardım alan Hititler, günahlarını öğrenip bunlardan pişmanlık duyarak tanrıya günahlarının affi için yalvarmışlardır.¹²⁸ Hititler'de yaşanan bu durumlar “*arkuwar*” dualarının temelini oluşturmaktadır. “*arkuwar*” duaları ileriki başlıklarda tekrar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Belirli kişilere atfedilen ilk Hitit duaları, MÖ 14. yüzyılın ilk yarısında Orta Hitit Devleti Dönemi'nin figürleri olan Kantuzzili, Arnuwanda ile Asmunikal ve Taduhepa dualarıdır. Belirgin bir Hurri etkisi ile karakterize edilen bu dönemde (örneğin Hurri kraliyet adlarında), Hurri dilinde yazılmış ilahiler ve dualar ilk kez ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Kizzuwatna'nın baş rahibi ve Hitit prensi Kantuzzili de Hitit edebiyatı literatüründe en güçlü tasvirlerden bazılarını içeren yeni kişisel dua türünün ortaya çıkmasında baskın bir rol oynamıştır.¹³⁰

Hitit kralları içinde dua konusunda en üretken olan II. Murşili de Hitit dua literatürüne bir düzineden fazla dua bırakmıştır; Bunların üçte ikisi, veba ve düşman tarafından ezilen krallığı konu alır ve üçte biri karısının trajik kaybıyla ilgilidir. Murşili'nin doğrudan yazarlığı, kralların bir metin oluşturma yeteneğini reddeden bazı araştırmacılar tarafından sorgulanmıştır. Ancak Güterbock'un keskin bir şekilde ifade ettiği gibi, “Murşili'nin kişiliği, kendisinin adı altında geçen dua metinlerden o kadar canlı bir şekilde hissedilmektedir ki, eğer onları gerçekten dikte etmemişse, en azından

¹²⁶ Jörg Klinger, *Hititler*, İstanbul 2019, s. 94-95.

¹²⁷ I. Singer, *age.*, 2002, s. 13.

¹²⁸ J.G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Ankara, 2018, s.129.

¹²⁹ Wilhelm Gernot, *Zur hurritischen Gebetsliteratur*, Würzburg 1991, s. 45.

¹³⁰ I. Singer, *age.*, s. 14.

formülasyonları için talimatlar vermiş olması gerektiği açıktır.”¹³¹ İfadesi Murşili'nin dualarına yansıyan derinliğini net bir şekilde açıklamaktadır. Bu durum özellikle Hitit edebiyatındaki en dokunaklı kişisel tanıklıklardan bazılarını içeren Gaşşuliyawiya'nın hastalığı ve ölümüyle ilgili dualarında açıkça görülmektedir.

II. Muwatalli'den iki iyi korunmuş dua ve üçüncü bir duanın parçaları mevcuttur. Muwatalli, babasının dualarından zaman zaman metaforlar tekrarlasa da Muwatalli'nin duaları özgünlük ve kapsamlılık ile ayırt edilmektedir. III. Hattuşili, kraliçesi Puduhepa ve oğulları IV. Tudhaliya Hitit literatürüne üç dua ve birçok dua parçası bırakmışlardır. Hattuşili ve Puduhepa'nın duaları, öncekilerden farklı olarak oldukça samimi bir kişisel üslup sergilemektedir. Hitit İmparatorluğu'nun son kralı II. Şuppiluliuma'dan ele geçen herhangi bir dua metni bulunmamaktadır.¹³²

1.7. Hitit Dualarının Genel Hatları

Çoktanrılı bir dünyadaki tapınmacılar normalden daha fazla tanrılarla ilgilenmek durumundadır ve belirli bir olayda kime yakaracağını, kimi teskin edeceğini karıştırarak daima ilahi gazaba hedef olma tehlikesi altındadır. Bununla birlikte birden fazla tanrıya başvurulduğu zaman ise yanlışlık ile bir ya da ikisini atlama tehlikesi vardır ve bu da onları gücendirmek anlamına gelmektedir. Hitit inanç sistemi içerisinde tapınmacılar duanın hedefinin şaşırması için tanrının hazır olduğundan ve ona bir dua okunduğunda dinlediğinden emin olmak zorundaydılar. Tanrının o sırada nerede olduğu ile ilgili bilgi sahibi olunamayabilirdi ve kapsamlı ritüeller, onu, lütfuna ihtiyaç duyulan yere getirmek için zorunlu olabilmektedir.¹³³

Hititler'e ait bir dua örneğinde bu konuya ilişkin bazı ifadeler, Hitit dualarının bu özelliğini kanıtlar niteliktedir. Duanın başlangıcında bir görevli, kralın dua sunumunu gerçekleştireceğini haber veren çağrılarla bir nevi duanın yapılacağını ilan etmektedir. Yeraltı'nın Güneş Tanrıçası'na yapılan bu dua örneğinde (CTH 371) söz konusu duyuru metinde şu şekilde belirtilmiştir:

¹³¹ Hans Gustav Güterbock, "A View of Hittite Literature." *Journal of the American Oriental Society*, C.84, S.2 An Arbor, 1964, s. 111.

¹³² I. Singer, *age.*, s. 14.

¹³³ T.Bryce, *age.*,2002b, s. 149.

“Merhamet, [. . .] Ey [Yeraltının] Güneş Tanrıçası! Kral burada şahsen sizi çağırıyor ve [. . .] onun adına(?) temyize gidiyor. Sana bir tanrı gibi davrandı. [. . .] o yakalandı.”¹³⁴

Hitit dualarının yarısından fazlasının Güneş tanrıları için yazıldığı¹³⁵ ve tıpkı anlaşma metinlerinde olduğu gibi dualarda da tanrıların isimlerinin hiyerarşik sırayla zikredildiği görülmektedir.¹³⁶ Duaların Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na yöneltilmesinin tek sebebi sadece Hitit panteonundaki güneş tanrılarının diğer tanrı ve tanrıçalar üzerindeki hâkimiyeti ile ilgili değildir. Güneş aynı zamanda günlük hareketi esnasında gökyüzünün ve yeraltının tüm tanrılarıyla buluşmakta ve bu sayede gücümüş tanrıya yapılan duaları iletebilmektedir.¹³⁷ Güneş Tanrıçası, bu özelliği ile aynı zamanda bir ‘aracı tanrı’ görevini de üstlenmektedir. Mezopotamya örneklerinde bulunmayan bu nitelik, Hitit kraliyet dualarının tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁸

Dualarda, Hitit kralı ülkedeki lâneti, kötülüğü ya da kendi başına gelen hastalığı veren tanrıdan bu durumu tersine çevirmesini isterken diğer tanrıları da aracılık etmeleri için göreve çağırılmaktadır. Örneğin kraliçe Puduhepa’nın Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na yakarıшта bulunduğu duasında “Tanrıça Lelvani”, “Tanrıça Zintuhi”, “Tanrıça Mezulla”, ve “Zippalanda Kenti’nin Fırtına Tanrısı” aracı tanrılar olarak görülmektedir.¹³⁹

Singer’e göre Hitit dualarının yarısından fazlasının güneş tanrılarına yapılmasının bir diğer sebebi Güneş’in aslında bir Mezopotamya kavramı olan ‘insanlığın çobanı’ niteliğine sahip olmasıdır. Tanrılar tarafından neden cezalandırıldığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip olmayan yakarıcı, doğal olarak duasını, günahını açığa çıkararak cezasını hafifletebilecek olan, her şeyi gören Güneş’e yönelmektedir. Güneş sadece ‘dünyevi’ problemler hakkında en fazla bilgiye sahip olmakla birlikte ‘Tanrıların Güneş Tanrısı’ sıfatı ile de göklerde olup biten her şeyden haberdardır. Dolayısıyla tanrıların neden öfkelenildiğini de bulup çıkarabilmektedir.¹⁴⁰ Bir Hitit dua örneğinde bu özellik açık bir şekilde görülmektedir. Hitit prensi Kantuzzili’ nin kişisel tanrısına ulaşabilmek ve

¹³⁴ I. Singer, *age.*, 2002, s. 22.

¹³⁵ T. Bryce, *age.*, 2002b, s. 157.

¹³⁶ Yves Bonnefoy, *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü- 2*, İstanbul, 2018, s. 50.

¹³⁷ I. Singer, *age.*, 2013, s. 498-499.

¹³⁸ Hans Gustav Güterbock, “The Composition of Hittite Prayers To The Sun”, *Journal of the American Oriental Society*, C.78, S.4, An Arbor, 1958, s. 242.; Houwink Ten Cate, “Hittite Royal Prayers”, 1969, s. 88.

¹³⁹ Yasemin Arıkan, “Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum, 1996, s. 50.

¹⁴⁰ T. Bryce, *age.*, 2002b, s. 157.

derdine çare aramak için Güneş Tanrısı'na arabuluculuk talebinde bulunarak dua etmektedir:

“Hangi tanrı (artık nasıl) kızmışsa gözünü (de o) yana (ve) diğer yana çevirdiyse Kantuzzili'nin yapacağı (şeye) izin vermiyor. O tanrı nasıl yerde ve gökte ise sen güneş tanrısı onunla (birlikte) yürü. Git ve o tanrıma söyle (ki) Kantuzzili'nin (bu) sözlerini yeniden iletip ona anlat.”¹⁴¹

Duaların bir diğer önemli kısmı da tanrılara isteneni yerine getirmeye ikna etmek için verilen sözlerdir. Onlara kurbanlar sunmak, bayram, adak veya tüm dini görevlerin ciddi bir şekilde yerine getirilmesi, saygı ve tapınma, boyun eğme ve itaat, sadakat, ne tür olursa olsun tüm günahlardan vicdanen uzak durma sözü vermek Hitit dualarının büyük önem arz eden özelliklerindedir.¹⁴²

---

¹⁴¹ G. Karauğuz, *age.*, s. 103.

¹⁴² R. Borger, P. Calmeyer, D. O. Edzard, A. Falkenstein, A. Moortgat, H. Otten, W. Röllig, D. Wiseman, *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, Berlin, 1957-1971, s. 170.

İKİNCİ BÖLÜM

HİTİT DUA BİÇİMLERİ

2.1. Hititler’de Dua Biçimleri

Hititlerin inanç sistemi, adalet, yargıç, suç vb. hukuki terimleri de içeren bir dile sahiptir. Bu da kişi ile tanrı arasındaki iletişimin üslubunda büyük rol oynamış ve Hitit ibadet biçimlerinde farklı tiplerde ortaya çıkmıştır.¹⁴³ Bir Hitit duasının yapısı ve mantığı, en iyi ilahi bir mahkemede dava açılması olarak anlaşılmaktadır. Bu yapı, herhangi iki taraf arasındaki tüm ilişkilere yasal terimlerle yaklaşan tipik Hitit yaşam tarzına uygun bir ifadedir. Sözü edilen bu ilahi mahkemede davalı olarak kral, kızgın tanrı ise davacı olarak yer almaktadır. Muhatap olunan tanrı ise aracı tanrılardır ve son olarak da adalet divanı tanrılar meclisidir. Dua, kral veya kralın temsilcisi tarafından tıpkı bir davada olduğu gibi sunulmaktadır. İşlenmiş suç ya da günahların itirafı, hafifletici sebepler, ilahi yargıçların hoşuna gidecek methiyeler, ilahiler, hediyeler ve yeminlerle birlikte bir davanın tüm özellikleriyle birlikte bir bütün olarak ortaya konmaktadır. Bu ilahi mahkemede eksik olan tek unsur ise “kesin hüküm” dür. Kral savunmalarının kabul edilip edilmediğini, sağlık, uzun ömür, refah, düşmanlara karşı zafer ve ilahi destek taleplerinin kabul edilip edilmeyeceğini bilmemektedir. Fakat tüm bu isteklerine tanrılar tarafından olumlu yanıt geleceğine korku ve ümit içerisinde inanmaktadır.¹⁴⁴

Hitit dualarında duanın konusuna, tanrılara yakarıya atıf yapan bazı ifadeler yer almaktadır. Bunlar genellikle kolofon olarak adlandırılan önsözlerdir. Hitit dualarının az sayıdaki korunmuş başlangıçları, dua kompozisyonu tetikleyen krize işaret etmektedir. Murşili'nin veba duaları “*Hatti [halkı] [. . .] ölüyor.*” ve Muwatalli'nin duası “*Eğer bir adama (vicdanına) bir problem yükleniyorsa*” şeklindeki ifadeler bu atıflara örnek olarak verilebilir.¹⁴⁵

Metinlerde dualar, *arkuwar*, *mugawar* (mugeššar) gibi farklı terimlerle adlandırılmaktadır.¹⁴⁶ Sözü edilen dua türlerini temsil ettiği düşünülen çeşitli terimler¹⁴⁷ aslında genel kompozisyonun parçalarıdır.¹⁴⁸

¹⁴³ Isabella Klock Fontanille, *Hititler*, Fransa 1998, s. 65.

¹⁴⁴ I. Singer, *age.*, 2002 s. 5.

¹⁴⁵ I. Singer *age.*, 2002, s. 6.

¹⁴⁶ Kurtuluş Kıymet, *Hitit Kültüründe Hurri Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2013, s.373.

¹⁴⁷ René Lebrun, "Hymnes et Prières Hittites" *Homo Religiosus*, S.4, Columbia,1980, s. 414.

¹⁴⁸ I. Singer, *age.*, s. 5.

2.1.1. Mugawar

Bir tanrıyı büyü vasıtasıyla yardıma çağırmak, istemek, rica etmek, yalvarmak, dua etmek anlamlarına gelen *mugawar* kelimesi *mugai-* fiilinden türemiştir.¹⁴⁹ *mugai-* hareket etmek, harekete geçirmek anlamlarına gelmektedir ve rahibin direkt olarak tanrıya yaptığı eyleme işaret eder. II. Murşili, Güneş Tanrısı Arinna'ya şöyle hitap eder: “Yalvarmaları (*mugawar*) dinleyen sadece sensin.” Buradaki duayı eden kişinin amacı tanrıyı düşman konumundan uzaklaştırmaktır.¹⁵⁰ Erken dönemdeki dualar, tanrının oradaki mevcudiyetinin daha çok çağrışım, çağırma veya adak ritüeli ile sağlanarak tanrıdan istekte bulunmak, talep etmek gibi eylemler üzerine kurulmuştur.¹⁵¹ Aşağıda örneği verilmiş olan dua metninde, kimliği belli olmayan bir kral tarafından yapılan bir dua, *mugawar* olarak nitelendirilmiştir:

*“Ey Güneş Tanrısı, Efendim, Yargının gerçek efendisi, Evrenin Kralı. Toprakları hep sen yönet. Zaferi sadece sen bahşet. Adil olan sadece sensin, sadece sen merhametlisin, yardım dualarına sadece sen cevap verirsin.”*¹⁵²

Mugai- fiilinden türeyen *mukeššar* kelimesi de büyü ayini, rica, dua, yakarma talih falında bir figür¹⁵³ dua yoluyla (ritüel uygulayarak) muamele etmek, tanrıları (ruhları) uyandırmak anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁴ Gurney'e göre tanrının evinden uzakta olabileceği ve bu nedenle de duanın tek başına tanrıya ulaşamayacağı endişesinin taşındığı durumlarda büyüye başvurulabilmektedir ve bu tarz uygulamalar *mukeššar* türündeki yakarışlarda gayet olağan gözükmemektedir. Öncelikle tanrının evine dönmesi ve halkını kutsaması için tanrıya yakarılmakta, sonrasında ise “yollar” açılmakta ve tanrıyı cezbetmek için bu yollar üzerine bal, yağ ve diğer hoş maddeler yerleştirilmektedir. Yine aynı amaç doğrultusunda buhur yakılmaktadır. Bazı hallerde yol boyunca “çekilir” (anlamı açık olmasa da muhtemelen fiziksel olarak bir idolünün çekilmesi söz konusudur). “Kaybolan Tanrı Mit'i buna benzer bir ritüelin bir parçasını oluşturmaktadır.”¹⁵⁵

Kuzey ve Orta Anadolu geleneğine özgü birtakım efsanelerde kaybolan bir tanrı bahsi geçmektedir. Tüm bu metinlerde bir tanrı öfke içinde inzivaya çekilmiştir, eskiden

¹⁴⁹ A. Ünal, *age.*, 2016, s. 357.

¹⁵⁰ I. K. Fontanille, *age.*, s. 65.

¹⁵¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 5.

¹⁵² T. Bryce *age.*, 2002b, s. 156.

¹⁵³ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 357

¹⁵⁴ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 125.

¹⁵⁵ O. R. Gurney, *age.*, 2001, s. 138.

koruduğu topraklara yabancılaşmış ve bu topraklardan ayrılarak kendisini saklamıştır. Tanrı görevlerinden hiçbirini yerine getiremediği için bütün dünya acı çekmekte ve bütün canlılar ölme riski taşımaktadır. Kaybolan tanrının bulunması ve dönmesi için ikna edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yatıştırma ve çağırma ritüelleri yapılmakta ve bu mitolojik anlatıya ait belgeler de aynı zamanda böyle ritüelleri içermektedir. “*Güneş Tanrısı’nın Kayboluğu*” metninin kolofonunda “Güneş Tanrısı’na yakarış (mugawar)” olarak ifade edilmiştir. *Kuliuşna ‘nın Fırtına Tanrısı’nın Kayboluğu*” metninin kolofonunda ise “*çağırma tableti (mukeşşar)*” olarak adlandırılmıştır. Başka benzer metinlerin kolofonları korunmamış olsa da yakın tanımların hepsine uygulandığı varsayılabilmektedir.¹⁵⁶

Ritüel metinlerinde mukeşşar sözcüğü iki kez geçmektedir. Bunlardan ilki Arzawalı Paşkuvatti’nin üreme gücü eksikliğine (efeminelik) karşı yapılan ritüeldir. Burada mukeşşar yani dua ya da yakarma ritüeli için kullanılan yeni masa, tanrı Uliliyaşı için ayrılır. Metnin bu kısmı şu şekildedir:

CTH 406 KUB 7.5 Süt. IV 17-18

[GI]şBANşUR GIBIL-ma ku-iş mu-ke-eş-ni ar-ta

[na-a]t řA DINGIR^{LIM}-pát ki-řa-ri

Tercümesi:

“*Dua/yakarma (ritüelinde) (kullanılan) yeni masa ayrılır. Ve o tanrı için durur.*”¹⁵⁷

İkinci olarak da mukeşşar ölüm ritüelinde geçmektedir. Burada dikkat çeken nokta yakarma ritüelinin yapılacağı günlerin ve bu günlerde hangi tanrılara hangi kurbanların sunulacağına ilişkin bilgilerin belirtilmiş olmasıdır. Bu durum mukeşşar’ın ritüelin belli bir kısmını oluşturduğunu göstermektedir. Metinde mukeşşar tanımlama göreviyle ve UD^{KAM}HI.A “günler” Sümerogramıyla tamlama oluşturacak şekilde kullanılmıştır;

CTH 451 KUB 30.27 Öy. 7'-8'

8' nu ku-it-ma-an UD^{KAM}HI.A mu-kiş-na-aç

9' nu-uř-ři UD^{KAM}-ti-li SISKUR kiř-an pí-eş-kán-z[i]

¹⁵⁶ S. D. Martino, *age.*, 2009, s. 210, 211.

¹⁵⁷ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 125; Hethitologie Portal Mainz; CTH 406

Tercümesi:

“*Ve dua/yakarma (ritüeli) günleri ne zamansa ve onlar günbegün kurbanı şöyle verirle[r:]*”¹⁵⁸

2.1.2. Malteššar

İlahi okumak, terennüm etmek, adak sunmak adamak anlamlarına gelen mald-/maldai- fiilinden türemiş olan “malteššar” kelimesi, adak, sunu, ayin, ritüel anlamına gelmektedir. Bunların yanında Ünal, malteššar’ın dua ve yakarış anlamlarına da gelebileceğini de ifade etmiştir.¹⁵⁹ malteššar genellikle Eski Hitit dönemine ait ritüellerde kullanılmaktadır ve bu metinler doğrultusunda sıklıkla tanrıların adak yoluyla çağırılma uygulamasının eşlik ettiği bir ritüel grubu olduğu kanısına varılmıştır. Hoffner da SIS.KUR¹⁶⁰ Sümerogramının Hititler’de malteššar veya mukeššar olarak adlandırılan adak, dua veya tören terimlerini de kapsayabileceğini belirtmiştir.¹⁶¹

Amuvanda ve Ašmunikkal’in Arinna şehri Güneş Tanrıçası’na Kaška saldırıları sebebiyle yaptıkları MÖ 14. yüzyıla ait dua metinleri de bu görüşü desteklemektedir. Çünkü bu dua metninde malteššar’ın SISKUR.SISKUR’un (kurban) eş anlamlısı olarak kullanılmıştır.

MÖ 13. yüzyıla ait olan ve III. Hattušili’nin koruyucu tanrıçası Šamuha kenti İštar’ına düzenlenen bayram kutlaması metninde ise kralın savaşa gideceği yıl için açılan fal sonrasında ve savaştan döndükten sonra tanrıçaya “*keldi*”, “*ambašši*” ve malteššar sunumları yaptığı belirtilmektedir. Bu metin malteššar’ın sunum, adak anlamına geldiği fikrini destekler görünmektedir.¹⁶²

Tütsüleme, duman adağı; bir kült nesnesi ve ayin adı olarak tanımlanan *ambašši* kelimesi¹⁶³ Hurri çevresinde *yakma kurbanı* olarak ifade bulmuştur. Hitit-Hurri metinlerinde kuş, koyun, kuzu ve daha başka hayvanlar, bunların dışında yemek, hamur, meyve, yağ gibi maddeler ambašši ayinin kurban materyalleri arasındadır. Kurban seremonilerinin kent içi ve dışındaki alanlarda, sağlık terimleri ile bağlantılı ayinlerin “Kapı yapısı” veya Şinapši-evi olarak adlandırılan mekânlarda gerçekleştirildiği

¹⁵⁸ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 125.

¹⁵⁹ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 333-334.

¹⁶⁰ SIS.KUR; Rica yalvarma, dua, kurban bağış, Bkz. Nafiz Aydın *Büyük Sümerce Sözlük*, Ankara 2013, s. 609.

¹⁶¹ Harry A. Hoffner; C. Melchert, 2008, s. 50.

¹⁶² S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 124.

¹⁶³ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 60.

anlaşılmaktadır. Ambašši kurbanı ile sağlık, selamet anlamlarına gelen keldi¹⁶⁴ “iyilik, sağlık” kurbanı arasında yakın bir ilişki bulunmakta, bunlar metinlerde birlikte yer almaktadır.¹⁶⁵

Bazı ritüel metinlerinde ise malteššar yalnızca Arzavalı Paškuvatti'nin üreme gücü eksikliğine (efeminelik karşı ritüelinde) iki kez iya- “yapmak”¹⁶⁶ fiiliyle birlikte geçmektedir. Burada malteššar'ın adak yoluyla çağırma ritüeli anlamına gelen malteššanala-¹⁶⁷ olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Paškuvatti, iyileştirmek istediği hasta için Luvi tanrısı Uliliyaši'ye sığır ve koyun sunduktan sonra bu çağırma ritüelini gerçekleştirir. Metinden anlaşıldığı üzere terim, ritüelin tamamı için değil yalnızca tanrının çağırılmasını kapsayan bölüm için kullanılmıştır.¹⁶⁸

CTH 406 KUB 7.5 Öy. I 22528

22 nu-ud-du-uš-ša-an ma-al-ti-eš-ša-na-la-an i-ia-zi

“Ve o malteššanala-adak yoluyla çağırma (ritüeli) yapar.”

CTH 406 KUB 7.8 Süt. III 12-14

12 nu-ua-du-za DINGIRLUM ŠA SAG.DU-ŠU

13 i-ia-az-zi nu-du-za ma-al-ti-eš-na-la-an

14 i-ia-zi

“*Ve o seni baş tanrısı yapar. Ve o malteššanala-adak yoluyla çağırma (ritüeli) yapar.*”¹⁶⁹

2.1.3. Arkuwar

Hitit Appu mitinin başlangıç satırlarında ‘*dürüst insanları her zaman temize çıkaran fakat kötülerini ağaç gibi kökünden budayan*’ bir tanrıdan bahsedilmektedir. Bu isimsiz tanrı, Hitit dünyasında Adaletin Yüce Efendisi ve Babilli Şamaş’ın eşdeğeri olan Güneş Tanrısıdır. Hitit dualarının da neredeyse yarısından fazlası güneş tanrılarına yöneliktir. Çünkü Güneş’in aslında bir Mezopotamya kavramı olan “insanlığın çobanı”

¹⁶⁴ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 274.

¹⁶⁵ K. Kıymet, *agt.*, 2013, s. 286.

¹⁶⁶ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 242.

¹⁶⁷ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 334.

¹⁶⁸ S. Çilingir Cesur *age.*, s. 124.

¹⁶⁹ Hethitologie Portal Mainz-CTH- 406, Sevgül Çilingir Cesur, *Hitit büyü Ritüelleri ve Segment Alanlarının Çözümlemesi (CTH 390-470)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2017, s. 137.

olarak görülmektedir. Tanrılar tarafından neden cezalandırıldığı açık olmayan bir yakarıcı duasını, doğal olarak günahını açığa çıkartarak cezasını hafifletebilecek olan her şeyi gören Güneş'e yöneltmektedir.¹⁷⁰ İnsanla tanrı arasında kurulan bu ilişkide kişinin sergilediği dürüstlük vurgusu kişinin temize çıkıp affedilmesi için önemli bir rol oynamakta ve aynı zamanda Hitit dualarının temel yapısını oluşturmaktadır.

arkuwai fiilinden türemiş bir isim fiil olan *arkuwar*, Hititoloji araştırmalarının ilk günlerinden itibaren dua olarak adlandırılmasının yanı sıra¹⁷¹ yalvarma, yakarma, istek gibi anlamlara da gelmektedir.¹⁷² *arkuwar* ve *arkuwai*- sözcüklerinin “kendini aklama” anlamına geldiğini ilk olarak E. Laroche öne sürmüştür.¹⁷³ Hitit duaları genellikle eski ve modern çoğu dini sistemde yaygın olarak kullanılan mahkemede hâkim karşısında savunma yapmakla ilişkilendirilmektedir. Buna bağlı olarak Hitit toplumunda en çok rastlanan dua tipi, bir suçlamaya karşı kendini müdafaa eden tapınmacının, davasını kutsal yargıya sunduğu ve tanrının kendisine daha şefkatli davranacağı ümidiyle bazı suçlarını itiraf ettiği *arkuwar* tipi dualardır.¹⁷⁴

“Kendini aklama” terimi, hukukta, bir fiilin geçerli mazereti ya da bir eylemin yeterli derecedeki yasal nedeni olarak tanımlanmaktadır. Pratik olarak, bir fiilin doğruluğunu gösterme veya ispat etme ile onun gerekçesini ya da sebebini sunma ile eş anlamlıdır. Bir hatanın söz konusu olduğu veya yanlış bir söz söylenildiği kabul edilen bir davranıştan dolayı duyulan pişmanlık, dini, politik bir fikrin savunulması da kendini aklama terimiyle eş anlamlıdır. Bununla birlikte ithama yönelik bir davada sözü edilen kavramlar, savunmanın birer unsuru olarak kabul edilmektedir.¹⁷⁵

Laroche, terimlerin dini olmayan kullanımlarından, özellikle hukuki kullanımlarından hareketle *arkuwar*'ı ahlaki bir duruş, bir suçlamaya karşı savunma, bir hatanın özrü ve aklayıcı savunma söylevi olarak tanımlamıştır.¹⁷⁶ Bununla birlikte *arkuwai* fiilinin ilk anlamının hukuki bir alandan başka bir yerde aranmaması gerektiğinin altını çizerek, en sık kullanılan ifadelerden biri olan *-za arkuwar ija*'nın “kendisi için

¹⁷⁰ T.Bryce, *age.*, 2002b, s. 156-157.

¹⁷¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 5.

¹⁷² A.Ünal, *age.*, 2016a, s. 81.

¹⁷³ E. Laroche, *age.*, 1946, s. 3.

¹⁷⁴ T.Bryce, *age.*, 2003, s. 156.

¹⁷⁵ Ş. Recai Tekoğlu, “Hitit Metinlerinde Kendini Aklama Yöntemi”, *Anadolu Araştırmaları*, C.0, S.12, İstanbul, 2010, s. 102.

¹⁷⁶ E. Laroche, *age.*, s. 15.

savunma yapmak anlamına geldiğini ve Fransızca'da "s'excuser" örneğinde olduğu gibi, bir ek ile birlikte kullanıldığını ileri sürmüştür.¹⁷⁷

Hitit kralı II. Murşili'nin Suriye Seferlerini konu alan belgeler, Laroche'nin öne sürdüğü hukuki zemini kanıtlar niteliktedir. Söz konusu metin iki yargılama olayını birleştirmektedir. Burada Murşili, müttefiki Amurru ülkesi kralı Duppi-Teşup'un yakarısına cevap vermektedir. Zira Duppi Teşup'un babası Aziru'nun Hititler'le yaptığı antlaşmayı Tuthalya ve Halpati çiğneyerek ellerindeki kenti almıştır. Murşili, Duppi Teşup'un leyhine karar vermiştir ve ancak karar metninin, Hitit ve Kargamış krallarının huzurunda tarafların bir yüzleştirmesi yapıldıktan sonra mühürleneceği ve geçerli kılınacağı belirtilmiştir. A metni Ay. IV 9-13. Satırları arasında şu şekilde bahsedilmektedir:

"n-as duTUi ana Dil?i-a punusmi nu-za kuis huit arkuwar dū-zi n-al d UTUi istamasmi nu ke tuppū sa Dibi-a apiya siyanzi."

*Tercümesi: "(Ben) Majeste, onları dava için sorguya çekeceğim ve her birinin yapacağı arkuwar'ı dinleyeceğim. Davaların bu tabletini bu şekilde mühürleyecekler."*¹⁷⁸

Burada tarafların anlaşmazlık içinde buldukları bir durum söz konusudur. Kralın taraflardan yapmalarını istediği *arkuwar*, 'ın bütünüyle hukuki bir durumu işaret etmesinin yanı sıra bir savunma, aklanma ve bir mazeret gösterme olarak anlaşılmaktadır.

"*arkuwar*" ve *arkuwai*- terimlerinin hukuki çözümlemesinin sonucunda ulaşılan suçluluk duygusunun sıklıkla işlendiği dua metinlerine uyarlanıp uyarlanamayacağını araştıran Laroche, köle ile efendisi arasındaki ilişkinin insanla tanrı arasındaki benzerliğine yoğunlaşmış ve bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Krallar, tanrıların huzurunda, efendilerinin önündeki uşaklar gibidirler. Eğer bir suç işlemişlerse, tanrılardan bir lütuf istemek için değil, özürlerle affedilmek için çağrıda bulunmaktadırlar. Hitit insanı, tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi hoş, duygusal ifadelerle değil, hukuk ve yargı ifadeleriyle belirtmektedir. Günahkâr, ilahi mahkemede kendini savunan kimsedir ve *arkuwar* da suçlu kralın tanrılara sunduğu savunma metnidir.

¹⁷⁷ E. Laroche, *age.*, s. 19.

¹⁷⁸ Ş.R. Tekoğlu, *age.*, s.107.

Yalnızca günahını itiraf ederek değil aynı zamanda kendini temize çıkarmaya gayret ederek isteğini yerine getirmelerini talep etmektedir.¹⁷⁹

arkuwar isminin geçtiği bir başka Hitit metni de kuş falıdır. *Arkuwar* ismi fal metninde “dua etmek” ile ilişkilendirilmektedir ve metin içinde “*arkuwar DÜ*” şeklinde yazılmıştır. KUB XVI 72 numaralı kuş falına ait (CTH 573) metinde şarkıcı dua etmektedir:

8... LÚNAR ŠA GIŠ DINANNA.GA[L]

9-A-NADINGIRLIM ar-ku-wa-arDÜ-zi

Tercümesi:

8...Büyük lirin müzisyeni/şarkıcısı

9 Tanrıya dua eder.¹⁸⁰

Diğer taraftan Hitit duaları ile ritüel arasındaki ilişkiyi ortaya koyan metin sayısı da oldukça azdır. Bu bağlamda Muwatalli'nin başta Fırtına Tanrısı olmak üzere tüm tanrı ve tanrıça meclisine sunduğu duası (CTH 381) ve ismi bilinmeyen bir kral tarafından kraliyet çiftini koruması için Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın çağrılması duası (CTH 385.10) ritüel ve dua ilişkisi açısından önemli kaynaklar olarak literatürde yer almaktadır. Verilen iki dua örneğinden yola çıkılarak tüm dua literatürü hakkında bir genelleme yapmak yanlış olacaktır.¹⁸¹ Fakat Hitit dualarıyla ilgili ortak bir özellik olarak duanın sunumunun her zaman bir adak sunma ritüeliyle birlikte yapıldığı söylenebilir.¹⁸²

2.2. Hitit Dualarında Yer ve Mekân Kavramları

İsmi bilinmeyen bir Hitit kralının kutlanmakta olan bayram esnasında ziyaret ettiği bir tapınak içerisinde kehanet sorusunu da içeren bir duası bu fikri destekler niteliktedir. Metne göre kral, bayram kutlamaları esnasında birçok tapınak ziyaret etmektedir ve bu esnada rahipler bir Hitit kenti olan Zababa'da bir Fırtına Tanrısı'nın tapınağı içinde tanrıya kurban sunumları ile ilgili görevleri yerine getirmektedir. Rahipler daha sonra tapınağı temizlerler, sunulan boğa, inek koyun ve keçilerin çiğ etlerini adak sofrasının önüne, tanrının huzuruna aynı yere koyarlar. Sonrasında rahipler tanrılara karşı

¹⁷⁹ E. Laroche *age.*, 1946, s. 14.

¹⁸⁰ Gülgüney Masalcı Şahin, *Hititler'de Müzik, Müzik Aletleri ve Müzisyenler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018, s. 185.

¹⁸¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 12.

¹⁸² Cate, *age.*, s. 87.

şu soruyu yöneltirler; “*Majesteleri tapınağa gelip tanrıya bir arkuwar duası yapmalı mı?*” Sonuç olumlu çıkmış olacak ki metnin devamında kralın bir *arkuwar* duası gerçekleştirdiği görülmektedir.¹⁸³

Bir başka dua örneği de II. Murşili'nin oğlu Muwatalli' nin Başta Fırtına Tanrısı'na, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Tanrı Meclisi'ne yaptığı dua sunumunda duanın yapıldığı yere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Duanın gerçekleştiği yer olarak çatı kelimesi Muwatalli'nin duasında şu şekilde geçmektedir:

Hatti ülkesinin kralı büyük kral Murşili'nin (oğlu), Hatti ülkesinin kralı büyük kral, kulun Tabarna (“Hükümdar”) Muwatalli şöyle (der): “*Eğer bir konu bir insanı sıkıştırırsa, o, tanrıya dua eder. Çatının üstünde Güneş Tanrısı'nın karşısında örtülü iki hasırdan masa kurar.*”¹⁸⁴

Hitit dualarının nerelerde yapıldığına dair bilgiler içeren başka bir dua örneği de ismi doğrulanamayan bir Hitit kralı tarafından, kral ve kraliçenin esenliği için Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ithafen gerçekleştirilmiş bir duadır. (CTH 385.10)

Dua metninde kralın kendisi rahip sıfatını niteleyerek yanında bulunduğu yardımcısına birtakım talimatlar vermekte ve şöyle demektedir:

“*Bunlar Güneş Tanrıçası'nın (Arinna'nın) rahibinin sözleri: “[Karanlıkta] (?), güzel ve bulutsuz bir günde [. . .], o gün kuluma emrediyorum: Ben mukaddes salimani 'ye¹⁸⁵ gidiyorum ve yıkanır yıkanmaz hemen bana bayramlık elbiselerimi ver!*”¹⁸⁶

Aynı dua metninin devamında duanın gerçekleştirildiği mekân olarak yine çatı kelimesi geçmektedir: Metne göre duanın tüm hazırlıkları tamamlanmıştır. Rahip, kralın dua sunumu yapacağını bildiren duyuruyu yapmaktadır ve şöyle demektedir:

Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın rahibi kral [...] Güneş Tanrıçası'nın tapınağının çatısında şu sözleri okuduğunda ...”

Duanın devamında ise kralın duayı gerçekleştirdiğini işaret eden ifadeler yer almaktadır ve şu şekilde geçmektedir:

[Kral . . . Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın rahibi], Güneş Tanrıçası'nın tapınağının [Güneş'e] bakan [çatısında] bu [sözleri okur]¹⁸⁷

¹⁸³ Hans G. Güterbock, Harry A. Hoffner *The Hittite Dictionary*, Chicago, 1997, s. 282.

¹⁸⁴ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2002, s. 101.

¹⁸⁵ Singer, *salimani* kelimesini kutsal tanımlanamayan bir kült yeri olarak tanımlamıştır.

¹⁸⁶ I. Singer, *age.*, 2002, s. 26.

¹⁸⁷ I. Singer, *age.*, 2002, s. 26.

Muwatalli'nin duasına ve diğer duaya bakıldığında her iki duanın sonunda da bir ritüel icra edilmektedir ve bu ritüellerin her ikisi de şafak vaktinde, tapınağın çatısında (şuħħa-) gerçekleştirilmektedir.¹⁸⁸ Hitit dilinde *şuħħa-* olarak adlandırılan ve “(düz) dam, çatı anlamına gelen terim ise yapıyı kapatan bölümü olarak tanımlanmaktadır.¹⁸⁹ Bununla birlikte sözü edilen çatının/damın tapınağa, saraya veya herhangi bir yapıya ait olup olmadığına ilişkin net bir bilgi olmamakla beraber Hitit dua geleneğine bakıldığında tapınak çatısı olması kuvvetle muhtemeldir.

Hitit ritüellerinde geçen bazı ifadeler, Hititler'in dini törenlerinde çatı kullanımına ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Hitit ayinlerinde kurban (adak) sunma şekilleri ve yöntemleriyle ilgili olarak bazı karakteristik özellikler belirtilmektedir. Ayinler genel olarak tapınakta, *halentuvada*¹⁹⁰ ya da iç kutsal mekânda gerçekleştirilmekte ve adaklar burada takdim edilmektedir. Hitit panteonundaki tanrılardan biri olan Güneş tanrıçası için tapınağın çatısında da kurban verilmesi, konunun önemi bakımından dikkat çekicidir. Şöyle ki bir metinde kralın Güneş tanrıçası tapınağının çatısına çıktığından ve orada kille bir ayin yaptığından bahsedilmektedir (KUB X, 99, VI, 4-19, satır 4-5). Ayrıca bir metinde geçen “*kral geziye çıkarken 'şarkıcı' çatıdan Arinna kenti Güneş tanrıçasına dua ederdi*” ifadesi de bu görüşü destekler görünmektedir (KUB XXX, 43, III, 11-14)¹⁹¹

Çatı konusu ile ilgili diğer metinlerde yüksek ihtimalle kralın halentuva çatısında yaptığı ayinlerden söz edilmekte olup bu durum şu şekilde ifade edilmiştir; *'Kral eğilerek selam verir ve çatıdan aşağı iner ve iç (kutsal) mekâna girer. (Sonra) kral oradan dışarı çıkar ve halentuvaya girer.'* Ayrıca 'bağıcı/büyücü' (LÚ)HAL ayininde tapınak ve halentuva çatılarından söz edilmektedir. Fragmanlardan birinde bayram sırasında kralın halentuva çatısında yaptığı ayin anlatılmaktadır. Tapınakların ve halentuvanın çatısında ayin yapılması, ANTAHŞUM bayramında çatıya yün götürülmesi ve kralın bu törenlerde yünle birlikte Hitit kentlerini gezerek Piskurunuva dağına çıkması benzer özellikler taşımaktadır. Eski Hitit metninde kralın Güneş tanrısı ve büyük yıldız (=büyük güneş tanrısı) için dağa çıktığı kaydedilmektedir (ABoT 4, II,40; KUB XXIX). Kralın ayinlerde tapınak ve halentuva çatısına ve dağa çıkması, tanrılarla muhatap olmak üzere göklere

¹⁸⁸ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 119.

¹⁸⁹ A. Ünal, 2016a, s. 488.

¹⁹⁰ Saray, konak, kraliyet ikametgahı. Bkz., A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 141.

¹⁹¹ V. Ardzinba, *age.*, s. 83.

çıkması şeklinde yorumlanabilir.¹⁹² Zira Hititler’de dağ tanrısı inancının olması da bu durumu teyit etmektedir.

İncelemiş olduğumuz dua metinlerinden ve çeşitli ritüellerden yola çıkarak edindiğimiz bilgiler doğrultusunda bir yapı bölümü olarak çatının Hititler için kutsal olduğu söylenebilir. Buna göre Hitit dualarının tapınak içerisinde ya da tapınağın/sarayın çatısında gerçekleştirildiği söylenebilir. Doğal olarak çatıların görece yüksekte yer alması ve Hitit inancına göre gökyüzünün ilahiliği, Hititler’in tanrılara daha yakın olmak için dua törenlerini bu mekanlarda gerçekleştirilmelerine sebep olarak gösterilebilir.

2. 3. Hitit Dualarında Zaman Kavramı

Hititler’de bir gün yedi bölüme ayrılmaktadır. Bu bölümler en genel ifadeyle şafak vakti, sabah, gündüz/öğlen, ikindi/öğleden sonra/yemek vakti, akşam, gün batımı ve gece olarak ayrılmıştır. Fakat bazı zaman dilimi ifadeleri birbirine çok yakın olduğu için bunlar arasında net bir ayırım yapmak söz konusu değildir.¹⁹³ Söz konusu bölümler içerisinde sabah, öğlen ve akşam vakitleri daha geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır ve genel olarak bir günü oluşturan temel zaman geçişlerini belirtmektedir. Sabah olduğunda gecenin karanlığı sona ererken akşam vaktinde Güneş Tanrısı gökyüzündeki konumundan çekilmektedir ve ışık, yerini karanlığa bırakmaktadır.¹⁹⁴

Hitit duaları o dönemin Anadolu’sunun tarım ile bağlantılı hayvancılık ve her ikisi için gerekli olan insan gücünün vazgeçilmezliği, tanrıya yakarılan duaların pek çoğunda vurgulanmıştır. Tarım, bütün Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi Hitit toplumunda da iktisadi hayatın temel dayanağıdır. Krallığın başarısı, ülkenin refahı ve devamlılığı büyük oranda toprağın verimine bağlıdır. Hititlerde toprağın verimliliği, aynı zamanda tanrıları memnun etmenin de bir gereğidir. Çünkü, yalnızca kendisine zengin adaklar sunularak memnun edilmiş bir tanrının Hitit toplumu için faydalı olacağına inanılmaktadır. Hititlerin yerleştikleri Orta Anadolu Bölgesi’nin doğal şartları, ekonomisi tarıma dayalı bir toplum için her zaman elverişli olmamakla birlikte zaman zaman tarımsal üretimin

¹⁹² V. Ardzinba, *age.*, s. 84.

¹⁹³ David Herman Engelhard, *Hittite Magical Practices: An Analysis*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), University Microfilms, A Xeros Company, Ann Arbor, Michigan, 1970, s. 202-210; V.Haas, *age.*, 1994, s. 691-906-907.

¹⁹⁴ Sevgül Çilingir Cesur, "Zamanın Tanımı: Hitit Metinlerinde 'mehur' Kavramı". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C.14, S.1, Ankara, 2020, s. 65.

olumsuz doğa koşullarının tehdidinde maruz kalmaktaydı. Kuraklık, kıtlık, doğal afet, salgın vb. gibi felaketlerde öncelikle tanrıların etkilenmesi kaçınılmazdır.¹⁹⁵

Bu bağlamda Hitit kralı II. Murşili'nin "tohum ekmek, tarlaları sürmek, sulamak, ürünü yetiştirmek ve hasat gibi eylemleri kapsayan bir tarım tanrısı¹⁹⁶ Telipinu'ya yapılacak dualar için talimat verdiği Telipinu Duası (CTH 377) duanın hangi günlerde yapıldığına ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Dua okunurken de kral orada bulunmamaktadır. Dua şu şekilde icra edilmektedir:

*"Kâtip bu tableti tanrıya hitaben her gün okur; tanrıyı över (şöyle diyerek):
Telipinu, sen kudretli ve yüce bir ilahsın. Murşili kral, senin kulun ve kraliçe senin
hizmetçin, beni sana gönderdi (şu istekle): Git! Telipinu'ya, Efendimize,
bireylerimizin koruyucusuna, yakar."*¹⁹⁷

Bu dua örneğinden anlaşıldığı üzere her gün tanrılara dua sunumu gerçekleştirilmektedir.

Telipinu'ya hitaben yapılan bu duanın devam eden bazı pasajları, duanın her gün yapılmasıyla ilgili bazı ipuçları vermektedir:

*"[. . . İyi niyetle ['ye doğru] çevirin. . .]. Ey güçlü tanrı Telipinu, kralı, kraliçeyi
ve prensleri yaşat ve onlara sonsuza dek yaşam, sağlık, uzun ömür ve güç ver!
Onlara ruhlarında [nezaket(?)], parlaklık ve neşe [verin]!"*

*Onlara oğullar ve kızlar, torunlar ve büyük torunlar verin! Onlara kanaat(?)
ve itaat(?) verin. Onlara tahıl, asma, sığır, koyun ve insan yetiştirin. Onlara bir
adamın yiğit, savaşa hazır, ilahi silahını verin! Düşman topraklarını ayaklarının
altına alın ve [onları yok etsinler]. Ama kötü hummayı, vebayı, kıtlığı ve
çekirgeleri Hatti'den [kovun]."*

*Kavga eden ve anlaşmazlığa düşen düşman toprakları, bazıları sana saygı
duymuyor Ey Telipinu, ya da Hatti tanrılarına; diğerleri tapınaklarınızı yakmak
istiyor; kupalarınızı ve gümüş ve altından nesnelere almak istiyor; diğerleri
nadasınızı çöpe atmak istiyor.*

*Araziler, bağlar, bahçeler ve korular; diğerleri çiftçilerinizi, bağcılarınızı,
bahçıvanlarınızı ve öğütücülerinizi ele geçirmek istiyor.*

¹⁹⁵ Esmâ Reyhan, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım." *Gazi Akademik Bakış* C.2.S.4, Ankara, 2004, s. 164.

¹⁹⁶ Güngör Karauğuz, *Hitit Mitolojisi*, Konya 2015, s. 45.

¹⁹⁷ I. Singer, *age.*, 2002, s. 54.

*Krala, kraliçeye, prenlere ve Hatti ülkesine sonsuza dek yaşam, sağlık, canlılık, uzun ömür ve ruh parlaklığı bahşedin! Tahıl, asma, meyve ağaçları (?), sığır, koyun, keçi, domuz, katır, eşek (var. atlar), tarladaki hayvanlar ve insanoğlunun sonsuza dek büyümesini sağlayın. Büyüsünler! Yağmurlar [. . .]. Refah rüzgarları essin ve Hatti diyarında her şey büyüyüp gelişsin!*¹⁹⁸

Yukarıda verilen dua örneğinde özellikle bolluk bereket talebi, ülkede yaşanan bazı krizlerin ülkenin bereketine esenliğine gölge düşürdüğü, düşman ülkelerin Hatti toprakları için tehdit oluşturduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca toprağı işleyen, ekip biçen çalışanların güvenliğinden de endişe edilmektedir. Bilindiği üzere Hitit ekonomisi tarıma dayanmaktadır ve ülkenin geleceği için yağmurun yağması, toprağın ekilip biçilebilmesi elzemdir. Hitit inancına göre de işlerin yolunda gitmesi için tanrıların memnun edilmesi ve sürekli hoşnut tutulması gerekmektedir.

Tüm bu bilgiler doğrultusunda bolluk ve bereket tanrısı Telipinu için her gün dua etmek, ülkenin varlığını ve geleceğini de garanti altına almak demektir. Bununla birlikte yine başka dua örneklerinden edindiğimiz bilgiye göre tanrı ve tanrıçalara sürekli olarak çeşitli besin gruplarından kurban ve adaklar sunulmaktadır. Tanrıların gazabından çekinen Hititler, tanrılara yiyecek içecek sunabilmek için de ülkede yağmurun, bereketin ve nimetlerin bol olmasını istemektedirler. II. Murşili nin de tanrılar tarafından gelecek herhangi bir felaket yaşamamak için her gün katiplerine dua sunumu yaptırmış olabileceği düşünülmektedir.

İncelemiş olduğumuz başka bir dua metninde (CTH 385.10) duaların hangi zamanlarda yapılacağına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na yapılacak olan bir dua sunumu hazırlığı esnasında kral yardımcısı olduğu sanılan kişiye şu talimatları vermektedir: *“Bunlar Güneş Tanrıçası'nın (Arinna'nın) rahibinin sözleri: “[Karanlıkta] (?), güzel ve bulutsuz bir günde [. . .], o gün kuluma emrediyorum: Ben mukaddes salimani'ye¹⁹⁹ gidiyorum ve yıkanır yıkanmaz hemen bana bayramlık elbiselerimi ver!”²⁰⁰*

Duanın devamında ise şu ifadeler yer almaktadır;

¹⁹⁸ I. Singer, *age.*, 2002, s. 54.

¹⁹⁹ Singer, *kutsal salimani* kelimesini kutsal tanımlanamayan bir kült yeri olarak tanımlamıştır.

²⁰⁰ I. Singer, *age.*, 2002, s. 26.

“Gün ağarırken uşağım aşağı iner ve bir testi ile saf su getirir. Onu sunağın önüne koyar ve sunağın arkasına üç adet kurbanlık ince ekme koyar.”²⁰¹

Dua metninden geçen “[Karanlıkta] (?), güzel ve bulutsuz bir günde” ifadesinden anlaşıldığına göre dua hazırlıkları gece başlamış olmalıdır. Duanın devamında “Gün ağarırken uşağım aşağı iner” ifadesi bu fikri destekler görünmektedir.

Dam üzerinde gerçekleştirilen kült törenleri esnasında çeşitli tören malzemeleri geceleyin dam üzerinde yıldızların altında bırakılmaktadır. Dam, yüksekliği nedeniyle yıldızların gücünü taşımaktadır. Bu sayede söz konusu dua malzemelerinin büyülenmiş ve böylelikle her türlü kirlilikten arınmış oldukları dinsel bakımdan temizlendikleri düşünülmektedir. Başka bir kült töreninde yine bu amaç için somun ekme ve üzerine koyulan malzemelerle birlikte gece yıldızların altında bırakılmaktadır. Söz konusu metinde bu durum şu şekilde geçmektedir:

... [ve on]u bir somun ekmeğın üzerine koyar ve onu geceleyin yukarıya dama götürür. Onu (somun ekmeğın üzerine koyulanı) somun ekme ile beraber (damın üzerindeki) yağmur oluğunun arkasına, yıldız(lar)ın altına koyar ve şöyle der: “Yukarıdaki gökyüzünden aşağıya, bin yıldız onu büyüler(ler), Ay Tanrısı onu büyölesin, aşağıda ise kara topraktan /yeryüzünden yerin Güneş Tanrıçası büyölesin.” O (gece boyunca damda) yıldızların altında kalır.²⁰²

Yıldızların altında, bütün gece boyunca damda kalan ve somun ekme üzerine koyulan malzemeler, ertesi sabah güneş doğduğunda ritüeli icra edecek kişi tarafından Güneş Tanrısı için ufalanmaktadır.²⁰³

Hititler’de ritüel uygulamaları en yoğun olarak güneşin doğduğu şafak vakti, gözden kaybolduğu gün batımı ve ktonik güçlerin temsilcisi olan gece vakitlerinde yapılmaktadır.²⁰⁴ Bir Hitit ritüel metninde ritüelin ne zaman yapılacağı ile ilgili verilen benzetme, Hitit dualarının ne zaman yapıldığı ile ilgili bize ipucu vermektedir. Söz konusu metinde dua zamanı ile ilgili verilen bilgi şu şekilde geçmektedir:

²⁰¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 26.

²⁰² Yasemin Arıkan, "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Şuhha-“(Düz) Dam, Çatı” Ve Onun Dinsel Ve Sosyal Hayattaki Yeri", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, C.6, S.1, Ankara, 2003, s. 35.

²⁰³ Y. Arıkan, *agm.*, 2003, s. 36.

²⁰⁴ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 148.

*“Diğer ayinler yalnızca gündüz- "hafif olduğu ve bulutların olmadığı bir günde" veya "Güneş tanrısına dua etmek gibi yalnızca gün doğumunda yapılabilir.”*²⁰⁵

Verilen örnekteki metinden anlaşıldığı üzere “Güneş tanrısına dua etmek gibi yalnızca gün doğumunda” ifadesi Hitit dualarının yapılma zamanlarına ilişkin oldukça önemli bir bilgi vermektedir.

Bu bilgiler ışığında Hitit dualarının güneşin doğduğu şafak vaktinde yapıldığı söylenebilir fakat öte yandan verilen örneklerde duaların Güneş Tanrı ve Tanrıçaları’na hitap ettiği vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu durumda elimizdeki bulgulara göre Güneş Tanrı ve Tanrıçalarına yapılan duaların şafak vaktinde gerçekleştirildiğini söylemek daha doğru olacaktır. Diğer tanrılara yapılan duaların günün hangi zaman diliminde yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

2.4. Dua Öncesinde Yapılan Hazırlıklar

Hititler’de arınma, insanların tanrılar tarafından cezalandırılmamaları için ilk koşuldur. Bir diğer ifadeyle tanrıların evine tapınaklara girebilmek, dua edebilmek, kurban sunabilmek, (krallarla tanrılar özdeşleştirildiğinden) kralın huzuruna çıkabilmek için ön koşul su ile yıkanmak, bedensel ve ruhsal olarak temizlenmektir.²⁰⁶

Bir şenlik kutlaması öncesi kralın yaptığı hazırlıklar Hitit duaları için de bir dayanak oluşturmaktadır. Kral şenliğe katılmadan önce şu hazırlıkları yapmaktadır; Kralın yıkanma işlemi tamamlanmıştır, vücudu artık tüm kirlerinden arınmıştır. Tören kıyafetini -bir şenlik için mavi cüppe, diğeri için beyaz giysi, kaba çoban harmanisi ve siyah ayakkabılar- giymesi için bir görevli ona yardımcı olmak için yanında ayakta beklemektedir.²⁰⁷ Başa sıkıca oturan bir takke ve altın küpelerle kıyafet tamamlanmıştır. Şenlikler boyunca kral uygun tanrı önünde eğilerek ya da diz çökerek, elleri yukarıda dua ederek tanrılara olan itaatini göstermektedir.²⁰⁸

Yukarıda incelemiş olduğumuz (CTH 385.10) dua metninde geçen “*Ben mukaddes salimani’ye gidiyorum ve yıkanır yıkanmaz hemen bana bayramlık elbisemi ver!*” ifadesindeki kralın yardımcısına verdiği talimatlar ile kralın şenlik öncesi yapmış olduğu hazırlıklar, dua öncesi hazırlık arasında önemli bilgiler vermektedir. Temizlik

²⁰⁵ V. Haas, *age.*, 1994, s. 691.

²⁰⁶ Leyla Murat, “Hititlerde Su Kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C:31, S.51, Ankara, 2012, s.126.

²⁰⁷ İlk kıyafet AN.TAH.SUM, diğeri KIL.LAM festivalinde giyilirdi.

²⁰⁸ T. Bryce, *age.*, 2002b, s. 204.

konusunda oldukça hassas olduğunu bildiğimiz Hititler'in kült törenlerine öncelikle yıkanıp temizlenerek çıkması, duaların ve dini törenlerin ilk ve en önemli aşaması olduğu söylenebilir. Duanın devamında geçen “*Sunağın önüne geçiyorum ve sunağın önündeki testiden üç kez içki içiyorum. Tanrı ellerini iyice yıkar ve ben de ellerimi yıkarım*” ifadesi de dua öncesi ciddi bir temizlik aşamasından geçildiğinin kanıtı olarak gösterilebilir.

Yine aynı metinde “bayramlık elbiseleri” ifadesinin dua metninde de geçmesi ve kralın Hititler için büyük önem arz eden bayramlarda giydiği kıyafeti giymesi, Hitit krallarının kült törenleri için ayrı bir kıyafetlerinin olduğunu ve dualarının hazırlık aşamasının bir diğer önemli bölümünü oluşturduğu söylenebilir.

Hitit kenti olan Nerik'te yapılan bir ritüelde kralın 'tanrı kıyafetiyle' görünmesi dikkat çekmektedir: 'Şafak saati geldiğinde Nerik'te halentuva açılır. Kral 'tanrı kıyafeti', gömlek, adupli bayram kıyafetini giyer ve kuşak takınır. Anlaşıldığı üzere kralın 'tanrı kıyafeti' giymesi, kralın sadece öldükten sonra değil, daha hayattayken ve en azından ayin sırasında tanrı fonksiyonu üstlendiğini göstermektedir.²⁰⁹

Mugawar profili çizmekte olan başka bir dua örneğinde hitap edilen tanrı Yeraltı'nın Güneş Tanrıçası'dır (CTH 371). Bu duanın dikkat çeken kısmı, kral duaya başlamadan önce bir kadın ya da erkek görevli tarafından ve kral adına, duanın yapılacağını haber veren basit ve tekrarlı çağrılar gerçekleştirilmesidir. Duanın genel yapısı mugawar profili çizmektedir. Söz konusu duyuru metinde şu şekilde belirtilmiştir:

“Merhamet, [. . .] Ey [Yeraltının] Güneş Tanrıçası! Kral burada şahsen sizi çağırıyor ve [. . .] onun adına(?) temyize gidiyor. Sana bir tanrı gibi davrandı. [. . .] o yakalandı.”²¹⁰

Hitit kralı Muwatalli başta Fırtına Tanrıçası'na ve diğer tüm tanrılara sunduğu duasında, duaya başlamadan önce bazı hazırlıklar gerçekleştirmiştir. Duadaki ifadeler şu şekilde geçmektedir:

“Büyük Kral, Hatti'nin Kralı, Büyük Kral, Hatti'nin Kralı, kahraman, Murşili'nin [oğ]lu, tabarna Muwatalli şöyle (söyler): Eğer bazı sorunlar bir adamın vicdanına yük olursa, o tanrılara yalvarışta bulunur”.²¹¹

“O güneşe dönük hasırdan yapılmış iki örtülü masayı çatıya yerleştirir. O masalardan birini Güneş Tanrıçası Arinna için yerleştirir ve [bir] masayı eril

²⁰⁹ Vladislav Ardzinba, *Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Ankara 2010, s. 71.

²¹⁰ I. Singer, *age.*, 2002, s. 22.

²¹¹ S. Alp, *age.*, 2002, s. 101.

tanrılar için yerleştirir. Onların üzerinde [şunlar vardır]: ıslak undan (bir) tarna ile 35 kalın ekmek, ince bir [kâse] iyi yağ ile karıştırılmış bal, kalın ekmekle dolu bir kap, kap dolusu öğütülmüş yulaf/tahıl, 30 testi şarap. Ve bunları [h]azırlarken, kral çatıya çıkar ve Göğün Güneş Tanrısı'nın önünde eğilir.”²¹²

Muwatalli'nin bu duasında gerçekleştirilen hazırlıkların diğer dua örnekleriyle aynı biçimde olup olmadığına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Fakat incelemiş olduğumuz dua metinlerinin genelinde kurban sunumlarının gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

2.5. Duanın Sunumu

İncelemiş olduğumuz Hitit dua metinlerinde dua sunumları icra edilirken bazı jest ve bedensel hareketlerin duaya eşlik ettiği görülmüştür. II. Murşili'nin yıllıklarında geçen dua benzeri bir ifadede, Hititler'in dua ederken jestlerini duaya nasıl dâhil ettiklerini gösteren ifadeler yer almaktadır. Yıllıklarda Güneş Tanrıçası'nın bayramlarının ihmal edilmesinin büyük bir eksiklik ve günah sayıldığını gösteren ifadeler şu şekildedir:

“Babam Mitanni ülkesinde oturarak kaldığından o, oturmasını geciktirdi. Bu yüzden Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın bayramları bakakaldılar (ihmal edildiler). Ben majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan çevredeki düşman ülkelerinin hiçbirine karşı henüz sefere gitmeden önce Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım. Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na elimi kaldırdım ve şöyle dedim: Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beni çocuk diye çağıran, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelere karşı benim yanıma aşağıya gel ve o çevredeki düşman ülkelere karşı benim yanımda öldür!’ Arinna'nın Güneş Tanrıçası sözlerimi duydu ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan itibaren çevredeki bu düşman ülkelerini on yıl içinde yendim ve onları yok ettim.”²¹³

²¹² S. Alp, *age.*, 2002, s. 101.

²¹³ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara 2002, s. 36-37.

Bu aktarmada geçen II. Murşili “Hâkime” diye hitap ettiği Arinna’nın Güneş Tanrıçası’na elini kaldırmasıdır. Dua jesti olan el kaldırmak, Hitit çağından günümüze kadar gelmiştir.²¹⁴

“İsmi bilinmeyen bir Hitit kralının erken dönemlerde Yeraltı’nın Güneş Tanrıçası’na sunduğu dua metninde de kralın dua sunumunda yere diz çöktüğü bilgisi şu şekilde yer almaktadır: “*Merhamet, [. . .] Ey [Yeraltının] Güneş Tanrıçası! Kral burada şahsen sizi çağırıyor ve [. . .]. [. . .]*

Kral yere diz çöker.”²¹⁵

Başka bir metinde kralın kutlanmak üzere bir şenlik için hazırlandığı ve uygun tanrı önünde eğilerek ya da diz çökerek, elleri yukarıda dua ederek tanrılara olan itaatini gösterdiği belirtilmiştir.²¹⁶ Yalvaran kişinin duruşu ve jestleri, ancak dua ile bağlantılı olarak “*ellerini kaldır*”, “*eğil*” veya “*diz çök*” fiillerini kullanan metinsel referanslarla bir an için görülebilmektedir.²¹⁷

Vermiş olduğumuz dua örneklerinden hareketle, Hitit dualarının belirli bir dua etme pozisyonunun olmadığı görülmektedir. Tanrıların karşısında tüm içtenliği ve samimiyetiyle dua eden yakarıcının, belirli bir hareketten ziyade duanın içeriğine ve derinliğine göre hareket etmektedir. Kimi yerde ellerini açarak yalvaran kişi kimi yerde çaresizce tanrının önünde eğilerek diz çökmektedir.

Hitit kralı II. Murşili’nin tanrı Telipinu’ya yaptığı dua sunumunda da duaların biçimsel olarak nasıl gerçekleştiği hakkında önemli bilgiler içermektedir. Kral ve kraliçe dua okunurken orada bulunmak zorunda değillerdi ve devletin önemli memurlarından katipler onları temsilen duaları sunmaktadır.²¹⁸

*“Kâtip bu tableti tanrıya hitaben her gün okur; tanrıyı över (şöyle diyerek): Telipinu, sen kudretli ve yüce bir ilahsın. Murşili kral, senin kulun ve kraliçe senin hizmetçin, beni sana gönderdi (şu istekle): Git! Telipinu’ya, Efendimize, bireylerimizin koruyucusuna, yakar.”*²¹⁹

²¹⁴ S. Alp, *age.*, 2002, s. 36-37.

²¹⁵ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 95.

²¹⁶ T.Bryce, *age.*, 2002b, s. 204.

²¹⁷ I. Singer, *age.*, 2002, s. 13.

²¹⁸ T.Bryce, *age.*, 2002b, s. 77.

²¹⁹ T.Bryce, *age.*, 2002b, s. 77.

2.6. Duanın Sonlandırılması

Hititler'e ait açığa çıkarılmış çok sayıdaki tapınaklar, tek tanrılı dinlerdekini aksine halk için yapılmamıştır. Tapınaklara sadece başrahip olan kral, kraliçe, hanedan mensupları ve yüksek rütbeli memur ve rahipler girebilmektedir. Dualar büyük ihtimalle tapınağın mukaddes bölümünde, tanrı heykeli veya tasvirinin önünde yapılmaktadır. Dua eden sadece kral, kraliçe veya prenstir ve yüksek dereceli misafirlerden oluşan topluluk sadece dinlemekte ve toplu bir niyetle dua sonunda "amin" anlamına gelen "öyle olsun!" diye bağırılmaktadır.²²⁰

II. Murşili'nin Telipinu'ya hitaben yaptığı dua sunumunun sonunda bu ifadenin yer aldığı görülmektedir ve metinde şu şekilde geçmektedir:

Krala, kraliçeye, prenlere ve Hatti ülkesine sonsuza dek yaşam, sağlık, canlılık, uzun ömür ve ruh parlaklığı bahşedin! Tahıl, asma, meyve ağaçları (?), sığır, koyun, keçi, domuz, katır, eşek (var.: atlar), tarladaki hayvanlar ve insanoğlunun sonsuza dek büyümesini sağlayın. Büyüsünler! Yağmurlar [. . .] Refah rüzgarları essin ve Hatti diyarında her şey büyüyüp gelişsin! Ve cemaat haykırır: "Olsun!"²²¹

Hitit dualarının sonunda gerçekleştirilen birtakım ritüeller sadece başta Muwatalli'nin Fırtına Tanrısı ve Tanrı Meclisi'ne sunmuş olduğu duada (CTH 381) belirtilmiştir. Bu sebeple diğer dualarda böyle bir uygulamanın yapıp yapılmadığına ilişkin elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Muwatalli'nin duasının sonundaki ritüeller şu şekilde belirtilmiştir:

Majestemin yüreğinde olan bu sözleri o, tanrılara dua olarak sunar. Duanın sunulması bitince, arkadan 3 beyaz kurban ekmeğini, biri kırmızı, ülkenin bütün erkek tanrularına kırar. Yağlı börek üstüne kızılca buğday kırmızı saçar. Üstüne bal ve iyi kaliteli yağ döker. Sonra üç beyaz ekmeği ülkenin bütün kadın tanrularına kırar. Hangi tanrılara dua sunmuş ise arkadan iki kurban ekmeğini dağlar ve ırmaklar için kırar. Bir kurban ekmeğini koşan(?) Güneş Tanrıçası için kırar. Yağlı böreğin ve kurban ekmeğinin üstüne kızılca buğday kırmızı saçar. Arkadan bal ve iyi kaliteli yağ döker.

²²⁰ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 99-100.

²²¹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 56.

*(Bir süre daha çeşitli tanrılara ve tanrıçalara ekmek kırıp şarap kurban ettikten sonra kırılan kurban ekmeklerini bir kurban masası önünde odun ateşinde yakar ve böylece dua töreni sona erer.*²²²

2.7. Hitit Dualarında Kurban ve Adak Sunumları

Hititlere ait yazılı ve arkeolojik buluntular ışığında kurban ritüelinin özel ve resmi hayatta çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kurban hakkında bilgi veren en önemli belgeler arasında, bayram metinleri, ritüel metinleri, kurban ritüelleri, tapınak yönergeleri, kült envanterleri, mitolojik metinler, dua, adak ve kehanet ile ilgili belgeler yer almaktadır.²²³ Kült tanrılarının dini merasimlerine tam anlamıyla riayet etmek, tanrılarının lütfunu güvence altına almak ve sonuç olarak kral ve devletin iyiliği için büyük önem arz etmektedir. Hayatının sonunda Hitit kralı I. Hattuşili, krallığının ruhani liderleri hatırlatarak, varisi II. Murşili'ye kült mesuliyetlerini ihmal etmemesini tembihlemektedir:

*“Tanrılar konusunda saygılı davran! Ekmeklerini, sunu şarabını, etlerini ve yer sofrasını (onlar için) hazırla; onları geciktirme ve sakın geri kalma! Eğer ertelersen bu kötülükle sonuçlanır.”*²²⁴

Diğer Eskiçağ toplumlarındaki kurban merasimlerinde görüldüğü gibi Hititler de kutsal addettikleri güçlerle bağlantı kurmak için çeşitli ritüeller uygulamışlardır. Bu ritüellerde kanlı ve kansız kurban türleri doğa üstü varlıklara sunulmuştur. Kanlı sunular, genelde koyun, keçi, inek, boğa, kuş, domuz ve köpek gibi hayvan kurban edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Kansız kurbanlar ise tahıl, ekmek, meyve benzeri katı sunular ile süt, şarap, bira, kan, bal ve süt gibi sıvı sunuların yanında silah gibi farklı objelerden oluşmaktadır.

Çoğu dinde olduğu gibi, Hitit dininde de kurbanın şekli, zamanı, mekânı ve gerekçesi duruma göre değişebilmektedir. Hititler'de farklı amaçlara yönelik kurban ritüelleri görülmektedir. Bunların içinde en yaygın olanı hediye kurbanıdır.²²⁵ Bu gruptaki kurbanlar Romalılar'ın *do ut des* dedikleri kurala (*veriyorum ki veresin*) göre işlemektedir.

²²² S. Alp, *age.*, 2002, s. 107.

²²³ Hatice Gül Küçükbezi, “Hitit İnancında Farklı Kurban ve Sunu Türleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.41, Konya, 2019, s. 141.

²²⁴ Daniel Schwemer, “*Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı*” *Hititler- Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2019, s. 219.

²²⁵ H.G. Küçükbezi, *agm.*, s. 141.

Bu ifade *"ben sana veriyorum ama, bunun karşılığında sen de bana bir şeyler vermelisin"* olarak açıklanabilmektedir. Eski Roma diniyle büyük benzerlikler gösteren bu dinin en belirgin özelliği bu karşılıklı çıkar esasının olduğu söylenebilir.²²⁶

Kurban sunumuna başlamadan önce yiyecek hazırlanan mekânın ve yiyecekleri hazırlayan görevlilerin mutlak suretle temiz olmaları gerekmektedir. Eğer herhangi bir şekilde kirlenmişlerse ya da bir kadınla birlikte uyumuşlarsa, gerekli ayinleri yerine getirmeden tanrının huzuruna çıkmaları mümkün değildir. Tapınak disiplinine göre her bir tapınak çalışanı akşamı kasabada geçirmiş olsa bile gece mutlaka tapınağa geri dönmesi gerekmektedir çünkü geceyi karısının yanında geçirmesinin cezası ölümdür.²²⁷

Hitit inancına göre tapınaklar, tanrıların yeryüzünde oturdukları evleri olarak görülmektedir. Tanrılar bu evlerde yaşamakta, beslenmekte ve dinlenmekteydiler.²²⁸ Tanrılar bu tapınaklara kendilerine sadık olanlardan armağan ve övgüler almak ve onların yalvarışlarına kulak vermek için de gelmekteydiler. Tanrılar insanların efendileri oldukları için onlardan hizmet beklemektedir ve insanlar da tanrılara başta kurban sunmak üzere birçok şekilde hizmet etmektedirler. Kurban merasiminin temelinde tanrıyı besleme düşüncesi yattığı için rahipler günlük ekmeği ve içeceği temin etmekle ilgilenmekteydiler. Bu kurban merasimlerine bayramlar münasebetiyle sunulan hediyeler eklenmektedir. Tanrılar, insan suretinde tasavvur edildiğinden yiyecek ve içecekleri de genel olarak insanlarınkine benzemektedir. Bunlar genellikle çeşitli ekmekler, bal, meyve, yağ, tereyağı, süt, peynir, koyun, keçi veya öküz olmaktadır. Bunların yanında bazı yasaklar da mevcuttu. Güneş tanrısına yapılan bir dua metninde bu açıkça görülmektedir:

*"Tanrımın bana yasak olan kutsal yiyeceğinden asla yemedim."*²²⁹

Etileri yenmeyen insanlar ve hayvanlar (köpekler, eşekler, kartallar, yılanlar) sadece çok özel durumlarda kullanılmaktaydı. Kurban kesilince eti parçalanarak kızartılmakta ya da ızgara yapılmaktaydı. Kan, tanrıların en beğendiği kısım olmakla birlikte kalbi, ciğeri ve böbrekleri de almaktaydılar. Kurbanın kalan yerlerini de ayine katılanlar yemekteydi. Ayrıca kurbanlar da rastgele seçilmez, erkek tanrılar sunu olarak erkek kurbanları, tanrıçalar da dişi kurbanları kabul etmekteydiler. Aynı şekilde siyah

²²⁶ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 78.

²²⁷ A. Gurney, *age.*, 1990, s. 129.

²²⁸ Yasemin Arıkan, "Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 2017, C.38, S.1-2, s. 281.

²²⁹ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 104.

renkli hayvanlar da tanrıların renkleriyle uyuşmaktaydı ve açık renkli hayvanlar, gök tanrılarıyla daha iyi uyum sağlamaktaydılar.²³⁰

Muwatalli'nin Dualarında (CTH 380) geçen ritüel metni, bir kralın tanrılarla nasıl bağlantı kurmaya çalıştığını göstermektedir. Ayrıca bu ritüel metinlerinde farklı tanrılara yapılacak olan kurban ve sunuların en ince ayrıntısına kadar anlatıldığı görülmektedir.

Metin, Kral Muwatalli'nin kendini tanıtmayı ve belgeyi yazdırma amacıyla başlamaktadır: *“Büyük Kral, kulun Tabarna (“Hükümdar”) Büyük Kral, Hatti ülkesinin Kralı, kahraman, Murşili'nin [oğ]lu, tabarna Muwatalli şöyle (söyler): Eğer bazı sorunlar bir adamın vicdanına yük olursa, o tanrıya dua eder”. Daha sonra metin ritüel kurbanlardan söz etmektedir. “O güneşe dönük, hasırdan yapılmış iki örtülü masayı çatıya yerleştirir. O masalardan birini Güneş Tanrıçası Arinna için yerleştirir ve [bir] masayı eril tanrılar için yerleştirir. Onların üzerinde [şunlar vardır]: ıslak undan (bir) tarna ile 35 kalın ekmek, ince bir [kâse] iyi yağ ile karıştırılmış bal, kalın ekmekle dolu bir kap, kap dolusu öğütülmüş yulaf/tahıl, 30 testi şarap. Ve bunları [h]azırlarken, kral çatıya çıkar ve Göğün Güneş Tanrısı'nın önünde eğilir.”*

Kral buradan sonra Hatti'nin tanrılarını panteondaki hiyerarşilerine göre sıralamaktadır. *“O şöyle der: Göğün Güneş Tanrısı ve Hanımefendim, Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Kraliçe, hanımım, Hatti'nin kraliçesi, Fırtına Tanrısı, Göğün Kralı, Hatti'nin efendisi, efendim, Hepat Kraliçe, hanımım, Hatti'nin Fırtına Tanrısı, Göğün kralı, Hatti'nin efendisi, efendim, Ziplanda'nın Fırtına Tanrısı, efendim, Fırtına Tanrısı'nın sevgili oğlu, Hatti Ülkesi'nin efendisi, Şerri (ve) Hurri, Hatti Ülkesi'nin bütün erkek tanrıları (ve) bütün kadın tanrıları, bütün dağları (ve) bütün nehirler, (benim) efendilerim. Tanrısal efendiler-Arinna'nın Güneş Tanrıçası, hanımefendim ve Hatti Ülkesi'nin bütün tanrıları, efendiler(im)-rahipleri ben olan, yetkiler herkesin içinde bana verilen, Hatti'nin hükümdarlığı”.*

Kral duasının konularını açıklar: “şimdi, tanrılar, ben sizin rahibiniz ve hizmetkârınızın, kelimelerine (ve) duasını dinleyin. Önce sizle ilgili bir dua yapacağım, sizin tapınaklarınız ve sizin heykellerinizle ilgili, tanrısal efendilerim; Hatti'deki tanrıların nasıl ilgilenildiği ve onlarla nasıl ilgilenilmediğine dair”. Kral farklı tanrıları çağırarak, kendisine kulak vermeleri için ricada bulduktan sonra, kişisel tanrısı olan Yıldırım'ım Fırtına Tanrısı'nın onu her daim

²³⁰ I. Klock Fontanille, *age.*, s. 58-59.

koruduğunu ve öne çıkardığını ve gelecekteki bütün kral, kraliçe, prens ve beylerin ona saygıda kusur etmeyeceğini belirtir. Tanrının iyiliği karşısında, kendisinin ne gibi hizmetlerde ve sunularda bulunacağını bildirir. “ben Muwattali ise, senin hizmetkârın, (benim) ruhum sevinç içindedir ve ben Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı’nu yücelteceğim. Senin için dikeceğim tapınaklar ve senin için yerine getireceğim ritüeller, Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı, efendim, bunlarla için sevinçle dolacak. Kalın ekmekler ve devamlı libasyonlar sunduğum, Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı’na, efendim, bırakın ona sevinçle kurban sunayım, sana isteksizce kurban sunmama izin verme!

Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı, ayışığı gibi üzerimde parla, Göğün Güneş Tanrısı gibi üzerimde aydınlı!”. “Gerçek bir Fırtına-Tanrısı’na yakışır biçimde, benimle yüksel! Ben içtenlikle şunu söyleyebileyim: ben Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı tarafından kabul edildim, yetiştirildim ve ayrıcalıklı kıldım”. Metnin devamında Hatti’deki tanrılara ritüel kurbanlardan bahsedilmektedir. [daha] sonra O kalın ekmekleri böler. [ ], 1 tarna’dan nemli undan üç kalın ekmek, Arinna’nın Güneş-Tanrıçası’na;

O onları iyi yağ ile (karıştırılmış) bala banar ve Arinna’nın Güneş-Tanrıçası’nın masasına koyar. Daha sonra O üç yağlı ekmeği (ve) öğütülmemiş tahılı, kalın ekmeklerin önüne serer. O (onların) önünde bir testi şarap libasyonu yapar. Daha sonra O, Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı için üç beyaz kalın ekmek böler, bir tanesi kırmızı. O onları iyi yağ ile (karıştırılmış) bala banar ve Yıldırım’ın Fırtına-Tanrısı’nın masasına koyar. Daha sonra O üç yağlı-ekmeği (ve) öğütülmemiş tahılı, kalın ekmeklerin önüne serer. O (onların) önünde bir testi şarap libasyonu yapar”. Metnin devamında benzer sunuların, Hepat’a, Göğün Fırtına-Tanrısı’na, Hatti’nin Fırtına-Tanrısı’na, Zippalanda’nın Fırtına-Tanrısı’na ve diğer tanrılara yapıldığı görülür. Metin, ritüel kurbanların yakılmasıyla biter. Devamında onlar yakmak için odun hazırlarlar ve o böldüğü ekmekleri, aynı iki masanın önünde yakar.”²³¹

Son pasajda bir yakma-kurbanının gerçekleştirildiği görülmektedir. Yakma kurbanı ile de kurbanın tanrılara ulaşabilmesi amaçlanmaktadır.²³² Pek çok dinde bir

²³¹ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara 2002, s. 101-102.

²³² H.G. Küçükbezi, *age.*, s. 143-144.

kurban sunumu olarak kurbanı kestikten sonra veya kesmeden önce kurbanın canlı olarak yakıldığı görülmektedir.²³³ Kurbanın yağının takdim edilmesi, kurbanın tamamının veya bazı parçalarının yakılması uygulamasını tarihteki ilk yazılı destanlarda ve mitolojik anlatılarda görmek mümkündür. Metinlerde yağın tanrıların hakkı olduğu ve yakılan kurbanların kokusuna sinekler gibi üşüşüklerinden bahsedilmektedir.

Kurbanın yakılarak sunulmasının, ateşin kullanılmaya başlamasından ve etin pişirilerek yenmesinin önemli olmasından sonra kurban kültü ile sentezlenerek ortaya çıkmış olma ihtimali yüksektir. Başlarda tanrıların yemeyerek sadece içtikleri şeklinde oluşan anlayış daha sonra kurban etinin veya kurbanın kendisinin yakılması şekline dönüşerek kurbanların yerini, yakma sunular ve güzel kokulu dumanlar almaya başlamıştır. Çünkü yakma sunulardan oluşan kurbanın kokusunun tanrıları cezbediği düşünülmektedir. Öyle ki antik dönemde tanrının en çok hoşlandığı düşünülen kurban biçimi, yakma kurban sunusudur.²³⁴ Bu sunular, yakılan kurbanların kokusunu içine çeken ve kanı koklayan totemin evrimi sonucu ortaya çıktığı düşünülen antropomorfik bir tanrı anlayışını ortaya çıkarmıştır. Kurban yakma sunularının kutsalla bütünleşme istek ve arzusunun getirdiği bir uygulama olarak yorumlanmasının yanı sıra kurbanı bu alemden çıkarma, kurbandan bu dünyada bir şey bırakmama gibi amaçlarla da yapıldığı söylenebilir.²³⁵ Yakma sunularında kurbanın tamamıyla yakılması, ilahi varlığa tam bir boyun eğmeyi ifade etmektedir.²³⁶

Tanrılara kurban sunuları daha önce Mezopotamya toplumlarında da benzer şekilde yapıldığı görülmektedir. Mezopotamya hükümdarları, MÖ 3. binyılın sonundan itibaren çok sayıda görkemli tapınaklar inşa ettiklerini, ithaf ve anma yazıtlarında belirtmişlerdir.²³⁷ Örneğin bir Mezopotamya toplumu olan Sümerler'de²³⁸ tapınak görevleri arasında, kurban hizmeti ilk sırada yer almaktadır. Törenlerde kült vazolarından su serpilip, buhurdanlıklarda tütsüler yakılarak sonra da sunulan hediyeler, niteliklerine göre kurban masalarına bırakılmaktadır. Bir diğer yöntem kurbanlık hayvanlar kesilerek tanrılar için ayrılan parçalar but, fileto, kızartmalık kısımlar mihrabın üstüne konulmakta

²³³ Gunnel Ekroth, "Animal Sacrifice in Antiquity", *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, Oxford 2014, 325.

²³⁴ Azize Uygun, "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.43, Isparta, 2019, s. 150.

²³⁵ Özer Çetin, "Kurban Teorileri", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1, Adana, 2009, s.195,196.

²³⁶ Nermin Öztürk, "İlahi Dinlerde Yemin, Kefaret ve Kurban", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XIII, Konya, 2002, s. 173.

²³⁷ J. Bottero, *age.*, s. 250.

²³⁸ Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, İstanbul 2002, s. 13.

ya da hayvan parçalarına ayrılarak, balçıkla sıvanmış kurban yakma çukurlarında yakılmaktadır. Her zamanki alışıldık kurbanlardan, örneğin kralın kurbanlarından başka; resmi veya özel olarak sunulan ve büyük ihtimalle bir dilek veya şükran duasına bağlı olan özel kurbanlar da bulunmaktaydı. Dualar nadiren şahsi olmakla birlikte genellikle önceden yazılmış bir metnin okunması şeklinde yapılmaktadır.²³⁹

Yukarıdaki satırlarda bahsedilen Hitit kralı Muwatalli'nin duasından yola çıkılarak, duanın başında ve sonunda gerçekleştirmiş olduğu kurban sunularının arasında çeşitli ekmek türleri, bal, tahıl olduğu görülmektedir.

2.7.1. Ekmek

“Ekmek yiyeceksin, su içeceksin” diye başlar, dara düşmeden uzun bir hayat dileyen bir Hitit duası. Bu çok eski ulu söz, insanın en temel ihtiyaçlarının karşılanmasını mecazi bir biçimde ifade etmektedir. Hititçe'nin çözülmesini sağlayan ekmek kelimesi, Sümer ideogramında “NINDA” olarak geçmektedir. Bununla birlikte Hititler günlük hayatlarında ekmek için *zuwa*²⁴⁰ kelimesini kullanmışlardır. Hititçe'nin çözülüp bu bilgilerin ortaya çıkmasının arkasındaki kilit isim ise Frédéric Hrozný'dir.²⁴¹

Anadolu'da ekmek, Neolitik Çağ'dan bu yana bilinmektedir. Çayönü (Diyarbakır), Hacılar (Burdur), Çatalhöyük (Konya) gibi bölgelerde yaşamış olan Neolitik insanı buğday yetiştirmekte ve yetiştirdiğini öğütebilmektedir.²⁴² Hititler Devri Anadolu'sunda halkın ekonomik hayatı meyvecilik, hayvancılık, el işçiliği ve madenciliğin yanı sıra, bugün olduğu gibi, ağırlıklı olarak tarıma dayanmaktadır. Anadolu ikliminde, o zaman da yaz ayları sıcak ve kurak geçtiği için tarım arazilerinin verimi oldukça düşük seyrettiği için Hititler, çoğu zaman komşu ülkelerden, örneğin Mısır ve Mezopotamya'dan tahıl almak zorunda kalmışlardır. O devir çiftçisinin, birçok yerde olduğu gibi, yağmuru beklemek zorunluluğu bulunmaktaydı. Yağmurun yağması gecikince, nasıl bugün yağmur duasına çıkılıyor, birtakım seremoniler yapılıp dua ediliyorsa, Hititlerde de durum hemen hemen bu şekilde gerçekleşmekteydi. Doğrudan

²³⁹ Hartmut Schmükel, “Sümer Dini II”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XXI, Ankara, 1976, s. 367- 368.

²⁴⁰ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 613.

²⁴¹ B. Brandau, ve H.Schickert, *age.*, s. 27-29.

²⁴² Güngör Karauğuz, *Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Ekmek*, İstanbul 2006, s. 11.

olmasa da dolaylı olarak yağmur duasının yapıldığı hakkında KUB XXV 23 no.lu metin bu konuda bilgiler içermektedir.²⁴³

Altı günden fazla devam ettiği düşünülen ve her gün aşağı yukarı aynı içerikte yapılan seremonilerden sonra dua yapılmaktaydı. Yapılan seremonilerden birinde rahip, *merhemli rahip*²⁴⁴, beyler ve hürler gibi üst düzeydeki kişilerin katılımıyla çeşitli tanrı heykelleri ile *huwasi*- taşı yakın bir araziye götürülmüştür. Bunlara kurban ekmeği, bira, pişmiş et gibi yiyecek ve içecekler konulmuştur ve bu yiyecekler parçalanarak kurban edilmiştir. Sonrasında ise bu seremoniyi törene katılanların yiyip içmeleri, tanrı heykeli önüne geçip oynamaları ve akşam olunca da tanrı heykelini tekrar şehre getirip tapındaki yerine koymaları izlenmektedir. Son olarak da kurban edilen etin tanrının önüne koyulması, kurban ekmeklerini parçalanıp biranın da kurban edilmesi ile seremoni sonlanırken en son günde yapılan yağmur duası sahnesinde şu satırlara yer verilmektedir:²⁴⁵

“ ... *BIBRU* kaplarını²⁴⁶ doldururlar. İçki kadehlerini parçalarlar ve bira dolu bir kabı tamamen yere dökerler ve şu sözü söylerler: “Ey benim Fırtına Tanrım! yağmurları bolca yağdır! Kara toprağın susuzluğunu gider ve (böylece) Fırtına Tanrısının kurban ekmeği çoğalsın!”²⁴⁷

Örneği verilen duada görüldüğü gibi Hititler için ekmek çok önemli bir yer tutmaktadır. Ekmek, bildiğimiz anlamdaki hayatın ötesinde bütün bir ruhsal evreni kaplayacak şekilde her yerde bulunmaktadır. Ölen bir insanın azığı, tanrıların önünde kurbanlık, fanilerin de tüm yaşamları boyunca katıktır. Tanrılara kurbanlık olarak sunulan ekmek türlü türlüdür her bir ritüelin, törenin ayrı bir ekmeği ve her ekmeğin de ayrı ayrı anlamları mevcuttur. Örneğin Fırtına Tanrısı'nın kayboluşunun arkasından onu tekrar geri getirmeye yönelik bir törende önemli bir tılsım olarak yer almaktadır. Bununla birlikte tanrıya sunulduğundan dolayı da tazeliğini uzun süre koruması gerektiği için ona göre bir çeşidi yapılmaktadır.²⁴⁸

²⁴³ Hayri Ertem, “Hattiler ve Hititler Döneminden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüze Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar-1”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* C.6, S.2, Ankara, 2003, s. 49-50.

²⁴⁴ “*merhemli rahip*” kavramı, rahipten daha alt seviyede olan bir rahip statüsünü tanımlamaktadır. Bkz. Yasemin Arıkan, “Hitit Çivi Yazılı Kaynaklarında ^{LU}zilupuriatalla- Görevlisi”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, Ankara, 2003, s. 12.

²⁴⁵ Hayri Ertem, *age.*, 2003, s. 49-50.

²⁴⁶ “*riton*”, hayvan şeklinde kap”, A. Ünal, *age.*, 2016, s. 102.

²⁴⁷ Hayri Ertem, *age.*, 2003, s. 50.

²⁴⁸ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s. 7.

Tahıldan üretilen besinler Hitit mutfağında çok önemli yer tutmaktadır. Hitit tabletlerinde 180 civarında ekmek, börek, çörek ve unlu mamul çeşitlerine rastlanmaktadır. Yazılı kaynaklar, ekmek türlerinin hem şekillerine (küçük, kalın (somon), ince ekmek (yufka/pide) veya çeşitli insan uzvu ile hayvan/bitki biçimli ekmekler gibi) hem de lezzetlerine göre (tatlı, ballı, yağlı, acı, ekşi ekmek gibi) ayrı ayrı isimlendirildiklerini göstermektedir. Bunların yanı sıra hamurun içine ya da üzerine bezelye, susam, nar, salatalık, bira gibi katkıların konulmasıyla da çeşit çeşit ekmek üretilmektedir. Ekmeğin arasına soğan, pişmiş et, ciğer gibi besinlerin konulmasıyla hazırlanan türlü börek ve ekmek arası (sandviçler) da yapılmaktaydı. Kısacası, Hititler'in hiç de azımsanamayacak zenginlikte bir ekmek ve çeşitli hamur ürünü kültürleri bulunmaktadır.²⁴⁹

2.7.1.1. NINDA.BABBAR, Beyaz Ekmek

Bilindiği gibi beyaz sarımsı bir renge sahip olan unun verimi yükseldikçe renkleri koyulaşmakta ve esmerleşmektedir. Bu sebeple Hitit çivi yazılı metinlerinde geçen ekmekler hububatın rengine göre adlandırılmış (**BABBAR**=beyaz, **GE6** = siyah) olmalıdır. **NINDA.BABBAR** 'beyaz ekmek' ifadesine Hitit çivi yazılı metinlerinde sıkça karşılaşılmaktadır. Epey tahrip olmuş bir metin üzerinde bu ekmek çeşidinin, yarım avuç ölçüsünde olduğu ve bölünebildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca her gıda maddesinde olduğu gibi unun birleşiminde belirli oranlarda su yani rutubet bulunmaktadır. Bu durum da unun dayanıklılığını artırmaktadır ve 'nemli un' kelimesi Hitit çivi yazılı metinlerde **Zİ.DA DURUŞ** olarak geçmektedir.²⁵⁰

Yukarıdaki satırlarda örneğini vermiş olduğumuz Muwatalli'nin duasında beyaz ekmek ve nemli ekmek ifadeleri görülmektedir ve dua kompozisyonunda şu şekilde geçmektedir: “[daha] sonra O kalın ekmekleri böler. [ ], 1 tarna'dan nemli undan üç kalın ekmek, Arinna'nın Güneş-Tanrıçası'na;

O onları iyi yağ ile (karıştırılmış) bala banar ve Arinna'nın Güneş-Tanrıçası'nın masasına koyar. Daha sonra O üç yağlı ekmeği (ve) öğütülmemiş tahılı, kalın ekmeklerin önüne serer. O (onların) önünde bir testi şarap libasyonu

²⁴⁹ Cem Karasu, *Hititler*, Ankara 2006, s. 35.

²⁵⁰ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s. 26-27.

yapar. Daha sonra O, Yıldırım'ın Fırtına-Tanrısı için üç beyaz kalın ekmek böler...’’²⁵¹

2.7.1.2. NINDA.GUR4.RA, Kurbanlık Kalın Ekmek/ Somun’

Hitit kültürünün vazgeçilmez nesnelere biri olan *NINDA.GUR4.RA* ‘kurbanlık kalın ekmek/somun’ anlamlarına gelmektedir. ‘zanu-pişirmek’²⁵², ‘şanhuuakızartmak’²⁵³, ‘tarup(p)- ‘toplamak’²⁵⁴ fiilleriyle birlikte anılmakta ve ‘şarşi- ekmeği’ (mayalı ekmek²⁵⁵) ile birleştirilmektedir.²⁵⁶ şarşi- ekmeğinin de *NINDA.GUR4.RA* ekmeğinde olduğu gibi beyaz (*BABBAR*), siyah (*GE*₆), tatlı (*KU*₇) ve ekşi (*IMZU*) gibi türlerinin yapıldığı bilinmektedir. Kral Arnuwanda ile Kraliçe Aşmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Tanrılara Kuzey Anadolu'daki Kaşkalılar'dan şikâyet Eden Dualarında geçen ekmek (CTH 375.1) şarşi- ekmeğidir. II. Murşili, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na sunduğu dualarında da şarşi- ekmeği ile yalvarmıştır. Tanrıların her zamanki şarşi- ekmeklerini hazırlayan değirmenci kadınların öldürüldüğünü, düşman saldırıları sonucunda da bazılarının ele geçirildiğini belirtmiştir.²⁵⁷

2.7.1.3. Yağlı Börek

Hititler'de bir börek çeşidi olarak *NINDA.İ.E.DÉ.A*, belirli miktardaki unun içine yine belirli miktardaki koyun yağının katılmasıyla elde edilmektedir. Muwatalli'nin duasında yağlı börek ifadesi şu şekilde ifade edilmiştir.

“O onları iyi yağ ile (karıştırılmış) bala banar ve Arinna'nın Güneş-Tanrıçası'nın masasına koyar. Daha sonra O üç yağlı ekmeği (ve) öğütülmemiş tahılı, kalın ekmeklerin önüne serer.”²⁵⁸

²⁵¹ H. G. Küçükbezcı, *age.*, s. 143-144.

²⁵² Harry A. Hoffner Jr. H. Craig Melchert, *A Grammar of the Hittite Language*, United States of America-2 2008, s. 5.

²⁵³ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 456.

²⁵⁴ Frédéric Hrozný, *Die Sprache der Hethiter*, Leipzig 1917, s. 241.

²⁵⁵ H. A. Hoffner Jr, H. C. Melchert, *age.*, C.2, s. 56.

²⁵⁶ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s. 67.

²⁵⁷ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s. 68.

²⁵⁸ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s.103-107.

2.7.2. Bal

Hititler’de dini içerikli çivi yazılı belgelerinde arasında tanrılara sunulan yiyecekler içerisinde bal büyük önem arz etmektedir. Özellikle büyü ritüellerindeki tanrıyı çağırma seremonilerinde tanrıların yollarına ballar dökülerek gittikleri çok uzaklardan geri çağrılmaktadırlar.²⁵⁹ Dolayısıyla Hitit toplumunda arıcılık önemli bir yer tutmaktadır. Kayıp tanrı öyküsünde, bolluğu ve bereketi beraberinde alıp götüren Telipinu’yu bulması için bir arı görevlendirilmiştir. Efsaneye göre arı, Telipinu’yu uyurken bulmuş ve onu sokarak uyandırmıştır. Bu hareket sonucu Telipinu’nun öfkesi daha da artmıştır. Ancak arı, sokarak canını acıttığı Telipinu’ya iyileştirici ve rahatlatıcı özelliği olan balını sürerek sakinleştirmiş, onun Hatti ülkesine dönmesini sağlamış ve böylece ülkeye tekrar bolluk ve bereket gelmiştir.²⁶⁰

“Tanrı Telipinu öfke nöbetine kapılmıştır. Ayakkabılarını giyer ve ülkeyi terk eder. (Onun gidişiyle) ürünler kurur ve ölür, sığırlar ve koyunlar yavrularını reddeder ve kısırlaşır, insanlar ve tanrılar aç kalır. Bu büyük tehlike altında, Telipinu’nun babası, Fırtına Tanrısı, deli dolu oğlunu arayıp bulması için bir kartal gönderir. Arama sonuçsuz kalır. Fırtına Tanrısı, onu bizzat aramak ister. Değişen bir şey olmaz. Büyük ya da küçük hiçbir tanrı onun nerelerde olduğunu bilemez. Umutsuzluk içindeki Fırtına Tanrısı, bu kez bir arı gönderir. Arı yüksek dağları, derin vadileri, mavi denizleri araştırır. Sonuçta bir çayırdaki Telipinu’yu bulur. Ellerini ve ayaklarını sokarak onu kaldırır, sonra balmumu sürerek soktuğu yerlerin acısını dindirir. Ancak, tanrının öfkesi geçmez. Aslında, acıyla uyandırıldığı için kızgınlığı daha da artmıştır. Bir felaketler silsilesi içinde, evleri yıkan, insanları, hayvanları ve ürünleri perişan eden, yıldırımlar, fırtınalar ve seller gönderir. Sonra, onu yatıştırması ve geri getirmesi için büyü tanrıçası Kamruşepa gönderilir. Kamruşepa bu amaçla bir ritüel gerçekleştirir. Telipinu’nun bedeni öfkeden arındırılır. Tanrının eve dönüş yolu üzerine yağ ve bal dökülerek güzelleştirilmiştir. Telipinu döner ve yine ülkesini sever. Her şey normale dönmüştür. Ülkeye yine bereket gelir.”²⁶¹

Ayrıca, Kayıp Tanrı Telipinu Efsanesi’nde bal ile ilgili şöyle de bir ifade yer almaktadır: *“Nasıl bal tatlı ve akışkansa senin kalbin de öyle olsun”*. Efsaneyi içeren bir

²⁵⁹ Hüseyin Üreten, “Eski Anadolu’da Arı ve Bal”, *History Studies International Journal of History*, C.3, S.3, 2011, s. 368.

²⁶⁰ Harry A. Hoffner Jr., *Hittite Myths*, Georgia 1990, s. 14-15.

²⁶¹ Harry A. Hoffner, Jr., *age.*, 1990, s. 15-20.

*başka metinde ise şöyle bir pasaj yer alır: “Yeryüzünün Güneş Tanrıçası insanı korur ve onu kurtarır. Ve sen yeryüzünün Güneş Tanrıçası arıyı gönderdin bak! Sonuçta uzlaşma çıkacaktır.”*²⁶²

Bal, Hititler’in ekmek üretiminde kullandıkları besinler içerisinde yer almaktadır. “Bu çeşit ekmekler içinde NINDA.LÀL ile birleştirilen ve Luwice mallit- (Hititçe milit) ‘bal’ kelimesi ile ilişkilendirilen mallitiu alla- ekmeği ‘ballı ekmek’ olarak ifade edilebilmektedir. Bu ekmek çeşidi bir ritüel metninde sunulan bazı kurban maddeleri içinde sayılmaktadır. Bununla birlikte NINDA.LÀL ise epey tahrip olmuş bir metinde I.NUN ‘eritilmiş tereyağı’ ve NINDA.KU ‘tatlı ekmek’ ile birlikte; ay bayramı kutlamaları esnasında da kızılca buğday, se(p)pit-hububatı ve arpa unundan yapılmış kurbanlık kalın ekmek, sıcak-tatlı ekmek ve meyvelerle birlikte listelenmiştir.”²⁶³

Maštigga Ritüel’inde (KBo XXXIX 8 II 38–43) ise balın kullanımı şu şekildedir:

*“Onu üzerinde çevirir iki kurban beyi onun ağzına tükürürler ve koyunu keserler sonra onu tamamıyla parçalarlar, ocağı hazırlarlar ve onu yakarlar (kızartırlar) onun üzerine bal ve saf zeytinyağını dökerler. Kurbanlık somunu böler, onu ocağa bırakır ve şarabı kurban eder.”*²⁶⁴

Bal, dua metinlerinde de çok özel bir yere sahiptir. Yukarıda örneğini vermiş olduğumuz II. Muwatalli’nin Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Göğün Güneş Tanrısı, Göğün Fırtına Tanrısı ve diğer önemli Tanrılara gerçekleştirdiği duasında, İmparator otuz beş adet nemli undan yapılmış kurbanlık kalın ekmek, bal, içlerinde iyi kaliteli yağ, yağlı börek ile dolu tencere, bulgur dolu bardak, otuz testi şarap ile çatıda tüm tanrılara yalvarmaktadır.²⁶⁵

2.7.3. Kurban Sunumlarında Kullanılan İçecekler

Hitit çivi yazılı tabletlerde devletin yönetimini ve yöneticilerin inançlarını yansıtan kayıtlara sıklıkla rastlanmaktadır. Bunların arasında kralın, kraliçenin ve yakınları ile üst düzey yöneticilerin katıldığı dini bayramlar ve törenler büyük bir önem teşkil etmektedir. Bu törenlerde tanrılara kurbanlar ve içki sunmak önemli bir yere

²⁶² S. Erkut, *age.*, s. 101.

²⁶³ G. Karauğuz, *age.*, 2006, s. 96.

²⁶⁴ Esmâ Reyhan, “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Akademik Bakış*, C.2, S.3, 2008 s. 238.

²⁶⁵ H. Üreten, *age.*, s. 372.

sahiptir. Altın ya da gümüşten seçkin kaplarla sunulan içkiler arasında şarap ve ondan sonra gelen bira, bu kurban sunumları açısından büyük önem arz etmektedir.²⁶⁶

“Bin tanrılı ülke” olarak ifade edilen Hitit ülkesinde periyodik olarak yapılan bayram ritüellerinde bira (KAŠ) ve şarap (GEŠTIN) gibi içecekler tanrılara sunulan vazgeçilmez kurban malzemeleri arasında yer almaktadır. Özellikle, dine dayalı bir devlet şeklinin kendisini ideolojik bakımdan bu ritüellerle beslediği göz önünde bulundurulduğunda bu içeceklerin önemi ön plana çıkmaktadır.²⁶⁷

Hititlerin dini törenlerinde birayı ve şarabı yoğun olarak kullandıkları ve bu içeceklerin ne kadar değerli olduğu, tapınak görevlileri için verilen direktif metinlerinde açıkça görülmektedir. Bu metinlerde geçen şu ifadeler bu görüşü kanıtlar niteliktedir:

Ekmek, bira, şarap ile birlikte diğer kurban maddelerini tapınakta (tanrıya) sununuz.

Tanrının kurban ekmeği ile ince ekmeğini hiç kimse (kendisine) ayırmasın.

Bira ve şarabı kadehten hiç kimse (kendisi için) dökmesin.

Her şeyi tekrar tanrıya sununuz. Sonra tanrının huzurunda sizin için (şu)sözü söyleyiniz: Kim senin, tanrının kurban ekmeğinden (ve kurban içkisinden aldı ise, onu (sen) beyim tanrı arka(sın)dan kova(la) (Tanrı) onun evinin altına üstüne getirsin.²⁶⁸

Metinden de anlaşıldığı üzere bira ve şarabın kurban sunumlarında çok önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hatta tanrılara takdim edilecek bira ve şarabın içilmesi halinde tanrıların gazabıyla karşılaşılacağı açık bir şekilde ortaya konulmuştur.

²⁶⁶ Sedat Alp, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara, 1999, s. 67.

²⁶⁷ Esmâ Reyhan, “Hititler’de Gündelik Hayata Dair İktisadi İşler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, C.29, S.47, Ankara, 2010, s. 78.

²⁶⁸ Aygül Süel, “Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri İle İlgili Bir Direktif Metni”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi*, Ankara, 1985, s. 33.

2.7.3.1. Şarap

Şarap, başta üzüm olmak üzere farklı meyvelerden yapılan bir besin olarak tanımlanmaktadır. Üzüm suyunun fermante edilerek bir tat ve keyif verici özelliğe dönüştürülmesi işlemi birçok kültürde ortak bir özelliktir.²⁶⁹

Hititler, tanrılar için törenler düzenleyerek onlara çeşitli kurbanlar sunmuşlardır. Hayvan kurban edilmesinin dışında tanrılara yiyecek, içecek ve özellikle şarap sunulmuştur. Besinlerin tanrı heykellerinin önüne konulmasının yanı sıra heykellerin üzerine ve yere içecekler serpmek suretiyle libasyon gerçekleştirilmiştir.²⁷⁰

Altın veya gümüşten yapılmış BIBRU adlı bir kaba şarap veya bira doldurulmaktadır. Bu kabın, herhangi bir hayvan biçiminde ya da hayvanın herhangi bir uzvu şeklinde yapıldığı görülmektedir (boğa, sığır, koyun, at, aslan başı, kafası vb). Hayvan şeklindeki kap, tanrıyı simgelemektedir ve dolayısıyla şarap ve diğer içecekler, hayvanın kanının yerine kullanıldığı düşünülmektedir. Benzer şekilde Hitit kralı, kraliçesi ve rahipleri, hayvan figürü şeklindeki kaptan şarap veya bira içerken tanrı gücüne ulaştıklarını düşünmüşlerdir. Hitit envanter metinlerinde bazı tanrıların kaplarla özdeşleştirildiği görülmektedir. Örneğin boğa boynu şeklinde olan kap Ev Fırtına tanrısını, boğa şeklindeki kap Lihtsina kenti Fırtına tanrısını, vakşur isimli kap ise askeri kamp Fırtına tanrısını ve Marduk'u temsil etmektedir.²⁷¹

Kutsal bir kap olan "huppar-" ın libasyon sahnelerinde içerisine kurban içkisi akıtılmaktadır. Fırtına Tanrısına ait eski bir ritüel metninde kral ve kraliçe çifti önce ayakta, sonra oturarak Güneş ve Fırtına Tanrıları'nı parlak GAL kadehiyle içmektedirler²⁷²; kalanını da kral "huppar-" kabına boşaltmaktadır. Hurrice duaların da bulunduğu KUB I 17, I 4 vd.nda, kral "huppar-" kabına şarap dökmektedir.

LUGAL-us GUB-as ^DU T U ^DMe-ez-zu-ul-la⁴

a-as-su-ze-e-ri G U S K I N e-ku-zi

LUGAL-us hu-u-up-pa-ri si-pa-an-ti

is-ga-ru-hi-it se-ir e-ep-zi

²⁶⁹ Gülseren Mutlu, "Antikçağ'da Üzüm / Şarabın Halk Tıbbında Kullanımı", *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, C.7, S.61, Muğla, 2020, s. 3268.

²⁷⁰ S. D. Martino, *age.*, 2003, s. 95.

²⁷¹ V. Ardzinba, *Eskiçağ'da Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, Ankara 2010, s. 82.

²⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. V. Ardzinba, *age.*, s. 83.

GESTIN-an-kan la-a-hu-ua-a-an

Kral ayakta durur. Güneş(im) tanrıça Mezulla'yı

assuzeri- kabı(ndan) şarap içer.

Kral huppar- kabına döker.

isgaruh- ile üzerine örter.

(Böylece) şarabı döktürmüştür.²⁷³

Hititler'in şarabın dini ve siyasi törenlerin dışında kurban ettikleri başka bir yer ise mimari yapılardır. Kutsal mekânların yapımından önce inşaat alanına şarap ve bal dökme geleneği dikkat çekmektedir. Fakat sıradan bir ev inşasında bile temellere şarap döküldüğü ya da bir diğer ifadeyle şarap ve bira kurban edildiği kayıtlarda geçmektedir.²⁷⁴

Şarap, Eskiçağ toplumları tarafından hastalıkların sağaltımında ve kutsal merasimlerde sıkça kullanılmıştır. Şarabın yaygın bir şekilde kullanılması da ticaretinin yapılmasının önünü açmıştır. Çivi yazılı metinlerden kralların şarap üzerinden haraç aldıkları anlaşılmaktadır. Şarabın vergi veya haraç olarak alınması ekonomik açıdan değerli bir ürün olduğunun da bir göstergesidir. Şarap, Eskiçağ'da yapılan törenlerin, eğlencelerin en önemli içeceklerinden biridir. Bununla birlikte günlük yaşantıda ve dini törenlerde tanrılara adak olarak sunulmuştur. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait tabletlerden Anadolu halkının bağcılık ve şarap üretimi yaptığı anlaşılmaktadır. Hitit yazılı belgelerinden de Anadolu'da en yaygın bir şekilde kullanılan içkinin şarap öğrenilmektedir.²⁷⁵

Daha önce yukarıdaki satırlarda örneğini verdiğimiz Muwatalli'nin Duaları içerisinde geçen kurban takdimleri, şarabın kullanımına ilişkin önemli bilgiler içermektedir. Kralın tanrılarla nasıl bağlantı kurmaya çalıştığını gösteren bu belgede, farklı tanrılara yapılacak olan kurban ve sunuların en ince ayrıntısına kadar anlatıldığı görülmektedir;

Metin, kral Muwatalli'nin kendini tanıtmayı ve belgeyi yazdırma amacıyla başlamaktadır: “*Büyük Kral, Hatti'nin Kralı, Büyük Kral, Hatti'nin Kralı, kahraman,*

²⁷³ Yaşar Coşkun, Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Lİbasyon Kapları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.17, S.3-4, Ankara, 1969, s. 51.

²⁷⁴ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 156.

²⁷⁵ Suzan Akkuş Mutlu, “Eskiçağda Şarabın Dini, Siyasi ve Ekonomik Açısından Değeri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.19, Iğdır, 2019, s. 115.

Murşili'nin [oğ]lu, tabarna Muwatalli şöyle (söyler): Eğer bazı sorunlar bir adamın vicdanına yük olursa, o tanrılara yalvarışta bulunur". Daha sonra metin ritüel kurbanlardan söz eder. "O güneşe dönük hasırdan yapılmış iki örtülü masayı çatıya yerleştirir. O masalardan birini Güneş Tanrıçası Arinna için yerleştirir ve [bir] masayı eril tanrılar için yerleştirir. Onların üzerinde [şunlar vardır]: ıslak undan (bir) tarna ile 35 kalın ekmek, ince bir [kâse] iyi yağ ile karıştırılmış bal, kalın ekmekle dolu bir kap, kap dolusu öğütülmüş yulaf/tahıl, 30 testi şarap."

Duada geçen "30 testi şarap" ifadesi, şarabın tanrılara sunulan kurbanlar arasında ne denli önemli olduğunu kanıtlar niteliktedir.

2.7.3.2. Bira

Günümüz birası arpanın, şerbetçi otu (Lat. Humulus lupulus) ile mayalandırılması sonucu ortaya çıkan ve yaklaşık olarak %5 alkol içeren bir içecek olarak tanımlanmaktadır. Önceki satırlarda belirtildiği gibi Sümerce KAŠ olarak isimlendirilen biranın Hititçe karşılığı ise šešsar dır. Šešsar sözcüğünün Akadçası ise ŠIKARU dur. Sümer çivi yazılı metinlerde biranın karşılığı ağzı dışa açılan, dar boyunlu ve içerisinde pipetlerin yer aldığı testi olarak tanımlanmaktadır. Bu bize biranın pipetle içilen bir içecek olduğunu göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.²⁷⁶

Hititler, son derece bira tutkusu olan bir topluluktur. Hititler, içilen bira ve şaraptan sonra sarhoşluğu da kutsal olarak görmektedirler. Hititler'de tapınaklarda bira imalathanesinin olması ve tabletlerde tanrılara testiyle bira takdim edildiğini açıklayan ifadeler, biranın dinsel törenlerde coşturucu özelliği nedeniyle, coşkulu tapınım törenlerinde tercih edildiğini göstermektedir.²⁷⁷

Bira, Hititler'in günlük yaşamında önemli bir yere sahiptir. Hititler, birayı sadece kendileri içmekle kalmamışlar, tanrılarına da sunmuşlardır. Bin tanrılı Hitit dininde, adına bira libasyonu yapılmayan tanrının olmadığı söylenebilir. Örnek olarak; Kuşaklı-Šarišša'da ele geçen kütle ilgili metinlerde, aylık olarak kutlanan bir bayram töreninde "Šarišša Beyi'nin bir kap bira sunduğundan" söz edilmektedir. Tanrılara, Haniša denilen kapla veya bir testiyle bira sunulduğunu ve bunun bazen unutulduğunu yine aynı

²⁷⁶ Gencay Güloğlu, "Biranın Doğu ile Anadolu Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2004, s. 3.

²⁷⁷ Andreas Müller Karpe, Vuslat Müller Karpe, "Kuşaklı/ Šarišša", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul 2013, s. 175.

metinden öğrenilebilmektedir. Biranın yararlı bir içki olduğuna inanan Hititler'in, maltı kabarttıkları suyu bile atmayıp, atlarına tımarlarının belli bir safhasında, tuzla karıştırarak verdikleri bilinmektedir.²⁷⁸ Ayrıca biranın *marnuwan*, *tawal* ve *walhi*- gibi türleri de bulunmaktadır.²⁷⁹

Yazılı belgeler ve arkeolojik çalışmalar ışığında Hititler devrinde bira üretimi ve tüketimi hakkında bazı bilgilere ulaşılabilmektedir. Šarišša'da yapılan çalışmalar sonucunda burada Fırtına Tanrısı tapınağına ait bir bira imalathanesi ortaya çıkarılmıştır. Burada birçok çanak, çömlek ve yanmış arpa kalıntıları bulunmuştur. Geride bırakılan malzemelere bakıldığında çanak, çömlek, arpa kalıntıları, yayvan ve derin kâseler, servis kapları görülmüştür.

Bira, Hitit dünyasında şifa veren bir meşrubat olarak yer almaktadır.²⁸⁰ Örneğin şifacı bir Hitit kadınının karnı ağrıyan çocuğu tedavi yönteminde birayı kullandığı kayıtlara geçmiştir. İlaç ve tedavi şu şekildedir: İlk gün hastalığın güneş tanrısına dua edilmektedir. İkinci gün, kadın bahçesinden 20 civarında farklı bitkiyi topladıktan sonra ezmekte ve suyunu karıştırdıktan sonra elde edilen suyu birayla karıştırmaktadır. Birayla karışan bu iksir bir ilaç haline getirilerek bu ilaçla çocuğun ağzı yıkanmakta ve ona içirilmektedir. Yine bu suyla çocuğun bütün vücudu yıkanmaktadır.²⁸¹ Tanrılara sunulan, ilaç olarak kullanılan bira aynı zamanda kutsal mabet ve ev yapımında da kullanılmaktadır. Yapılacak ev veya mabedi kutsamak, kötü ruhları uzaklaştırmak için inşaat öncesinde tanrılara bira sunumu ve kurbanı yapılmaktadır.²⁸²

Tanrılara yakarış ve kurban takdim törenlerinde de bira kullanılmaktadır. Bunlardan Nerik Kenti'nin Fırtına Tanrısı'na yakarış ve kurban sunma metninde geçen içeceklerde biraya rastlanılmaktadır ve şu şekilde ifade edilmiştir:

“Nerik'in Fırtına Tanrısı şehirden [gittiyse], onu Nera (ve) Lalla şehirlerinden aşağıdaki gibi çağırırlar. [. . .] GUDU rahibi Nera ve Lalla'ya gider ve Nerik'in Fırtına Tanrısı'na bir koyun kurban eder ve [. . . koyun] EREŠKİGAL tanrıçasına, (tanrı) Uruzimu'ya ve ebedi tanrılara. Koyunları bir çukurda keserler.

Beş birimlik (her biri) üç kalın somun, yirmi birimlik yirmi kalın somun (her biri), otuz birimlik yirmi kalın somun (her biri), üç SUTU ölçüsünde saf yulaf lapası - her biri

²⁷⁸ A. Müller Karpe, V. Müller Karpe, *age.*, s. 223-224.

²⁷⁹ S. Alp, *age.*, 1999, s. 67.

²⁸⁰ A. Müller Karpe, V. Müller Karpe, *age.*, s.223.

²⁸¹ Hans G. Güterbock, “Hittite Medicine”, *Bulletin of the History of Medicine*, C.36, S.2, 1962, s. 112.

²⁸² S. Akkuş Mutlu, *age.*, 2019, s. 122.

kalın somun hilal şeklinde yapılmıştır. Takuppasa şehrinin bira tedarikçisi üç sürahi walhi-birası ve üç sürahi marnuwan birası veriyor."²⁸³

Dua metninde geçen *Takuppasa şehrinin bira tedarikçisi üç sürahi walhi-birası ve üç sürahi marnuwan birası veriyor*" ifadesi, biranın Hitit dua metinlerinde de yer aldığı destekler görünmektedir.

---

²⁸³ H.A. Hoffner, *age.*, 1990, s. 22-23.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KONULARINA GÖRE DUA BİÇİMLERİ

3.1. Hastalık Nedeniyle Yapılan Dualar

Hitit hekimliği, hastaların iyileştirilmesinde çoğunlukla kapsamlı ve bütünsel bir yaklaşımı gerekli kılmaktadır. Saldırı sebebiyle yaralanmalar gibi tedavi edilebilir ve daha belirgin rahatsızlıklar sadece temel tıbbi tedaviyi ve uygun sağıaltıcı ürünlerin uygulanmasını gerektirmektedir; pratik tıbbi prosedür, değişik bitki özlerinden, minerallerden (ör. Kurşun) ve hayvan ürünlerinden (kan, kemik, süt, yağ ve donyağı gibi) elde edilen ve ağızdan, anal yollarla ve haricen kullanılan şifalı merhemlerle de desteklenmektedir. Fakat karmaşık, özellikle ciddi ve uzun süredir devam eden hastalıklar çoğu olayda ancak başka yöntemlerle bertaraf edilebilecek kötü karanlık güçlere ve cinlere atfedilmektedir.²⁸⁴

3.1.1. Kantuzzili'nin Güneş Tanrısı'na İlahi Tarzında Duası (CTH 373)

Kumanni'nin rahip kralı Kantuzzili'nin kendi kişisel tanrısına ilahiyle başladığı bu duada güçlü bir ifadeyle masum olduğunu ifade ederek tanrısına yalvarmaktadır.²⁸⁵ Metinde de görüleceği üzere Hitit prensi Kantuzzili'nin kişisel tanrısına ulaşabilmek ve derdine çare aramak için Güneş Tanrısı'na arabuluculuk talebinde bulunarak dua etmektedir. Duada da görüleceği üzere dua kompozisyonunun ilk satırları tanrıya övgüler içermektedir.

“Hangi tanrı (artık nasıl) kızmışsa gözünü (de o) yana (ve) diğer yana çevirdiyse Kantuzzili'nin yapacağı (şeye) izin vermiyor. O tanrı nasıl yerde ve gökte ise sen güneş tanrısı onunla (birlikte) yürü. Git ve o tanrıma söyle (ki) Kantuzzili'nin (bu) sözlerini yeniden iletip ona anlat.

"Annem beni dünyaya getirdiğinden beri tanrım beni büyütüp yetiştirdi. Sadece sen, tanrım, [benim adım] ve benim itibarımın. Yalnız sen [ilâhım] beni güzel insanlarla birleştirdi ve zor bir yerde tanrım bana (nasıl davranacağımı ve ne) öğrettin.

²⁸⁴ T. Bryce, *age.*, 2002b, s.182-183.

²⁸⁵ Itamar Singer, *age.*, 2013, s. 494.

*Tanrım, [beni] Kantuzili, bedeninizin (ve) ruhunuzun hizmetkârı olarak ilan ettiniz. Çocukluğumdan beri (benimle) olan Tanrı'nın rahmetini bilemez miydim? Ve ben bunu kabul etmez miyim?*²⁸⁶

Ve büyüdüğümünden beri, tanrımın tüm merhametini (ve) bilgeliğini her yönüyle gördüm. Ben hiçbir zaman Tanrıma yemin etmedim ve (yemin etmişsem de) yeminimi bozmadım. Ben hiçbir zaman tanrım için kutsal olan (ve dolayısıyla) yememe izin verilmeyen şeyi yemedim. Kendi bedenimi kirletmedim.

Asla ağıldan bir öküz edinmedim, ağıldan bir koyun edinmedim. Kendime ekmek buldum ama asla gizlice tek başıma yemedim; Kendime su buldum ama asla kendi başıma gizlice içmedim. Şimdi iyileşmiş olsaydım, Tanrı'nın emriyle iyileşmez miydim? Ve gücümü geri kazanmış olsaydım, Tanrı'nın emriyle yeniden güç kazanmaz mıydım?

*Hayat ölümle, ölüm de hayatla bağlantılıdır. Bir ölümlü sonsuza kadar yaşamaz, hayatının günleri sayılır. Bir fani ebedî yaşasa (bile) (hatta) insanın başına gelen kötülükler, hastalık da kalsa, ona bir şikâyette bulunamayacak mıydı?*²⁸⁷

Kantuzzili yaşadığı sağlık sorunlarına felsefi bir bakış açısı getirerek tanrıçada bir farkındalık ve merhamet duygusu uyandırmayı amaçladığı görülmektedir. Hayatın ve ölümün birbiriyle iç içe olduğunu bağlantılı olduğunu ve bir ölümlü sonsuza kadar yaşasa bile başına bir hastalık dert geldiğinde elbette şikâyet edecektir. Kantuzzili bu ifadesinde şikâyet etmesine mantıksal bir dayanak oluşturmak istemiş gibi görünmektedir.

*[Şimdi] tanrım en içteki ruhunu tüm kalbiyle bana açsın ve bana günahlarımı [söylesin] ki onları kabul edebileyim. Tanrım ya bir rüyada benimle konuşsun ve tanrım kalbini açıp [bana] içlerimi söylesin ki onları kabul edebileyim ya da bir rüya yorumcusunun benimle konuşmasına izin ver [veya] Güneş tanrısının bir falcısı (benimle) bir çiğerden (okuyarak) konuşsun ve tanrım tüm kalbiyle [en içteki ruhunu] bana açsın ve bana günahlarımı anlatsın ki onları tanıyabileyim.*²⁸⁸

Kantuzzili, yapmış olduğu duada yaşadığı hastalıkları ve acıları hangi suçu ya da günahı sebebiyle çektiğini merak etmekte ve tanrının bunu kendisine bir şekilde

²⁸⁶ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 103.

²⁸⁷ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 103.

²⁸⁸ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 104.

bildirmesini ummaktadır. Kantuzzili işlediği suçların Hitit inanç sisteminde yaygın olarak görülen rüya ya da kâhin rahip aracılığıyla kendisine açıklanmasını istemektedir. Duada geçen “ciğer” ifadesi Hititler’de yoğun olarak kullanılan, karaciğer üzerinden kehanet yapmak anlamına gelmektedir.²⁸⁹

Sen, tanrım, [bana] [saygı ve gücü] geri ver!’ [Ey Güneş tanrısı], sen [hepsinin] çobanısın. Mesajınız sizin ve herkes için [tatlı]. [Bana] öfkelenen ve beni reddeden [ilâhım] [aynı (tanrı) bana tekrar saygı göstereceğin] [ve] [beni] iyileştireceğin! Bana hastalık veren Tanrım [yine] bana acısın. [Ama ben], [hastalık]tan yoruldum (ve) ve (böylece) artık üstesinden gelemiyorum. [...]kötülüğü [benden] kazıdığı anda [...]. ve ay tanrısının oğlu “NIN.GAL” sizin sakalınız lapus lazuli taşıdır. Köleniz Kantuzzili bu vesile ile sizinle konuşuyor.²⁹⁰

Duanın bu kısmında daha önce tezimizin ilahi bölümündeki Bir kralın Güneş Tanrıçası’na duasında (CTH 372) belirtildiği gibi Mezopotamya tanrısının ismi geçmektedir. Bu da çoğu Hitit dualarının bazı kısımlarının Mezopotamya ilahilerinden esinlenerek oluştuğunu kanıtlar niteliktedir. Hititler bu ilahileri bazen hiç değiştirmeden olduğu gibi dua kompozisyonlarına dâhil etmiştir.

Ey Güneş tanrısı, efendim, ben, Kantuzili, ... tanrım; öyleyse [tanrı] [beni] dinlesin: 'Ben, Kantuzili, tanrıma karşı bir şey mi yaptım, ya da bir şekilde [günah] mı işledim? Tanrım, beni sen yarattın, beni sen yarattın. Ama şimdi ben K[antuzili] sana ne yaptım? Tüccar teraziyi Güneş tanrısına doğru tutar ve teraziyi (yine de) tahrif eder. [Ama ben], tanrıma [ben] ne yaptım?

Hastalıktan evim ıstırap evi oldu ve ıstıraptan ruhum benden uzağa akıp gidiyor. Yıllardır hasta olan biri gibi, ben de öyle oldum. Ve şimdi hastalık ve ıstırap benim için çok fazla oldu ve bunu sana söylemeye devam ediyorum, tanrım.

Geceleri tatlı uyku beni yatağımda yakalamaz ve bu yüzden (rüyada) bana hiçbir iyilik (güçlü ilahi mesaj) vahyolunmaz. Ama şimdi, [ben] [tanrı], (ilahi) Gücü ve Güçlü Tanrı'yı (onları birleştirerek) bana bağla! Ama (bunu) annemin rahminden bana hastalık mı takdir ettin, ben bir rüya tabiriyle araştırmadım bile.

²⁸⁹A. Ünal, *age.*, 2013, s. 235.

²⁹⁰G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 104.

Şimdi tanrımın önünde merhamet dileyip duruyorum. Duy beni tanrım! Tanrım beni padişahlar kapısında zindan etme. Bir ölümlü karşısında örf ve âdet haklarımı geri çekmeyin. İyilik yaptıklarımın hiçbiri beni kurtarmaz. Bana Tanrım sen bir [baba] gibisin... Benim annem [yok], sadece [sen] sen, [tanrım, sen] benim için bir anne gibisin.”²⁹¹

3.2. Atalar Tarafından İşlenen Günahlar Sonucu Cezalandırılma Düşüncesiyle Yapılan Dualar

Hititler, insanoğlunun faniliği ve günahkârlığı üzerine çokça düşünmüş ve bu konulara dua metinlerinde sıklıkla yer vermişlerdir. Bir kişi masum olsa bile babasının günahları ona sirayet etmekte ve kişi sonu gelmeyen yürek acısı içinde hasta olup sefalet çekmektedir. Fakat Hitit inancına göre kişi tanrıdan merhamet dilerse tanrılar onun sesini duyar ve ona icabet eder zira tanrılar merhametlidir.²⁹² Bu sebeple Hititler yaptıkları dualarda atalarından kendilerine aktarıldığını düşündükleri suç ve günahları dile getirmişler ve bu günahlardan aklanmak için tanrılara yalvarmışlardır.

Hitit inancına göre ilâhî gazabın sebepleri, çeşitli kehanet yöntemleriyle ortaya çıkarılmaktadır ve keşfedilen günah, toplum üzerinde toplu bir yük olarak kabul edilmektedir. Tüm Hitit toplumu, suç ve günahlar tamamen itiraf edilinceye ve tanrılar yatıştırılıncaya kadar, bu suçların cezasını ödemekle tehdit edilmektedir. Bir kralın günahları, hatta bir ölen kişi, tüm ülkeye felaket getirebilmekte ya da tam tersi olarak da nüfusun günahları kralın kendisini ölümcül bir şekilde etkileyebilmektedir.²⁹³ II. Murşili de bu konudan veba duasında bahsetmekte ve işlenen günahların acısının kendi halkından çıkarılmasının adil olmadığını sık sık dile getirmektedir.

Ülkeye zarar vermek açısından en çok korkulan hastalık “salgın hastalıklar”dır. Hititler’de salgın hastalık, veba, ölüm yok olma, telef olma gibi durumlara genel olarak “*henkan-/hinkan-hingananza*” adı verilmektedir.²⁹⁴ II. Murşili de ülkeyi kasıp kavuran öldürücü gölgesi altında doğan her çocuğun vebaya yakalanıp ergenliğe kavuşup fakat yaşlanamadan ölmesinin verdiği psikolojik çöküntüyle tanrı ve tanrıçalara, salgının sonlandırılması için dua etmektedir.²⁹⁵

²⁹¹ D. Schwemer, *agm.*, s. 7-9; G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 103-105.

²⁹² J.G. Macqueen, *age.*, s. 168.

²⁹³ I.Singer, *age.*, 2002, s. 10.

²⁹⁴ A. Ünal, *age.*, 2016, s. 184.

²⁹⁵ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 19.

3.2.1. II. Murşili'nin Veba Duaları (CTH 378)

İncelemiş olduğumuz Hitit kralı II. Murşili'nin Veba Duaları'nda, Murşili'nin ülkede yaşanmakta olan korkunç veba salgınından söz etmekte ve bunun çözümü için tanrılara dua ederek onlardan yardım istemektedir. Bilindiği üzere Hitit inancına göre yaşanan tüm felaketlerin sebebi kişinin kendisinin ya da atalarının işlediği suç ve günahlar olduğu için Murşili de ilk olarak bu günahları öğrenmeye koyulmuştur. Çeşitli kehanet yöntemleri uygulandıktan sonra bazı sonuçlara ulaşmıştır.

Murşili duasına başlamadan önce duasının tüm tanrılar tarafından duyulacağından emin olmak için dua sunumu gerçekleştireceğini, Hatti ülkesinin tüm tanrılarına ilan etmektedir. Duanın yapılacağına dair önceden duyuru yapılması Hitit dualarında tipik bir özellik olduğu söylenebilir. Murşili duasında şöyle demektedir:

"[Hatti ülkesi tanrılarının he]psine (ve} tüm tanrıçalara (hitap olunur}: Siz ey tüm erkek [yem]in tanrıları ve tüm yemin tanrıçaları [...] Ey siz eski yemin tanrıları (ve} tüm (eski} tanrıçalar. Siz şimdi hepiniz de yemin merasimin de tanıklık yapmak üzere o [mesele yüzünden] tanrılar meclisine çağrılmış bulunuyorsunuz. Ey siz dağlar, ırmaklar, pınarlar ile yeraltı akıntıları (düdenler}! Dinleyiniz, ben rahibiniz (ve} hizmetçiniz, Murşili şimdi size dua edeceğim. Ey beyim tanrılar, hangi konuda sizlere dua edersem edeyim, benim (o konudaki} sözlerimi {lütfen} [iyi dinleyin]!"²⁹⁶

Murşili, fal sonuçlarına göre yaşanan felaketin sebebinin babası Şuppiluliuma'nın Tudhalya'yı öldürmesi olduğunu bildirmiştir ve sonrasında yaşanan bazı gelişmeleri duasında dile getirmiştir.

Ey [beyim] tanrılar! Hatti ülkesinde salgın bir hastalık meydana geldi. Bu hastalık Hatti ülkesini kırıp geçirmekte ve ülke büyük zarar görmektedir. Hatti ülkesinde kitle halinde ölümler başlayalı tam 20 sene oldu. (Buna sebep olarak} [bana] Tudhaliya'nın oğlu Genç Tudhaliya²⁹⁷ ile ilgili ciddi bir skandal olduğu bildirildi. Tanrı huzurunda bir fal sorusu sordurdum ve (gerçekten de} tanrı tarafından, (konunun} Genç Tudhaliya ile ilgili olduğu teyid edildi. Genç Tudhaliya Hatti ülkesinde onların hükümdarı durumunda iken, ona karşı Hattusa'nın prensleri, beyleri, binbaşlıları, yüksek rütbeli memurlar, [hizmetçiler]

²⁹⁶ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 101.

²⁹⁷ Dua metninin bu bölümünde "Tudhaliya'nın oğlu Genç Tudhaliya" ifadesi ile taht varisi olarak başka bir Tudhaliya isimli biri olduğu düşünülmektedir. Bkz. V. Den Hout, *age.*, 2013, s. 17.

ve savaş arabası sürücülerini bağıllık yemini ettiler. Babam (da) bu yemin edenler arasında idi.

Genç Tudhaliya (Hitit tahtının varisi)²⁹⁸ Hatti ülkesinin efendisiyken, Hattuša'nın prensleri, komutanları, binbaşları, subayların önde gelenleri, askerlerin ve araba savaşçılarının hepsi ve II. Murşili'nin babası I.Şuppiluliuma, Tudhaliya'nın tahtın sahibi olduğuna dair Tudhaliya üzerine yemin etmişlerdir. Fakat Şuppiluliuma tahtı Tudhaliya'nın elinden almak için onu sıkıştırınca ülkenin prensleri, komutanları binbaşları ve subayları saf değiştirerek Şuppiluliuma'nın yanına geçmişlerdir ve tanrı yeminini çiğnemişlerdir. Tudhaliya'nın, Hattuša ülkesinin askerî liderleri ve ileri gelenleri tarafından öldürüldüğü ve kardeşlerinin de Alasiya (Kıbrıs) ülkesine sürgüne gönderildiği belirtilmektedir.²⁹⁹

[Ancak, babam] Tudhaliya'ya zarar verdiğinde Hattuša'nın [prensleri, beyleri, binbaşları (ve) yüksek rütbeli memurları h[ep ba]ba[mın tarafında yer aldılar] (ve böylece) Tudhaliya için ettikleri yemini [çiğnediler]. [Tudhaliya 'yı da} öl[dür düler] ve onun kardeşleri ile [diğer akrabalarını da yakalayıp] Kıbrıs'a sürgüne gönderdiler. [Malını mülkünü de] elinden [aldılar]. [(Böylece) prensler] ve beyler, tanrı yeminini ayaklar altına almış oldular.³⁰⁰

Murşili aşağıdaki dua pasajında babasının başarılı icraatlarından ve ülkesinin topraklarını nasıl genişlettiğinden bahsetmektedir. Fakat Şuppiluliuma ve Tudhaliya konusunda Şuppiluliuma'nın yanında olan prensler ve tüm askeri liderlerin salgın nedeniyle ölümü ve bu gerçekleşen ölümlerin Hatti ülkesine de sirayet etmesiyle birlikte Murşili, tüm bu ölümlerin sebebini Tudhaliya'nın kanının dökülmesini tanrıların bir intikamı olduğunu düşünmüştür. Salgının bütün ülkeyi felakete sürüklediğinde ise Murşili, yaşamakta olan bu felaketlerin ortadan kalkması için tüm zayıflığını ve çaresizliğini içtenlikle dile dökerek yakarışlarına devam etmektedir. Murşili burada babasının Hatti ülkesi için yaptığı icratlarından bahsederek tanrıların hoşnutluğunu ve merhametini amaçladığı düşünülebilir.

Ey beyim tanrılar, siz tüm bu olup bitenlerde babama koruyucu elinizi uzattınız [ve ona engel olmadınız] (metinde kırık yer var)...Hattuša (o zamanlar [düşman tarafından} mahvedildiğinde (ve) düşman Hatti ülkesinin [hudut bölgelerini]

²⁹⁸ V. Den Hout, *age.*, 2013, s. 17.

²⁹⁹ S. Alp *age.*, 2002, s. 128.

³⁰⁰ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 101-102.

işgal ettiğinde, [babam onlara karşı sefere çıkmıştı.] O, [düşman ülkelerinden herbirine sal]dırdı ve onları öldürdü. Hatti'ye ait olan toprakları (geri) [al]dı. Hudut bölgelerini (de) onların elinden aldı ve onları [Hatti ülkesi topraklarına kattı]. Hükümdarlığı süresince (babam) diğer komşu toprakları da [işgal etti]. Hatti ülkesi gelişti ve büyüdü. Şurada burada [ülkesine] yeni hudut toprakları kattı. Onun hükümdarlığı sırasında tüm Hatti ülkesi iyiydi; gene onun hükümdarlığı sırasında sığır ve koyunlar çoğaldı. [Düşman] topraklarından [alıp getirdiği] savaş tutsaklarına iyi bakılıyordu. Hiçbir şey zarar görmüyordu.

Tam bu sırada siz [beyim] tanrılar geldiniz ve sonunda babamdan Genç Tudhaliya ile ilgili skandalın öcünü aldınız. Babam Genç Tudhaliya'nın kanını akıttığı için [öldü}. O olaya karışmış olan prensler, beyler, binbaşılar ile yüksek rütbeli memurlar da aynı nedenden ötürü ölüp gittiler. Bu skandal [Hatti} ülkesinin (başına bir bela olarak) çıktı ve ülke (insanları) bu bela sonucu bir bir ölmeye başladılar. Şimdi ye kadar ülke [çok zarar gördü}. Şimdi ise salgın hastalık büyük boyutlara ulaştı ve Hatti ülkesi salgından [büyük] zarar, ziyan gördü. (Ülke) küçüldü gitti. Hiz[metçiniz b]en Murşili [kalbimdeki] heyecanı [bastıramıyorum artık!] (Ayrıca bedenimdeki korkuyu da bir türlü söküp atamıyorum!

Hatti ülkesi salgın hastalık tarafından inim inim inlediğinden ve ülke insanları kitle halinde öldüklerinden, Tudhaliya skandalı ülkenin başına ağır bir bela gibi gelip oturdu. (Bu belanın böyle olduğu) bana tanrılar tarafından fal aracılığı ile de teyid edildi.

Ey [tanrılar}, beylerim, [bununla ilgili olarak] fal vasıtasıyla bir araştırma yaptım ve bunu sonucu ülkede hüküm süren vebanın nedeni olarak sizin tapınaklarınız (ve ayaklar altına alınmış olan) tanrı yemini ortaya çıktı. Şimdi en başta siz beylerim [tanrıların] yeminiyle ilgili olarak (sunulması gereken) kurbanlar üzerinde durulacaktır. Şimdi [sizinle ilgili her şeye] açıklık getirilecektir. Ben bizzat kendim siz beylerim tanrılara tövbe ve ülke(m) için kefarete vereceğim.³⁰¹

II. Murşili veba dualarında, Hatti ülkesini kırıp geçiren büyük salgın hastalıklarına neden olarak şu ihtimalleri saymaktadır. Tanrıların ihmal edilmesi, Genç Tudhaliya'nın

³⁰¹ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 101-102.

haksız yere öldürülmesi, Mısır-Hitit antlaşmasının getirdiği yükümlülüklerle uyulmaması, Mala (Fırat) nehrine sunulan kurbanların ihmali, Babası I. Şuppiluliuma'nın Mısır'dan getirdiği esirlerin vebayı Hatti ülkesine getirmeleri ki bu sonuncusunu gerçek nedenlerin başında saymak gerekmektedir.³⁰²

Ordu içinde çıkan salgınlara, yaygın olarak seferden dönen askerlerin ya da getirilen esirlerin sebep olduğu söylenmekle birlikte, hastalık kaynağının hiçbir zaman Hatti ülkesinin içinde olmadığını düşünmek doğru olmayacaktır. Ancak, kendilerinde hastalığa sebep olabilecek bir suç yoksa salgının düşman tarafından yollandığı inancının bunda rol oynamış ihtimali yüksektir. Öte yandan sefere çıkan ordunun, salgın hastalıklara açık olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Ayrıca, özellikle güney yönünde ilerleyen seferlerde, sıcak iklim sebebiyle enfeksiyon hastalıklarının meydana gelme oranının artmış olabileceğinin de hesaba katılması gerekmektedir. Salgın, bireysel bir hastalık gibi olmadığı için diğer bir ifadeyle toplu bir felaket niteliği taşıdığından, tedavisi de doğal olarak hastalara değil, hastalığın global olarak tümünü ortadan kaldırmaya yöneliktir ve bu da ancak majik tedaviler yardımıyla yapılabilecektir.³⁰³

Tahta çıkan II. Murşili, suçun babadan oğula geçtiği düşüncesinden hareketle, ülkeyi pençesine alan vebadan kurtulma çarelerini “*Veba Duaları*” metninde dile getirmiştir. “*Genç Tudhaliya Hatti ülkesinde egemenken ona bütün prensler, görevliler ve askerler bağlılık yemini etmişlerdi. Babam da ona bağlılık yemini etmişti. Fakat babam Tudhaliya'yı cezalandırmaya kalkışınca, prensler, soylular, Hattuşa'daki yüksek rütbeli görevlilerin tümü babamın tarafını tuttular... Tudhaliya'yı ve ona yardım eden kardeşlerini öldürdüler, (ailesinin diğer bireylerini ise Alaşiya'ya) gönderdiler... Fakat siz tanrılar, efendilerim, (sonradan) Genç Tudhaliya'nın öcünü babamdan aldınız; babam Tudhaliya'nın katli yüzünden öldü. Babamın tarafını tutan prensler, beyler, görevliler ve askerler de bu yüzden öldüler. Hatti ülkesi de bu yüzden perişan oldu.*”³⁰⁴

II. Murşili, kan döküldüğü için babasının kan ritüeli düzenlediğini de altını çizerek belirtmiştir. Bununla birlikte Hatti ülkesinin bu konuyla ilgili herhangi bir ayin tertiplemediğini de ayrıca dile getirmiştir;

³⁰² Ahmet Ünal, "Hitit Tıbbının Ana Hatları." *Belleten*, C.44, S.175 Ankara, 1980, s. 479.

³⁰³ Ali. M. Dinçol, “Aşhella Rituali (CTH₃₉₄) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış”, *Belleten*, C.XLIX, S.193, Ankara, 1985, s. 10.

³⁰⁴ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 102-103.

“Ey tanrılar, beylerim, (biliyorum) Tudhaliya'nın kanının intikamını almak istiyorsunuz. (Ama) şimdi Tudhaliya'yı öldürmüş olanlar o kan davasını (zaten) ödediler. Bu kan davası Hatti ülkesini bitirdi! O bana da bulaştığı için, ben de kendi evim den tövbe ile telafi kurbanı vereceğim (ki), beylerim tanrılar rahat etsinler, sakinleşsinler. Ey beylerim tanrılar, bana tekrar merhamet edin. Ben (tekrar) sizin huzurunuzda çıkmak istiyorum. Size diyeceklerimi dinleyin. Vallahi ben kötü bir şey yapmadım! Günah işleyip kötülük yapanlardan bugün hiçbir kimse hayatta değildir. Onlar ölüp gittiler. Babamın yapmış olduğu skandal bana (da) bulaştığı için ülkede hüküm süren veba salgını ile ilgili olarak siz [beylerim] tanrılara teker teker telafi (ve) tövbe kurbanı sunacağım. (Evet) sizin hepinize telafi ve [töv]be vereceğim. Ey tanrılar, beylerim, bana tekrar merhamet [edin!]

Ben sizin rahibiniz(ve) kulunuz olarak tekrar [sizin] huzurunuzda çıkmak istiyorum. [Bana]merhamet edin! Kalbimdeki huzursuzluğu yok edin ve bedenimdeki korkuyu alıp götürün!”³⁰⁵

Murşili ülkeyi yakıp geçen bu veba karşısında neler yapabileceği ve nelerin eksik yapıldığına dair fal yoluyla bazı varsayımlarda bulunmuştur. Bunların içerisinde öne çıkan Tudhaliya konusu aynı zamanda bir tanrı yemini çiğneme meselesidir. Murşili'nin babası Şuppiluliuma, Tudhaliya'yı öldürüp tahtını ele geçirmekle kalmamış aynı zamanda Tudhaliya'nın tahta geçişinde ve tanrıların şahitliğinde edilen yemini de bozmuştur. Murşili de babası Şuppiluliuma'nın da söz verdiği tanrı yemini esnasında gerçekleştirilen ritüel ve kurbanları tekrar yerine getireceği sözünü vererek tanrı yemininin bozulmasını telafi edeceğinin sözünü vermiştir.³⁰⁶

II. Murşili geçmişten aktarılan tüm bu günahların bedelini ödemeyi kabul etmiştir ve dilinden şu cümleler dökülmüştür: *“Görülen o ki insanlar her zaman günah işler. Babam da günah işledi ve efendim Fırtına Tanrısı'nın dünyasına geçti. Fakat ben hiçbir suretle günah işlemedim, ama anlaşılan babamın günahlarıyla oğlu da karşılaşılıyor ve benim babamunkiler de bana geldi.”* Murşili isteksizce de olsa ‘Babalar ekşi üzüm yedi, ama çocuklarının dişi kamaştı’ şeklindeki genel geçer atasözünü kabul etmesine rağmen bütün topluma verilmiş ceza için tanrılara yakarmaya devam ettiğini şu sözleriyle kanıtlamaktadır: *“Tanrıların öfke ve kızgınlığının (nedeni) kim olursa olsun, Tanrılara kim saygı göstermemiş olursa olsun, iyilerin kötülerle birlikte yok olmasına izin vermeyin.*

³⁰⁵ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 101-103.

³⁰⁶ S. Alp, *age.*, 2002, s. 129.

Tek bir kasaba, tek bir ev ya da tek bir insan... Ey tanrılar sadece onu yok edin.” Hititlerin dindar kralı Murşili, tanrılarla ölümlüler arasındaki kilit bir figür olarak görevini örnek bir biçimde yerine getirmiş ve ülkesinin iyiliği için bilfiil dua etmiştir.³⁰⁷

3.3. İftira ve Dedikodudan Korunma İsteği ile Yapılan Dualar

Hitit toplumunda kelimelerin gücüne, özellikle de muhatabına fiziksel yaralanma kadar zarar verebilecek “kötü söz”e çok önem verilmiştir. Hükümdarlar iftira ve kötü niyetli dedikodu tehlikelerine karşı özellikle çok hassastı ve krala karşı olası ihanet belirtilerini ortadan kaldırmak için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır. Büyü ve çeşitli ritüeller, bu kötü sözlerin olumsuz etkilerini önlemek için yaygın olarak kullanılmaktaydı. Aynı zamanda bu büyü ve ritüeller “kötü dilin” kötü etkilerinden kurtulmak için de bir tedavi yöntemi idi.³⁰⁸

3.3.1. İftiraya Karşı Yeraltı Güneş Tanrıçası’na Yapılan Dua (CTH 371)

Erken Hitit Dönemine ait olan bu dua metni, kralın bizzat kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Başta Yeraltının Güneş Tanrıçası’na yöneltilmiş olan bu duada aynı zamanda söz konusu tanrıçanın hizmetkarları olan Darawa, Parāya, Obereunuch, Oberbabier ve Hılašši’ ye de seslenilmiştir.

Burada duanın yöneltildiği ilahi kudretin tanrı ya da tanrıça olduğu belirtilmemiştir fakat “yeraltı” ifadesi, seslenilenin bir tanrıça olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun sebebi ise yeraltı kavramının tanrıçalarla özdeşleştirilmesi ve yeraltında hüküm sürdüğü düşüncesidir.³⁰⁹

İncelemiş olduğumuz dua metninde, dua sunumuna başlamadan önce bir kadın ya da erkek görevli tarafından ve kral adına, duanın yapılacağını haber veren basit ve tekrarlı çağrılar gerçekleştirilmektedir. Niteliği mugawar olan bu duada kral, Güneş Tanrıçası’nının önünde bir libasyon yapılacağını açıklayarak duayı ilan etmektedir.

Dua başladığında kral önce kendisine babası, annesi, erkek kardeşi, akrabası veya ortaklarından gelebilecek olası bir iftiraya kulak asmaması için tanrıçasından taleplerde bulunmaktadır. Kralın bu kadar yakın derecedeki akrabalarından zarar göreceği

³⁰⁷ I. Singer, *age.*, 2013, s. 495-496.

³⁰⁸ I. Singer, *age.*, 2002, s. 21-22; V. Haas, *age.*, 1994, s. 884.

³⁰⁹ I. Singer, *age.*, 2002, s. 21.

düşüncesinin sebebinin, tahta geçme hakkının gasp edilmesi olma ihtimali yüksektir. Kral dua esnasında tanrıçasına yiyecek ve içecekleri sunarken tanrıçanın hizmetkarlarını ihmal etmemekte ve onların da yiyecek sunularından yemeleri için onları teşvik etmektedir. Bu davranışıyla tanrıçanın hizmetkarlarının da merhametini kazanarak tanrıçayla kendisi arasında aracı olmalarını umut etmekte ve şöyle demektedir:

Yeraltının Güneş Tanrıçası'na ve tanrılara içki içirir ve şu [sözleri] [söyler]:

“Merhamet, [. . .] Ey [Yeraltının] Güneş Tanrıçası! Kral burada şahsen sizi çağırıyor ve [. . .]. [. . .]

(Kral yere diz çöker)

[Babası] [onu] karaladıysa, onu dinlemeyin. Eğer [onun] annesi [onu] karaladıysa, onu dinleme. [Kardeşi] ona iftira attıysa onu dinleme. Ablası ona iftira attıysa onu dinleme. Kayınvalidesi veya arkadaşı ona iftira atmışsa, onu dinlemeyin.

Güzel gözlerinizi eğin, bin kirpiğinizi kaldırın ve krala şefkatle bakın! Kulaklarınızı eğin ve güzel sözü dinleyin! [. . .] kuluna git, onu [kötülükten] kurtar.”³¹⁰

3.3.2. II. Murşili'nin Eşi Gaşşuliyawiya İçin Tanrıça Lelwani'ye Sunduğu Duası

II. Murşili'nin belki de en duygusal dokunaklı arzusu olan bu dua kompozisyonunda, kralın babasının Babilli dul karısı Tawananna, Hitit geleneğine göre kocasının ölümünden sonra da kraliçelik makamını korumuş ve sarayda genç geline karşı baskıcı bir tavır takınmıştır. Gaşşuliyawiya, ciddi bir hastalık nedeniyle rahatsızlanınca Murşili, annesinin büyü ile eşinin ölümüne sebep olduğu iddiasıyla bir soruşturma başlatmıştır. Kahinlerin, kralın şüphelerini doğrulamasına ve hatta entrikacı Tawananna'yı öldürmek için kendisine izin vermesine rağmen Murşili, onu sadece resmi görevlerinden uzaklaştırmış ve saraya adım atmasını yasaklamıştır. Kral, bu hareketinin tanrıların öfkesine ve cezasına neden olduğunu hissetmiş ve tanrılara adaletli ve ölçülü olmalarını dilemiştir.³¹¹ Murşili'nin duası şu şekildedir:

Eğer siz, Hakimem, Tanrıçam [karım(Prenses)]'da bir kötülük arıyorsanız, bununla size [benim/bir] süslü ikamemi gönderiyorum. Benimle kıyaslandığında

³¹⁰ G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 95.

³¹¹ I. Singer, *age.*, 2013, s. 496-497.

mükemmel: saf, ışıltılı, solgun, her şeye sahip. Sahibem, Tanrıçam, onu karşıdan izleyin! Bu kadın, Tanrıça'nın huzurunda ileri ve geri (etrafında) dönsün ve siz de Prenses'e tekrar lütufta bulunun ve onu bu hastalıktan kurtarın! Bu hastalığı ondan uzaklaştır ve iyileşmesine izin ver! Ve sonra öyle olacak ki gelecekte Prenses daima seni övecek ve sadece senin adını anacak.

Ey Lelwani, hizmetkârınız Gaşşuliyawiya, Şamuha'da seni rüyasında gördüğünden beri, sen tanrıçaya o günlerde sizin için herhangi bir kurbanlık sun(a)madı. Ama şimdi hizmetçiniz Gaşşuliyawiya hastalandı ve hastalık ona bulaştı. Üstelik bu konu ona yük oldu. Bu konuyu fal yoluyla tanrılara sordular ve tanrılar da meseleyi tespit ettiler. Şimdi hizmetkârın Gaşşuliyawiya'nın hastalığından dolayı sana onun [Gaşşuliyawiya'nın] vekilleri belirlenmiştir.

[. . .] Sen, ey Lelwani, [besili ineğin], koyunun ve dişi keçinin yağını ye [ve açlığını gider. O [kanı] iç(!) ve susuzluğunu gider! [. . .] Besili inek, koyun ve -keçi, [. . .]. Ey Tanrıça işte, hizmetkârın Gaşşuliyawiya, bu kadını sana bununla [gönderdi],[Ona] şenlikli giysiler giydirdi ve size [yerine] gönderdi. Tanrıçam, eğer ona karşı bazı şeyleri önemli görürsen bu kadın onun yerine sizin için dursun. Sahibem Tanrıça, Gaşşuliyawiya'dan hastalığı kaldı! Onu elinden al ve iyileşmesine izin ver! O zaman öyle olacak ki gelecekte Gaşşuliyawiya daima seni övecek ey Tanrıçam ve [yalnızca] senin adını anacak ey Tanrıçam.³¹²

Kral II. Murşili'nin gerçekleştirmiş olduğu bu dua metninde görüldüğü gibi kral, duasını bir yeraltı tanrıçası olan Lelwani'ye sunmaktadır. Murşili eşinin tanrıça Lelwani'ye sunması gereken kurban sunumu görevini ihmal ettiğini fal yoluyla tespit ettirmiş ve eşi Gaşşuliyawiya'nın hastalığını da bu ihmallere bağlamıştır. Sonrasında çeşitli kurbanlarla da bu durum telafi edilmeye çalışılmıştır. Gaşşuliyawiya iyileşmesi halinde ise II. Murşili eşi tarafından gelecekte tanrıça Lelwani'nin adını hep anılacağı ve ona dua edileceğinin sözünü vermektedir. Daha önce de belirtildiği gibi ölüm ve yıkımla ilişkilendirilen Lelwani'nin yine hastalık ve ölüm konularının vurgulandığı dua içerisinde yer alması dikkat çekicidir.

Gaşşuliyawiya iyileşmesi için Lelwani'ye yapılan duada II. Murşili, karısının hayatı karşılığında tanrıçaya ritüel sunusu olarak ikame hayvanlar ve değerli giysilerle süslenmiş güzel bir kadın vermeyi vaat etmektedir. Metin, hayvanların yakılması

³¹² G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 134-135.

(ambaşsi) dâhil olmak üzere ritüellerin performansına birkaç referans içermektedir. Lelwani'nin kadının hastalığına neden olduğu anlaşılmaktadır çünkü Gaşşuliyawiya tanrıçayı rüyasında gördükten sonra uygun kurban sunumlarını yerine getirmemiştir.³¹³

Yeraltı kavramı, *dankuiš daganzipaš* “kara toprak” gibi çok daha derin ve farklı anlamları da içermektedir. Toprağa “kara” denmesinin nedeni, onun rengini belirten bir sıfat olmaktan ziyade yeraltının karanlık ve kasvetli niteliğine vurgu yapmak içindir. Yeraltı, karanlık ve kasvetli bir mekân olarak belirlenince orası sadece yeraltı tanrılarının krallığı olarak kalmamakta, her türlü kötülük ve olumsuzluğun büyü yoluyla sürgün edildiği bir ülke olmaktadır.³¹⁴

Bu bağlamda incelemiş olduğumuz her iki dua metninde yeraltı tanrıçalarının vurgusu dikkat çekmektedir. Sözü edilen dualar genelinde Hititler, iftira, kötü söz gibi söylemleri ve hastalıkları bir nevi toprak altına sürgün ederek onlardan kurtulup uzaklaşmayı istemiş olmaları yüksek bir ihtimaldir.

3.4. Savaş veya Kriz Anlarında Yapılan Dualar

3.4.1. Puduhepa'nın Adak duası (III. Hattuşili'nin Eşi) (CTH 590)

Hitit kralı ve kraliçesi, bir tanrı ya da tanrıçanın acil bir sorunun çözümüne yardımcı olması durumunda, gelecekteki armağanların vaatlerinde bulunabilmekteydiler. Buradaki adak duasında da kraliçe Puduhepa her zaman baş belası olan Piyamaradu'ya karşı ilahi müdahaleyi güvence altına almak için bu stratejiyi kullanmaktadır.³¹⁵ Puduhepa'nın adak duasına konu olacak kadar öne çıkmış bir tarihi kişilik olarak Piyamaradu hakkında biraz bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Piyamaradu'yla ilgili olaylar silsilesinin anlatıldığı metin, akademisyenler tarafından yaygın olarak "Tawagalawa Mektubu" olarak adlandırılan çivi yazılı belgelerdir (CTH 181) ve 13. yy. ortalarına tarihlenmektedir. Üç tableten oluşan bu belgelerden sadece üçüncüsünde mektubu yazan kral ve muhatabı hakkında bilgi edinilebilmektedir. Hitit krallarından III. Hattuşili tarafından yazıldığı düşünülen bu mektubun muhatabının da ismi belirlenemeyen bir Ahhiyawa kralı olduğu tahmin edilmektedir. Hattuşili, batı Anadolu'daki Hitit vasal topraklarına baskınlar düzenleyen

³¹³ Giulia Torri, “Strategies for Persuading a Deity in Hittite Prayers and Vows”, *Die Welt des Orients*, C.49, S.1, Almanya, 2019, s. 53.

³¹⁴ Fatma Sevinç, “Hititlerde Yeraltı Dünyası”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.9, S.1, Eskişehir, 2008, s. 234.

³¹⁵ M. Gary Beckman, Trevor R. Bryce, Eric H. Cline, *The Ahhiyawa Texts*, Atlanta, 2011, s. 119-120.

ve derebeylerine karşı direnişini kışkırtan kaçak bir Hitit tebaası Piyamaradu'nun faaliyetlerinden şikâyet etmektedir. Mektuptan anlaşıldığına göre Ahhiyawa kralı bu faaliyetlere destek vermekte ve Piyamaradu'nun Hititlerin eline geçmesini önlemek için ona Ahhiyawa topraklarında sığınma hakkı vermektedir.

Hitit otoritesinden korunma arayan yerel isyancıları Ahhiyawan bölgesine götürmek için Batı Anadolu'ya geldiği anlaşılan Ahhiyawan kralının kardeşi Tawagalawa'dan bahsetmektedir.³¹⁶ Ancak Itamar Singer'ın ilk kez belirttiği üzere mektup içerik olarak Tawagalawa'ya yalnızca kısa bir gönderme yapmakta ve daha çok Hitit kralının Piyamaradu'ya karşı şikâyet listesi öne çıkmaktadır.³¹⁷

Mektupta Hitit kralı, Piyamaradu'ya verdiği destekten dolayı Ahhiyawan kralını hafifçe azarlamaktadır ancak asıl amacı, isyancı Piyamaradu'nun gelecekteki olası Hitit karşıtı faaliyetlerini dizginlemek için Ahhiyawan ile iş birliğini içine girmektir. Bu durum Hitit kralının büyük ölçüde uzlaşmacı üslubuna da dikkat çekmektedir. Piyamaradu'nun batıdaki Hitit karşıtı hareketlerin kışkırtıcısı ve lideri olarak görüldüğü ve bu ve muhtemelen diğer durumlarda Hititler'in batı seferinin ana hedefi olduğu mektuptan açıkça anlaşılmaktadır. Çeşitli çatışmalar, kovalamacalar ve siyasi diyaloglar sonunda Piyamaradu yakalanmaktan kurtularak Millawanda'ya kaçmış ve yine oradan gemiyle Anadolu'nun batı kıyısı açıklarında, Hititler'in ulaşamayacağı bir bölgede ve Ahhiyawan kralı tarafından kontrol edilen adalardan birine yerleşmiştir.³¹⁸

Puduhepa'nın Adak duası:

“Majesteleri [adına] [yapacağım ... ve vereceğim] Dağa [... yakmalık sunu olarak bir öküz ve sekiz koyun] ve bir öküz ve sekiz koyun esenlik için. Tesup ve Hepat için [... ve] hangi tanrı olursa olsun [...] için öne çıkacağım.

Ve eğer tanrıça [beni yakalamazsa ...], o zaman tanrıça Hanımım'a bir öküz ve sekiz koyun [yakılan sunu olarak] ve bir öküz ve esenlik için sekiz koyun. [...] susam(?) ekilen yer, tanrıça Hanımım için güvence altına alınmıştır. [...] [altından bir heykel(?)] yapacağım, bir mina [ağırlıkta, onu ince yağla yağlayacağım(?)], [onu] alıp tanrıçaya vereceğim.”

³¹⁶ G. Beckman, T. Bryce, E. Cline, *age.*, s. 119-120.

³¹⁷ Itamar Singer, "Western Anatolia in the thirteenth century BC According to the Hittite Sources." *Anatolian Studies*, S.33 Cambridge, 1983, s. 205-217.

³¹⁸ M. Gary Beckman, Trevor R. Bryce, Eric H. Cline, *age.*, s. 120.

[Kraliçe] Izziya (kasabasına), Denize [gittiğinde, [...] ardından Kraliçe Denize şu şekilde [yemin etti]: “[.. .] sen, Efendim, Deniz, [... tanrıların arasında] ve sen [...] elimden kaçmasın diye bana Piyamaradu, [...] hangi sunuları verecekler [...] Deniz Ritüeli için hazırlanan(!).” [...] [...] yaşadığı tanrılara/onlar için ve [...] için/onun için [...] kalın ekmek somunlarını öğütecek. Kummanni. Piyamaradu'yu tek başına(?) ele geçirirsen, [... sana(?) bir ... altın], bir altın kuş ve bir zaman birimi [altın] (sembol) vereceğim.”³¹⁹

Dua metninden anlaşıldığı üzere Puduhepa, isyancı Piyamaradu'nun yakalanması ya da ortadan kaldırılması için Hurri tanrı ve tanrıçası Teşup ve Hepat'a dua ederek ritüeller düzenlemekte hem de dualarının kabul olması karşılığında çeşitli adaklar vadetmiştir.

Duada kraliçe Puduhepa'nın deniz ritüeli düzenlediği anlaşılmaktadır. Kraliçe'nin böyle bir ritüele başvurma sebebinin Piyamaradu'nun deniz yoluyla Milawanda kentinden kaçtığı bilgisine sahip olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte bilindiği üzere Kraliçe Puduhepa'nın ülkenin siyasi işlerinde kralın yanında aktif olarak yer alması sebebiyle hem kral ile olan siyasi diyaloglara dâhil olarak konuya hâkim olduğu hem de tertiplelediği dua ve ritüeller aracılığı ile ilahi destek olarak çözümün bir parçası olduğu söylenebilir.

3.4.2. Kral Arnuwanda ile Kraliçe Aşmunikkal'ın Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve Tanrılara Kuzey Anadolu'daki Kaşkalılar'dan Şikâyet Eden Duaları (CTH 375.1)

Hitit kral ve kraliçesi Arnuwanda ve Aşmunikkal'ın bu duasında, Hititler ile Kaşkalılar arasındaki siyasi mücadeleler sonucu Hititler'in Kaşkalılar tarafından zarara uğratılması anlatılmaktadır. Kral ve kraliçe, çaresizlik içerisinde başta Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve diğer tüm tanrılara içinde buldukları durumu dehşet içinde şikâyet etmektedirler. Kral ve kraliçe, önce Güneş Tanrıçası'nı selamlayarak sevgi ve saygılarını dile getirerek duaya başlamaktadır.

Hitit algısında, bir insanın, her zaman suçlu ya da günahkâr olma eğiliminin var olduğu vurgusu dikkati çekmektedir. Bu nedenle suçsuzluğa ve masumiyete tanıklık edilmesi gerektiğinde, “tuliya-” yani “tanrılar meclisi” göreve çağrılmaktadır.³²⁰ Bu

³¹⁹ G. Beckman, T. Bryce, E. Cline, *age.*, s. 249-251

³²⁰ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 547.

durum dualarda sıkça rastlanılmaktadır. Örneğini vermiş olduğumuz kraliyet çiftinin duasında da tanrılar meclisinin davalarına bakması için çağrıldığı görülmektedir.³²¹

Daha sonra tanrıları için verdikleri kurbanlardan ve hizmetlerden bahsetmektedirler. Yaşadıkları mağduriyet karşısında tanrıların yardımlarını istemektedirler. Kral ve kraliçe dualarına tanrılarına olan saygı ve şükranlarını vurgulayarak başlarlar ve tanrıları için temiz, bol ve özenli kurbanların yalnızca Hatti ülkesinde sunulduğunu dile getirirler. Bununla birlikte tapınaklar ve dini ritüeller için kullanılan gümüş, altın, hayvan biçimli içki sunma kapları ve giysileri ile ilgili konularda ne kadar titiz ve dikkatli olduklarının üzerinde durulmaktadır. Gümüşten ve altından olan tanrı heykellerin bakımı, onarımı gibi konuların da vurgulanarak tanrıların sevgisini ve şefkatini kazanmayı ummaktadırlar.

Günlük, aylık ve yıllık olarak sunulan kurbanları ve bayramları kimsenin kendileri gibi yerine getirmediğini dualarında özellikle belirtmişlerdir. Kral ve kraliçe tüm bu kurban, sunum ve bakımları tanrılara hatırlatarak, isteklerine ve yardımlarına dayanak oluşturma çabası içerisinde olmuşlardır ve duaları kabul edilirse tanrılarına tekrar kurban ve sunumlarını yapabileceklerinin sözünü vermişlerdir. Tüm bunlar duada şu şekilde ifade edilmiştir:

[Majes]te Büyük Kral Arnuwanda ile [Büyük Kraliçe Ašmunikkal şöyle (derler):.....Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ve bütün tanrılara seleniyoruz. Bizi işitin!] “Ve şöyle konuşur: “*Kaška ülkesinin tanrıları! İşte! Biz tuliya-meclisini çağırdık. Ve siz geliniz! Ve yiyiniz, içiniz! Ve bizim gelmesine neden olduğumuz bu davayı ve onu dinleyiniz!*” *Siz tanrılar için yalnızca Hatti gerçek, saf bir ülkedir ve yalnızca Hatti ülkesinde size defalarca saf, büyük, güzel kurbanlar sunarız.*

Tanrısal duygunuz aracılığıyla yalnızca siz tanrılar bilirsiniz ki tapınaklarınıza bizim sahip olduğumuz kadar hiç kimse bakmamıştır. Hiç kimse [kimse] sizin [tanrıların] malı; senin altın -gümüş, altın biçimli suma kapları ve giysileri- bizim kadar özen göstermemiştir.

³²¹ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 105.

Ayrıca, bir tanrının vücudunda herhangi bir şey eskidiğinde veya tanrıların herhangi bir nesnesi eskidiğinde, hiç kimse sizin yeni gümüş ve altın heykellerinizi yenilememiştir.

Ayrıca, ritüellerin saflığı konusunda hiç kimse sizin için böyle bir saygı göstermedi; hiç kimse sizin için böyle günlük, aylık ve yıllık mevsimlik ayinler ve bayramlar düzenlememiştir.

Ayrıca, ey tanrılar, angarya görevleriyle hizmetkarlarınızı ve kasabalarınızı ezdiler; senin ilahî kul ve cariyelerini alıp kendi kul ve cariyeleri haline getirirlerdi.

[Ey tanrılar, sizin için] Ben, Arnuvanda, Büyük Kral [ve Aşmunikkal, Büyük Kraliçe], her açıdan saygı [gösterdim].

Sadece siz [tanrılar], [size] verdikleri ekmek ve içki sunularını [ilahi ruhunuz aracılığıyla] bilirsiniz.

[Biz,] Büyük Kral Arnuvanda ve Büyük Kraliçe Asmunikal düzenli olarak besili ve ince [öküz] ve koyun sunacağız, ince ekmek ve içki sunacağız.”³²²

Ardından Kaşkalılar’ın yaptıkları hırsızlıklardan ve verdikleri zararlardan bahsetmektedirler. Hatti ülkesinde artık kimsenin tanrılara hizmet etmediğinden, kurban kesmediğinden ve görevlerini yerine getirmediğinden fakat kendilerinin ve birkaç ülkenin daha hâlâ tekrar tekrar dua ettiklerini, tanrıların unutmadıklarını vurgulamaktadırlar.³²³

Duanın devamında ise Kaşkalılar’ın saldırıları sonucu yaşadıkları mağduriyeti dile getiren kral ve kraliçe, tanrıların erkek ve kadın hizmetkarlarının Kaşkalılar tarafından alınıp köle ve cariye olarak kullanıldıklarını, ülkelerinin yağmalandığını ve tüm bunlardan davacı olduklarını dile getirmektedirler.

Kurbanlık hayvanlarının ve dini ritüellerinde kullandıkları tapınağa ait çeşitli objelerinin de Kaşkalılar tarafından alınıp götürüldüğünden şikâyet eden kraliyet çifti, başta Nerik ülkesi olmak üzere sınırları dâhilindeki başka ülkelerde yaşanan mağduriyete de dualarında yer vermiştir. Çeşitli meslek gruplarından kişilerin de Kaşkalılar tarafından

³²² S. Alp, *age.*, 2002, s. 72.

³²³ S. Alp *age.*, 2002, s. 72-73.

bölüşülüp köle yapıldığını, tarlalarının ve bağlarının da ellerinden alındığını dile getiren kral ve kraliçe, Hatti ülkesinde kimsenin artık tanrıların adını anmadıklarını, bayramları kutlamadıklarını ve onlara kurban merasimi yapmadıklarından bahsetmektedir.

Düşmanların Hatti ülkesine [saldırıya(?)] nasıl giriştiklerini, ülkeyi nasıl yağmaladıklarını ve [. . .] ve davamızı sürekli olarak önünüze getireceğiz ve onlardan davacı olacağız.

Ey göğün tanrıları, size ekmek, içki ve haraç sunan topraklar; bazı rahipler, rahibeler, kutsal rahipler, meshedilmişler, müzisyenler ve şarkıcılar gitmişti, diğerlerinden tanrıların haraçlarını ve ritüel nesnelerini aldılar.

. Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na ait gümüş, altın, bronz ve bakırdan güneş sembollerini ve ay sembollerini, ince kaliteli giysileri, bayram giysileri gömlekleri, cüppeleri tunikler, adak ekmeği ve içkiler aldılar. Başkalarından kurbanlık hayvanları; besili boğalar, besili inekler, besili koyunlar ve besili keçileri oradan alıp götürdüler.

Nerik diyarından, Hursama diyarından, Kastama diyarından, Serisa diyarından, Himuwa diyarından, Taggasta diyarından, diyardan Kammama'dan, Zalpuwa diyarından, Kapiruha diyarından, Hurna diyarından, Dankusna diyarından, Tapasawa diyarından, (var. ekler: Kazza[pa] diyarından), Tarugga diyarından, Ilaluha diyarından, Zihhana diyarından, Sipidduwa diyarından, Washaya diyarından, Pataliya diyarından,

Ey tanrılar, bu topraklarda sahip olduğunuz tapınakları Kaška-adamları yıktı ve heykellerinizi parçaladılar, ey tanrılar.

Gümüşü ve altını, gümüş, altın ve bakırdan yapılmış rhyta ve kapları, bronz eşyalarınızı ve giysilerinizi yağmaladılar ve onları kendi aralarında paylaştılar.

Rahipleri, kutsal rahipleri, rahibeleri, müzisyenleri, şarkıcıları, aşçıları, fırıncıları, çiftçileri ve bahçıvanları böldüler ve onları hizmetkarları yaptılar. Sığırlarınızı ve koyunlarınızı bölüştüler; ekmek adaklarının kaynağı olan nadasa bırakılan topraklarınızı ve içkilerin kaynağı olan üzüm bağlarını paylaştılar ve Kaška-adamları onları kendilerine aldılar.

Artık o topraklarda kimse sizin adınızı anmıyor ey tanrılar. Hiç kimse size günlük, aylık ve yıllık mevsimsel ayinleri sunmuyor. Hiç kimse sizin bayramlarınızı ve törenlerinizi kutlamıyor.

Burada, Hatti'ye artık kimse haraç ve ayin nesnelere getirmiyor. Rahipler, kutsal rahipler, rahibeler, müzisyenler ve şarkıcılar artık hiçbir yerden gelmiyor.

Hiç kimse gümüş, altın, bronz ve bakırdan güneş diskleri ve lunulalar, ince giysiler, entariler ve cüppe kumaşından tunikler getirmez. Kimse size ekmek ve içki sunusu [hediye etmez]. [Hayır biri] besili boğalar, besili inekler, besili koyunlar ve besili keçiler gibi kurbanlık hayvanları ortaya çıkarır. [. . .] rahibeler ve] Büyük Kraliçe Asmunikal, sizinle ilgilendi ey tanrılar ve biz [ey tanrılar] size yakarmaya devam ettik.³²⁴

Kral ve kraliçe yine tanrılarına ne kadar saygı duyduklarını vurgulayarak, Kaşkalılar tarafından ele geçirilmiş olan Nerik ülkesinin tanrıları ve Nerik'in Fırtına Tanrısı için Hattuša'dan Hakmiş'e kurban ekmeklerini, kurban içkilerini, sığırlarını ve koyunlarını gönderdiklerini belirtirler. Tüm bu işlemlerin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için Kaşkalılar ile anlaşma yaptıklarını, gönderilen kurbanlara saldırılmaması ve iyi bakılması için onlara hediyeler verip yemin ettirdiklerini dile getirilmektedir. Fakat Kaşkalıların sözlerinde durmadıklarından, hediyeleri alıp yeminlerini bozduklarından, tanrıların sözlerini küçümsediklerinden ve Fırtına Tanrısı'nın huzurunda edilen yemine ait tabletin mührünü kırdıklarından şikâyet edilmektedir. Son olarak da kral ve kraliçe, Kaşkalıların Hatti ülkesindeki hediyeleri kaptıklarını, Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın kurbanlarını, kurban ekmeklerini ve kurban içkilerini vermediklerinden şikâyet etmektedir.

Kaşka-adamları [...] size, ey tanrılar, [. . .]

Hatti'ye geldiler [...] Tuhasuna'yı fethettiler [...], Tahatariya'yı fethettiler, [...] kapının yanına/altına geldiler ve [. . .]

Ve tanrılara saygılı olduğumuz için, tanrıların bayramlarıyla ilgileniriz. Kaşkalılar Nerik'i ele geçirdiklerinden, Fırtına için Hatti'den Hakmiş'e adaklar göndeririz. Nerik tanrısı ve Nerik tanrıları için: ekmek, içki, sığır ve koyun sunuyor.

³²⁴ S. Alp age., 2002, s. 73-74.

Kaşka-adamlarını çağırır ve onlara hediyeler veririz; onlara yemin ettiririz: "Nerik'in Fırtına-tanrısına gönderdiğimiz sunuları, sen onları gözetle ve kimsenin onlara yolda saldırmamasına izin verme!

Gelirler, hediyeleri alırlar ve yemin ederler, ama döndüklerinde yeminlerini bozarlar ve sözlerinizi hor görürler, ey tanrılar ve Fırtına tanrısının yemininin mührünü kırarlar.

[...] ülkesinde [...] ele geçirdiler ve [...] Fırtına tanrısının [Nerik'in] sunularını — ekmek, içki sunusu, [sığır ve koyun. Kaşka-] adamları [...] onu [Nerik'in Fırtına tanrısına...]"³²⁵

3.5. Kişinin Kendi İşlediği Günahlar Sebebiyle Yapılan Dualar

3.5.1. IV. Tudhaliya'nın Arinna Kenti Güneş Tanrıçası'na Duası

IV. Tudhaliya sunduğu bu duada, Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın bayramlarını ihmal ettiğini itiraf ederek günahını kabul etmektedir. Bayramları zamanında yerine getireceğine dair yemin etmekte ve düşmanı yenmek için tanrıdan yardım istemektedir. Son paragrafta kral, Arinna'da Güneş Tanrıçası için bir tapınak inşa etmeye ve ona binlerce kurbanlığı Tagurka Dağı'nda sunmaya ant içer. Yenilgisi istenen düşmanın kimliği belirtilmemekle birlikte Tudhaliya'nın Asurlular başta olmak üzere tüm cephelerde ciddi tehditlerle karşı karşıya kalmıştır ve tanrısına yaptığı dualarla bu durumdan kurtulmayı umut etmektedir:

Tudhaliya şu şekilde [bir savunma] yaptı: "[Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na karşı] günah işledim leydim ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nı [leydim] gücendirdim. [Ve] kehanet almaya başlayınca (anlaşıldı ki) bayramlarınızı ihmal ettim. [Eğer], ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, leydim, bazı bayramlar yüzünden [bana] kızdıysanız, yine [bana] iyi bakın, ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası, leydim! Düşmanı yenebilir miyim? Leydim Arinna'nın [ey Güneş Tanrıçası] [bana] inerseniz ve ben düşmanı yenersem, [senin önünde] günahımı [itiraf edeceğim] ve bir daha asla [ihmal etmeyeceğim].

İlkbahar ve [sonbahar festivallerini] bir daha değiştirmeyeceğim. [Bahar şenliklerini] yalnızca ilkbaharda gerçekleştireceğim [ve] sonbahar şenliklerini

³²⁵ S. Alp age., 2002, s. 74-75.

yalnızca sonbaharda gerçekleştireceğim. [Sizin] tapınağınızdaki [bayramları(?)] asla dışarıda bırakmayacağım.

[. . .] benim için Tagurka Dağı yapacağım [. . .] ve senin için Arinna'da [yeni(?)] bir tapınak yapacağım. [. . .]. [Ne zaman] Majesteleri, kış festivalleri için [geri döneceğim] ve eğer düşmanı yenersen, savaş alanından döndüğümde, Dağa çıkacağım.³²⁶

3.6. Savaşta Tanrıların Destegini Almak İçin Yapılan Dualar

3.6.1. Savaş Esnasında Geçen Bir Dua Örneği

Savaşlar, her zaman istenilen şekilde gitmemekte ve savaş esnasında türlü aksilikler yaşanabilmektedir.³²⁷ Zorlu çevre koşulları, hastalıklar, düşman gerilla çetelerinin tacizleri veya askeri başarısızlıklar sebebiyle sefer sırasında askerlerin morallerinin düşük olduğu günler yaşanmıştır. Bu vaziyetin farkında olan kral ve subaylar, bu motivasyon düşüklüğü ile mücadele etmek için birtakım yöntemler geliştirmişler ve düşen moralleri yükseltmek için dua ve ritüel merasimleri düzenlemişlerdir. Söz konusu merasimin ne zaman ve nasıl yapılacağına ilişkin yönlendirme metni dikkat çekicidir:

“Savaş alanı “ordunun efendisi” açısından ürkütücü bir hal aldıysa veya işler düşman için yolunda giderken bizim genç yiğitlerimiz için kötüye gidiyorsa, bu ritüeli gerçekleştirin: Suyu çam kozalakları ve sıcak taşlar atın. Kozalak ve taşların tıslayarak soğuyup sessizleşmeleri gibi senin (düşmanın) ve askerlerinin de erkekliği, savaşı ve dikkati soğuyup sönsün...Tanrılar yanınızda yürüyorlar. Tanrılar ordumuza civanmert genç adamlar verdiler.”

Hititlerin inancından dolayı bu tür törenlerin insanların üzerinde çok büyük bir etkisi olmuştur. Dua ve tören sayesinde askerlerin zaferler kazanacağına inanmışlardır.³²⁸

3.6.2. II. Murşili'nin Yıllıklarında Geçen Zafer Duası

II. Murşili, babasının ölümünden sonra kral olan, ama veba salgını yüzünden henüz bir yıl bile tahtta oturmadan erken yaşta ölen kardeşi II. Arnuwanda'dan boşalan krallık tahtına oturduğunda daha çocuk yaşta idi ve kral olmaya hazır görünmemekteydi.

³²⁶ I. Singer, *age.*, 2002, s. 108; G. Karauğuz, *age.*, 2020, s. 163-164.

³²⁷ Suzan Akkuş Mutlu, "Eski Anadolu'da Dinî İnançların Savaşlardaki Rolü ve Önemi." *XVIII. Türk Tarih Kongresi- IV*, Ankara, s. 199.

³²⁸ Trevor Bryce, *Hitit Savaşçıları MÖ 1650-1200*, Ankara 2015, s. 38.

Dolayısıyla bu çocuk kralla, tüm düşman ülkeleri alay etmekte, onun babasından devraldığı mirası nasıl koruyacağını merakla beklemektedir. Bununla birlikte kendisine düşman olan ülkelerin sayısı da azımsanamayacak kadar fazla görünmektedir; Mitanni, Kizzuwatna, Kaška, Arwanna, Kalasma, Lukka, Pitassa ve Arzawa bu ülkelerin en başında gelmekteydi ve Hatti ülkesi için tehdit oluşturmaktaydı. Murşili bu durumda bir süre düşmanlarının hakaretlerine ve düşmanca davranışlarına katlanmak, beklemek ve gerekli askeri hazırlıkları yapmak zorunda kalmıştı. Murşili zor durum karşısında Hitit kralları için tipik olan söz düellolarına bile girmişti;

Düşman ülkelerin alaycı tavırları karşısında yoğun baskı hisseden Murşili, kendisini aşağı görenlere karşı bir saldırı düzenlemeden önce Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na dua etmeye gitmiştir. Planladığı saldırı için moral bulmak için böyle bir yol izleyen Murşili, tanrıçaya yakararak düşmanlarını şikâyet etmiştir. Çünkü Murşili'ye göre Hatti ülkesine saldırmak aynı zamanda tanrılara yönelik bir düşmanlık anlamına da gelmektedir.³²⁹

“Ben majeste babamın tahtına oturunca, bana karşı savaşan çevredeki düşman ülkelerinin hiçbirine karşı henüz sefere gitmeden önce Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın sabit bayramları ile ilgilendim ve onları yaptım. Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası'na elimi kaldırdım ve şöyle dedim: 'Hâkimem Arinna'nın Güneş Tanrıçası, beni çocuk diye çağıran, beni küçük gören ve senin Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın topraklarını almaya kalkışan etraftaki düşman ülkelere karşı benim yanıma aşağıya gel ve o çevredeki düşman ülkelere karşı benim yanımda öldür!' Arinna'nın Güneş Tanrıçası sözlerimi duydu ve benim yanıma aşağıya geldi. Babamın tahtına oturduğum zamandan itibaren çevredeki bu düşman ülkelerini on yıl içinde yendim ve onları yok ettim.”³³⁰

3.7. Kral ve Kraliçenin Esenliği İçin Yapılan Dualar

3.7.1. Mektuplarda Geçen Dualar

Kralların, hasta kraliçelerinin sağlıklarına bir an önce kavuşmaları amacıyla yazdırdıkları dua ve ritüeller, karı koca arasındaki sevginin bir temsili olarak

³²⁹ A. Ünal, *age.*, 2003, s. 26.

³³⁰ Sedat Alp, *Hitit Güneşi*, Ankara 2005, s. 36.

nitelendirilebilir. Kraliçelerin de kralın uzun ve sağlıklı bir ömür geçirmeleri için tanrılara türlü adaklar vaat ettikleri görülmektedir.

Hitit kenti Şapinuva'nın Kraliçesinin, eşi Büyük Kral Tudhaliya için bir mektupta şöyle demektedir:

“Efendim Güneşime söyle! Cariyen, kraliçe şöyle der: Efendim Güneşim'in huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Güneşim'i tanrılar hayatta tutsunlar ve onu korusunlar. Benim yanımda da (her şey) iyidir. Başım gibi sırtım da hastadır ve o bana aynı şekilde (sıkıntı veriyor)” Efendim güneşimin huzurunda her şey nasılsa bana iyilik (haberlerini) yaz.”

Bir diğer mektup örneği de Şapinuva'da ele geçmiş olan din görevlisine ait bir mektuptur. Bu mektupta din görevlisi, Hitit kral ve kraliçesine derin bir saygı içerisinde iyi dileklerini şu sözleriyle belirtmiştir:

“Efendim Güneşim'e ve Beyiçem Kraliçe'ye söyle!

Köleniz din adamı şöyle der: Efendim Güneşim'in ve Beyiçem Kraliçemin huzurunda her şey iyi olsun ve Efendim Majesteyi ve Beyiçem Kraliçeyi tanrılar hayatta tutsunlar. Güneşim'e ve Beyiçem Kraliçeye sağlık, sıhhat, kudret yaşam, kuvvet versinler ve onları korusunlar”³³¹

3.7.2. Ritüel Metinlerinde Geçen Dualar

Hitit dini hayatında özel bir sonuç elde etmek, bir şeyi anmak, temizlemek, bir hastalığı tedavi etmek ve münferit bir etkinliği uzatmak üzere belirli malzemeler konularak yapılan, simgesel eylemleri düzenli yapmaya “ritüel” denilmektedir.³³² Hititler tanrılarını hayatlarının her alanına müdâhil olarak görmüşlerdir. Tanrılarını memnun etmek adına çeşitli ritüeller düzenlemişlerdir. İnsanlığın tarihi kadar eski olan büyü, hemen her toplumda yaygın bir uğraş alanı bulmuş ve güçlü bir olgu olarak varlığını devam ettirmiştir. Hitit dünyasında büyü insanı hem doğüstü güçlerin zararlarından korumaya çalışırken hem de bu güçlerin zararlı etkilerini kendi yararlarına başkalarının zararlarına çevirme çabası olarak görülebilir.³³³

³³¹ Aygül Süel, “Hititler’de Kadın”, *Çorum Kültür Sanat Dergisi*, S.13, Çorum, 2011, s. 24.

³³² T. Bryce, *age.*, 2003, s. 217.

³³³ Esma Reyhan “Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.2, S.3, Ankara, 2008, s. 277.

İnsanlık kadar eski olan büyü dünyanın hemen hemen her yerine yayılmıştır. Genellikle din başlığı altında ele alınmakla birlikte daha ilkel bir düşüncenin ürünü olarak da literatürdeki yerini almıştır. Kişinin kontrol etmeyi arzuladığı nesnenin yokluğu ya da kolaylıkla elde edilemezliğiyle hayal kırıklığına uğrayan ilk insan, elde etmek istediği nesnenin benzerini kullanarak onun hareketini taklit etme yoluna gitmiştir.³³⁴

Hitit kültürel ve toplumsal hayatında çok önemli bir yere sahip olan büyü, değişik majik araçlarla, tanrıları ve doğaüstü etkileyerek bu güçleri kendi faydalarına, başkalarının zararına çevirmeye yönelik, belirli kuralları olan uygulamalar sistemidir. Bu büyüün niteliğini bir başka ifadeyle iyi (ak) ya da kötü (kara) olacağını belirlemektedir.

Hitit çivi yazılı belgelerde, kara büyüden, genelde onun sebep olduğu düşünülen sıkıntıların şikâyet edildiği durumlarda ya da kara büyü yapıldığı için “kirlenen” ve bu kirlilikten “arınmak” için ona karşı “ak/iyi büyü” yapıldığı zamanlarda bahsedilmektedir.³³⁵

Kraliyet ailesi için yapılan bir ritüelde, ritüel uygulayıcısı Güneş Tanrıçası’nın karşısına çıkmak için dağa gitmektedir. Burada hem Fırtına Tanrısı’na hem de Güneş Tanrıçası’na yakararak kraliyet ailesi için merhamet ister. Bu esnada kral elinde *gullupi-orak*, kraliçe ise değirmen taşı tutmaktadır.

“Ve (şöyle) konuşurum: Merhamet, Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı! Kartal onların [ve]kilidir². Kral bir orak tutar, kraliçe bir değirmen taşı [tutar.]”³³⁶

Hitit ritüellerinde, kirman, (^{GIŠ}*huesha*)³³⁷ ve öreke (^{GIŠ}*hulali-*)³³⁸ olarak açıklanan eşyalar, MÖ 3. binyıldan beri kadınlara özgü malzemeler arasında bulunmaktadır. Kirman, Eski Mezopotamya kültürlerinde, kadının faziletinin simgesidir ve günlük hayatın önemli eşyaları arasında gösterilmektedir.

Hitit ritüellerinde de çoğunlukla birlikte kullanılan bu iki malzeme kadınlara atfedilmiştir ve Hitit kadınının gündelik yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Ritüel metinlerinin bir kısmında onlara atfedilen olumlu ya da olumsuz sembolik bir anlam yoktur. Yani ritüel sahibi kadınsa kadın dünyasına ait eşyalar olan kirman ve öreke kullanıldığı görülmektedir.³³⁹ Yukarıda örneği verilen metinden anlaşılacağı üzere ritüel

³³⁴ Gurney, *age.*, 2001, s. 136.

³³⁵ E. Reyhan, *agm.*, 2008, s. 111-112.

³³⁶ S. Çilingir Cesur, *agm.*, s. 83.

³³⁷ A. Ünal, *age.*, 2016a, s. 192.

³³⁸ A. Ünal, *age.*, 2016a, s.197.

³³⁹ S. Çilingir Cesur, *age.*, s. 83.

esnasında kadının derdine çare olmak için eline kadınların kullanımına yönelik materyaller, aynı şekilde erkek için de eline erkeklerin kullanmış olduğu materyaller verilmiştir. Böylelikle eşyalar ve şahıslar arasında benzerlik kurularak iyileşmeleri amaçlanmıştır.

Hitit Kralları içinde belki de en duygusal kral olan Murşili, ülkesinin ve kendisinin yaşamış olduğu büyük felaketler sebebiyle neredeyse kendisini bu felaketlerin sebebini bulmaya ve çözmeye adanmıştır. Tüm bunlara rağmen siyasi alanda oldukça başarılı olan Murşili, özel hayatında da bir o kadar mutsuz bir kral olarak hayatını sürdürmektedir. Çok sevdiği babasını ve arkasından ağabeyi Arnuvanda'yı elinden alan veba salgını ülkesini de sarmakta ve halkını hastalıktan kırıp geçirmektedir. Bunların yanında sarayda Tavananna olarak egemen olan üvey annesi (Şuppiluliuma'nın son eşi) hayatı kendisine zehretmekteydi. Murşili'nin ismi bilinmeyen ilk eşi, Murşili'ye göre Tavananna'nın yaptığı büyüler ve eziyetlerden dolayı ölmüştür. Tüm bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışan Murşili'nin bir de bir şimşek çakmasından ötürü yaşadığı şokla dili tutulmuştur. Yaşadığı bu rahatsızlığın kendisini uykuda bile rahat bırakmadığından yakınan Murşili bu konudan şöyle bahsetmektedir:

“Birden hava bozdu. Gök Tanrısı korkunç bir şekilde gürlledi ve ben ürktüm. O zaman ağzımdan söz azaldı ve söz kesiklik yaparak yukarı doğru çıktı. Yıllar geçince bu düşlerimde de kendini duyurmaya başladı. Bu düşlerden birinde tanrının eli bana değdi ve o zaman konuşma gücümü bütünü ile yitirdim. Bunun üzerine bir orakel sorusu düzenledim.”³⁴⁰

II.Murşili'nin, bir ‘fırtına’ sırasında ‘gök gürlemesi’ sonucu korkudan dili tutulmuştur. Bu olay Fırtına Tanrısı'nın kızgınlığına yorumlanmakta ve tedavisi için bir vekil öküzün Kummanni'deki Fırtına Tanrısı'na gönderilmesi öngörülmüştür. (Öküze, tipik Kizzuatna'nın Hurri terminolojisindeki gibi bir ayin eşlik etmektedir). Tapınağa varıldığında hayvan, tanrıya sunulup bazı kuşlar ile birlikte yakılması, eğer hayvan yolda ölürse, diğer bir hayvan vekil olup yerinde yakılması gerekmektedir. “Bir öküz usulen seçilir ve süslenir, elleri üzerinde durmak suretiyle kralla bir tutulur ve Kummanni'ye yollanır.” Benzer bir ritüel de kralın Ay Tanrısına duası sırasında yaşanmıştır;

“Şimdi, sana daha önce geldiğim konuda beni duy. Ay Tanrısı, beyim, sen bana, Ay Tanrısı, bir işaret verdiğin zaman kötülüğü işaret ediyordun, gör! Yerim(d)e vekiller tayin ettim. Şimdi bunları al (beni serbest bırak). Sonra onlar

³⁴⁰ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, İzmir 1995, s. 49.

canlı boğayı Ay Tanrısı'nın yüksek yerine sürerler ve o yüksek yerde onu kutsarlar. (Devam eden satırlar bozulmuştur, fakat boğanın öldürülüp (bir daha) yakıldığı kesindir, çünkü Ay Tanrısı kralın cenazesinin dumanını (koklamak değil!) görmek istemiştir. *Kral dua eder: "Bu vekillerin ölmesine izin ver, fakat ben ölmeyeceğim."*³⁴¹

3.8. Kraliyet Ailesi Dışındaki Kimselerin Yaptıkları Dualar

Hitit toplumunda kral, kraliyet ailesi üyeleri, üst düzey yetkililer ile memurlar kehanet, dua ve bayramlar aracılığıyla tanrılarla iletişime geçerken, sıradan bir Hititli böyle bir imkânı sahip değildir. Hitit halkının daha önceki satırlarda belirttiğimiz gibi ele geçen herhangi bir özel dua sunumu bulunmamaktadır ancak onlar büyü vasıtasıyla yaşanan kötülüğü, hastalığı veya laneti ortadan kaldırmaya çabalamışlardır.³⁴²

3.8.1. Çağırma Ritüelinde Geçen Bir Dua Örneği

Hititler'de tanrılar ile insanlar arasındaki ilişki, her zaman yolunda gitmeyebilmektedir. Yapılan yanlış bir hareket ya da tanrıların ihmal edilmesi, kimi zaman onların kızarak kenti terk etmelerine neden olmaktadır. Bu durumda geri çağırılmaları için ritüel yapılmakta ve dualar edilmektedir. Kızan ve ülkeyi terk eden tanrı motifine en güzel örnek Telipinu mitosudur ve bu mitosun sonunda tanrının geri gelmesi için çağırma ritüelinin icra edildiği görülmektedir.³⁴³

Ritüel icracıları tanrılarını geri dönmeye ikna etmek zorundadır. Bazı ritüellerde ayın eylemlerine eşlik eden dualar ve yalvarmalar tanrıyı ikna çabalarıdır. Bir tapınağın kirlenmesinden dolayı ülkeyi terk eden tanrılarının geri dönmesini sağlamak için düzenlenen ritüelde, hazırlıkların tamamlanmasının ardından büyücü rahibin yaptığı çağırma duası bu duruma örnektir. Tanrılara yalvarılırken, onları çağırma gerekçeleri de vurgulanmaktadır;

“ . . . . . bundan sonra biz sizi Majestelerinin iyiliği için çağırıyoruz.
Size yalvarıyoruz, dua ediyoruz ve size en iyi, en temiz kurbanı getireceğiz. (Şimdi)
bu kötü insandan ayrılın ve kurban sahibinin evine geri gel[in ve ona

³⁴¹ Savaş Özkan Savaş, "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri C.5, S.1*, Ankara, 2002, s. 105-106.

³⁴² S. Çilingir Cesur, *agt.*, s. 465.

³⁴³ E. Reyhan, *agm.*, 2009, s. 87.

hayat/sağlık, çeviklik, uzun yıllar, tanrıların memnuniyetini, tanrıların dostluğunu, ruh parlaklığını (verin) erkek çocuklar, kız çocuklar, torun ve torun çocukları ve[rin]."³⁴⁴

Çağırma dualarına bir diğer örnek ise Murşili'nin ülkede yaşanan salgın için Arinna şehri Güneş Tanrıçası'na yakarısıdır (CTH 376.A). Metne göre Murşili'nin koruyucu ilahı olan Arinna şehri Güneş tanrıçası, ülkeyi terk etmiştir. Kral ise güzel koku, sedir ve yağ sunarak tanrıçayı geri çağırır. Ona ayrıca ekmek ve sıvı sunumu yaparak şöyle der: *"Tapınağına geri dön! Ekmek ve sıvı sunumu aracılığıyla seni geri çağırıyorum. Sakinleş ve sana söylediklerime kulak ver!"*³⁴⁵

3.8.2. Sağaltım Ritüellerinde Geçen Dualar

Hititler üstesinden gelemedikleri hayat sorunlarını veya hekimlerin çare bulamadığı tıbbi (fizyolojik veya psikolojik) problemleri büyü yoluyla çözmeye çalışmışlardır.³⁴⁶ Hititler çeşitli hastalık ve problemlerin tedavisinde farklı sağaltım yöntemleri kullanmışlardır. Bu yöntemler, ilaçla tedavi, dinsel tedavi ve büyüsel tedavi olmak üzere üçe ayrılmıştır. Dinsel tedavi, hastalıklara sebep olduğu düşünülen tanrılara yalvarma, dua etme, ritüeller düzenleme, kurban sunma şeklinde gerçekleştirilmiştir.³⁴⁷

Eskiçağın mitolojik metinlerinde veya tıp literatürüne kaydedilmiş türlü vakalarda genellikle ritüel bir uygulamanın merkezindeki yeme-içme geleneği "sağaltım/iyileştirme" imgesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere Hititler'de hastalıkların tedavisinde majik yöntemlerin yanı sıra büyüye başvurma sıklıkla uygulanan bir durum idi ve büyü yoluyla iyileştirme işi belirli kuralları olan bir ayine sahne olmaktadır. Sağaltım ritüelleri esnasında şifa dağıtan tanrılara yakarmak gerekmektedir fakat hastanın tekrar sıhhatine kavuşması için gerekli besinleri alması da dikkat edilen önemli unsurlarından biri olmuştur.

Majik yöntemlerin büyü ve dua ile desteklendiği durumlarda, aşağıda verilen örnek açısından dikkat çeken kısım, hastanın iyileşmesi için tanrıların onu bir ziyafete

³⁴⁴ Esmâ Reyhan, "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli 'Tanrıları Çağırma Ritüelleri', *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.35, S.60, Ankara, 2016, s. 6-8.

³⁴⁵ I. Singer, *age.*, 2002, s. 52.

³⁴⁶ Yusuf Kılıç, "Hitit Büyü Metinlerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler, Ağaç Türleri ve Ahşap Nesnelere", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C.2, S.6, 2015, s. 28.

³⁴⁷ Leyla Murat, "Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* C.6, S.2, Ankara, 2003, s. 96.

davet ettiğinin ayin esnasında okunan duada belirtilmesidir. Ateşli bir hastalık sebebiyle yatağa düşen hasta adamın şifa bulup hemen iyileşmesi için ona görünen tanrı, hasta adamı bir yemek merasimine davet etmektedir;

Büyü uzmanı büyücülüğün Güneş Tanrısına şöyle söyler: “*Ey güneş tanrısı sen bir ziyafet verdin. Tüm tanrıları davet ettin, tüm insanları da davet ettin.*³⁴⁸ *Ama benim şu hastam çağırılmadı, sadece, tesadüfen oraya gitti. Tanrılar yediler, içtiler ve sen Güneş Tanrısı, Tanrıların kalbine şu sözleri soktun, sen Güneş Tanrısı onlara dedin ki: Ben ne yaptım ne eyledim? Tüm Tanrıları davet ettim, tüm insanları da davet ettim ama hasta adam unutuldu gitti! Büyücü onu saklamış. Tanrıların hepsi de ayağa kalkarak Güneş Tanrısına dediler ki: Sen o hasta adamı niye çağırmadın ki? Güneş tanrısı yanıtladı: O bir yerlere gizlenmişti onu bulup çağıramadım. Ama şimdi o tesadüfen partimize katılmış, içimizdedir. Tanrılar şöyle dediler: O hasta sen Güneş Tanrısını baş tanrısı yapmıştır. Lütfen hastayı gelsin, bizimle birlikte yesin içsin! Sağlığına tekrar kavuşsun! Bırak o gelsin sana, Güneş Tanrısına, Baş tanrısına gerçek bir köle olsun! Bırak da sana hep kurbanlar getirsin!”³⁴⁹*

3.8.3. Hititler’in Yağmur Duaları

Hititler’in başlıca geçim kaynaklarından biri olan tarımın düzenli ve sürekli olarak sürdürülebilmesi, ülkenin iklim koşullarına bağlıydı. Hititler, diğer tüm konular gibi iklimin de tanrıların iradesinde olduğunu bildikleri için, tanrılar adına bayramlar düzenleyip dualar ederek tanrıların hoşnut olmasını sağlamaya çalışmışlardır.

Hitit mitolojisinde Kaybolan Tanrı Mitosları, ülkenin bolluk ve bereketi ile tanrılar arasındaki ilişkiyi anlama konusunda önemli bilgi kaynaklarıdır. Çünkü herhangi bir olaya ya da kişiye öfkelenen tanrı ülkeden çekip gitmektedir ve beraberinde ülkenin bolluğunu ve bereketini de götürmektedir.³⁵⁰ Bu konu, Telipinu’nun kayboluşunu konu alan metinlerde şöyle ifade edilmektedir:

“*Telipinu da çekip gitti. (Bunun sonucu olarak) hububat ve hayvanların bolluk, gelişme ve zenginliğini, bozkır ve (verimsiz) çayıra döndürdü. Telipinu da şikâyet*

³⁴⁸ Şeyma, Ay ve Kadriye Şahin, "Eski Yakınoğu'nda Yemek Simgeselliği Üzerine Bir Değerlendirme." *Pursuit Of History* S.12, Londra, 2014, s. 342.

³⁴⁹ A. Ünal, age., 2003, s. 84., Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu-III*, İstanbul 2005, s. 87.

³⁵⁰ Özlem Sir Gavaz. “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, Çorum, 2016, s. 577.

edip murıldanarak ormanın içlerine doğru çekip gitti ve ormanlık alanda kayboldu. Onun üzerinde (diğer faydalı olan otların yetişmesine engel olan) zararlı otlar yetişti. Bundan dolayı arpa (ve) buğday artık olgunlaşmadı. Sığır, koyun ve insanlar çiftleşemediğinden artık gebe kal(a)madı ve hamile olanlar da artık doğuramıyor.³⁵¹

Bu sebeplerden ötürü ülkenin bolluk ve bereketi için yapılan “Yağmur Bayramı” (EZEN hewaš)³⁵² ve “Gök Gürültüsü Bayramı” (EZEN tethešnaš)³⁵³, Hititler’in aksatmadan düzenli olarak yaptıkları bayramlardır. Hititler bu bayramları, ülkeye yağacak olan yağmurla birlikte bolluk, bereket ve esenliğin geleceğini ve böylece güçlü Hitit hanedanının soyunun devam edeceğini düşünerek kutlamaktadırlar.

Hititlerin özellikle Gök Gürültüsü Bayramı esnasında yaptıkları uygulamalardan biri de hububat kaplarının açılmasıdır. Kapların açılması bahar ve yağmur mevsiminin başlangıcını, kapların doldurularak kapatılması da sonbahar mevsiminin gelişini simgelemektedir.³⁵⁴

Baharın gelişi ile hububat kaplarının açılması arasındaki ilişki, Urista şehri halkının düzenlediği bir ayinde söylenen şu sözlerde görülmektedir:

Bahar yaklaştığında (ve yıldırım gürlendiğinde) ise kabı /açarlar/ (ve) Urista kenti halkı (buğday) öğütür (ve) un haline getirir.

Bu ritüeller esnasında Fırtına Tanrısına ait hububat kaplarının açılışını doğrudan kayıt altına almak gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle sadece yağmurlara hükmeden ve dolayısıyla hububatın koruyucusu kollayıcısı kabul edilen Hububat Fırtına Tanrısı gibi tanrıların da varlığı söz konusudur. Bu sebeple Urista kentinin halkı hububat kabını açarken kurban keser ve Yağmur Fırtına Tanrısı’na şu dileklerle hitap etmektedir:

*Tufan Tanrısı, efendimiz, sen yağmurları arttır işte! Kara toprağı doyur işte!
Ve Fırtına Tanrısı ’nın buğdayları büyüsün!’³⁵⁵*

Urista kenti halkının, hububat kaplarını açmaları esnasında Fırtına Tanrısı’na yöneltmiş oldukları bu dualar, Hitit kraliyet ailesi dışında halkın da dua etmesi ve

³⁵¹ G. Karauğuz, *age.*, 2015, s. 65.

³⁵² A. Ünal, *age.*, 2016 s. 185.

³⁵³ A. Ünal, *age.*, 2016 s. 535.

³⁵⁴ Ö. Sir Gavaz, *agm.*, s. 573-578

³⁵⁵ V. Ardzinba, *age.*, s. 37.

özellikle bu duaların kayıt altına alınması yönüyle Hitit Duaları literatürü içerisinde bir farklılık arz etmektedir.

Önasya’da hâlâ bereket ve yağmur için çeşitli ritüeller yapılmaktadır. Anadolu’nun bazı dağları, pınarları ve üzerinde bir evliyaya ait olduğuna inanılan bir mezar ya da büyük bir ağaç bulunan dağ tepelerinde yağmur yağdırma ritüelleri uygulanmaktadır. Örneğin Boğazköy yakınlarındaki “Yağmurbaba Tepesi” üzerinde kutsal sayılan bir mezar ve etrafında dairesel olarak sıralanmış taş bloklar yer almaktadır. Köyün yaşlıları bu tepede toplanıp taş bloklar üzerine oturarak yağmur için dua etmişlerdir. Dua bitiminde tepenin kenarındaki pından su içerek, yanlarında getirdikleri ekmek ve taze soğanı topluca yiyerek töreni tamamlamışlardır. Sonrasında yağmur yağdığı takdirde kadınlar derenin içerisine girip “Allah”ın adını zikrederek yağmuru kutlamışlardır. Bazı yörelerde yağmur yağdırmak amacıyla bir bez bebek üzerine su dökülmekte ve daha sonra bu bebek dereye atılmakta, yağmuru getirmeleri için melekleri uyandırmak amacıyla çanlar çalınmakta, kurban kesilip toplu yemek yenmektedir.

Önasya’nın başka yörelerinden Horsabad yakınlarındaki bir köyde uygulanan yağmur yağdırma ritüeli sırasında birisi kadın kılığına girmiş, diğeri keçi postuna bürünmüş iki erkek dans ederken törene katılanlar sopalar ve çanlarla birlikte el çırparak şarkı söylemektedir. Bundan sonra erkeklerden bir tanesi ölü taklidi yapmakta ve katılımcılar onun üzerine su atarak dirilmesini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bunu izleyen danstan sonra katılımcılar, yanlarında getirmiş oldukları yiyecekleri topluca yiyerek yağmur için dua etmektedirler.³⁵⁶

---

³⁵⁶ Tuğba Ökse, “Eski Önasya’dan Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri”, *Bilig*, S.36, 2006, s. 58.

SONUÇ

Bu çalışmada Hitit çivi yazılı belgelerin bugüne kadar çalışılıp yayınlanmış kaynaklarından edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Hitit dualarının konuları ve sunum biçimleri incelenerek, Hitit duaları hakkında biçimsel bir çerçeve oluşturulmuştur. Buna göre Hitit dualarında öne çıkan ilk unsur günah ve ceza ilişkisidir. Hitit inancında her olumsuzluğun altında yatan bu yoğun suçluluk hissi dualara da yansımış ve dualara bir dürüstlük niteliğini kazandırmıştır. Tanrının huzurunda dua etmekte olan kişi (çoğunlukla kral) suçların ilahi evrendeki tezahürü olan günahlarını itiraf ederek tanrının rızasını kazanma ihtimalini artırabilmektedir. Bu tarz yakarma şekillerini Hititler *arkuwar* olarak adlandırmıştır. Bir çeşit kendini aklama modeli olan *arkuwar* aynı zamanda kral ile köle arasındaki ilişki içerisinde de geçmiştir. Sahibini kızdıracak bir iş yapmış olan köle, sahibine *arkuwar* yaparsa, yani suçlarını itiraf ederse, sahibi onu bu dürüstlüğünden dolayı bağışlayabilmektedir. Bir dua kompozisyonu içerisinde Mezopomya'nın ilahilerinden ilham alınarak ya da aynen kopyalanarak duaya dâhil edilmiş ilahiler de yar almaktadır. Bunlar genelde duanın başlangıcında söylenen tanrıya övgüler, methiyelerdir.

Çalışmamız sonucunda edindiğimiz bilgilere göre Hititler'in siyasi gelişimi, Hitit dualarına da yansımıştır. Ele geçen ilk dua örnekleri, tanrıyı büyü vasıtasıyla yardıma çağırmak, istemek, dua etmek anlamlarına gelen *mugawar* olarak adlandırılmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz *arkuwar* ise daha çok imparatorluk dönemine ait dualarda ismi geçmektedir. Çünkü sınırların genişlemesiyle birlikte sorumlulukları artan kral, bayramlara, kült törenlerine katılamamaktadır. Kral, dini yükümlülüklerini ihmal ettiği için suçluluk hissetmekte, hatta o dönem ülkenin başında, sarayda ya da kendisinin kişisel sağlığında bir problem yaşanmaktaysa bunun sebebini hemen ihmale bağlamaktadır. Bu sebeple kral dualarında bayramları, sunuları, tanrıları, ihmal ettiğini ve bu yüzden çok pişman olduğunu içeren *arkuwar* sunmaktadır ve ihmal ettiklerini yerine tekrar getireceğinin sözünü vermektedir.

Çalışmamızda dikkatimizi çeken başka bir konu ise duanın hangi tanrı/tanrıçaya ya da tanrılara sunulacağına ilişkin bazı ipuçlarının olmasıdır. Öncelikle bilinmelidir ki Hitit dualarının yarısından fazlası Güneş Tanrıçası Hepat'a hitap etmektedir. Çünkü Güneş Tanrıçası ülkenin koruyucu baş tanrıçası olmakla birlikte, diğer tanrılara da aracılık görevi görmektedir.

Bu konuyla ilgili bir başka dua örneği de II. Murşili'nin tarım, bolluk bereket, tohum Tanrısı Telipinu'dur. Bu duayı diğerlerinden ayıran özelliği her gün düzenli olarak okunmasıdır. Temel geçim kaynağı tarım olan bir ülkede elbette iklimin, toprağın veriminin iyi olması gerekir. Bu sebeple II. Murşili işini şansa bırakmamış olsa gerek Telipinu için her gün dua okutarak onu her daim hoşnut kılmayı amaçlamıştır. Öte yandan tanrı ve tanrıçalara yapılacak yiyecek- içecek, kurban sunumlarının durumu da ülke topraklarının verimli ve bereketli olmasına bağlıdır.

Hitit kralları ve kraliçeleri, ülkede içinden çıkılamayacak bir felaket durumu sözkonusu olduğunda başta yine Arinna'nın Güneş Tanrıçası Hepat ya da Hatti'nin Fırtına Tanrısı Teşup olmak üzere tüm tanrı meclisine dua ettikleri görülmektedir. II. Murşili Veba Dualarında tüm tanrı meclisine seslenmektedir. Yine Arnuwanda il Aşmunikkal kraliyet çiftinin Kaşka saldırıları karşısında çaresizliğini konu alan dualarında da Tanrılar Meclisini çağırılmaktadır.

Bunların yanında Hititler'in dua sunumları içerisinde çeşitli kurbanlar takdim edilmiştir. Bunlar hem kanlı kurban kategorisinde yer alan ve çeşitli küçükbaş ve büyükbaş hayvanlarının kanı akıtılarak yapılan kurbanlar hem de kansız kurbanlar olarak tanımlanan çeşitli besin ve objelerdir. Kansız kurbanlar içerisinde tanrıların temel besin kaynağı olarak öne çıkan çeşitli ekmek türleridir. İncelediğimiz dua metinlerin çoğunda ekmek türlerinin isimleri geçmektedir. Özellikle Hititler'in tanrılarla kurdukları ilişki içerisinde ekmek önemli bir yer tutmaktadır. Hititler, ülkelerinin başına bir felaket geldiği zamanlarda tanrıların yardımını kendilerine çekmek amacıyla tanrıları ekmeğin yokluğuyla korkutmaya çalışmışlardır. Zira ülkedeki kötü gidişat sona ermez ise tanrılara sunulacak ne bir ekmek ne de ekmekleri pişirecek değirmenci kadın kalacaktır.

Dualarda sunulan ekmeklerle ilgili bir başka husus da her ekmeğin tanrılara sunulamayacağıdır. Dualarda özellikle *kalın ekmek/somun* olarak adlandırılan ekmek çeşitlerinin kullanıldığı görülmektedir. Hatta kimi ekmekler tanrıları çağrıştıran şekillerde yapılmaktadır. Ayrıca çeşitli yağlı börekler de dualarda sunulan kıymetli yiyecekler arasındadır. Buradan da anlaşılıyor ki Hititler, tanrıların takdirini kazanmak için hiçbir zahmetten kaçınmamış ekmeklerin bile en kaliteli ve en tazesini tanrılarına sunmuşlardır.

Dualarda önemli bir yere sahip olan bir başka besin de baldır. Hititler balı dualarda kullanımının yanı sıra çeşitli tanrı çağırma ritüellerinde de sıklıkla kullanmışlardır.

Metinlerde sık sık tanrıların gittikleri yerden geri gelmeleri için yollarına ballar sürdüklerinden bahsedilmektedir. Bal sade kullanımın yanı sıra ekmeklerin içine de karıştırılarak dualarda tanrı yiyeceği olarak sunulmuştur.

Hitit duaları için genel bir çerçeve çizdiğimizde ilk olarak duanın başlangıcında tanrının övülüp methedilmesi, iyi ve üstün özelliklerinin vurgulanması ve varsa ilahiler karşımıza çıkmaktadır. Böylece duayı eden kral, kraliçe ya da başka bir kraliyet mensubu, öncelikle tanrının ilgisini çekecek ve duasının kabul edilmesini garanti altına alma ihtimalini yükseltecektir. Duanın bir diğer bölümüne gelindiğinde kişinin bir isteği, dileği ya da işlediği bir günahı için duasının ana konusuna giriş yapacaktır. Bu noktada kişi *arkuwar* diye adlandırılan bu suç ya da günahların kendince haklı sebeplerini tüm açıklığıyla ortaya koyacaktır. Gözünden hiçbir şey kaçmayan tanrılar için bu tutum Hititler için mantıklı görünmektedir. Çünkü tanrıyı kandırmanın, tanrıya yalan söylemenin büyük felaketlere sebep olabileceğini, kralından halkına kadar tüm Hitit toplumu bilmektedir. Bu yüzden bu dürüst tutumu dini tüm törenlerinde sergilemişlerdir.

Hititler duaları esnasında tanrılara büyük bir saygı ve sevgi duyguları içerisinde yakarmışlardır. İsteklerini belirtirken aynı zamanda tanrıları mest edecek güzel sözlerini tanrılarında esirgememişlerdir. Tanrılara olan sevgilerini, onların kurbanlarını nasıl tedarik edip düzenli yerine getirdiklerinden dualarında sıklıkla bahsetmişlerdir. Ancak bayram kutlamaları gibi çeşitli dini törenler aksatıldı ise bunlarla ilgili hemen bir özür ve af dileme ifadeleri dile getirilmiştir. Kralların dualarında ihmal ettikleri dini törenler için en kısa zamanda telafi edeceklerinin sözlerini verdikleri görülmektedir.

Duanın sonlarına doğru geldiğinde duaların kabul edilmesine karşılık çeşitli adakların verileceğinin sözleri ifade edilmiştir. Bu adaklar duanın sonucundan bağımsız olarak dua kabul edilmiş gibi düşünülerek yerine getirilmeye devam edilmiştir. Çünkü hiçbir Hitit insanı tanrıyı küstürmeyi göze alamamaktadır.

Muwatalli'nin duasından açıkça anlaşıldığı üzere kurban sunumları, duanın başında ve sonunda olduğu yapılmaktadır. Fakat dua esnasında da kurbanların takdim edildiği diğer dua kompozisyonlarından anlaşılmaktadır. Dualarda kişinin duasını ederken bir yandan yiyecek ve içeceklerin tüketilmesini işaret eden yönlendirmelerinin de bulunduğu görülmektedir.

Sonuç olarak Hitit duaları öncelikle ciddi bir dürüstlük içerisinde gerçekleştirilen, tanrılara övgüleri içeren, onların karşısındaki acizliklerini dile getirildiği ve işlenmiş bir

suç ya da günah sonucu aklanmak, temize çıkmak gibi amaçların yer aldığı tanrıyla insan arasındaki bir ilişkiler bütünüdür. Tüm bu yakarmaların, yalvarmaların ve dileklerin gerçekleşme ihtimalini yükseltmek amacıyla tanrıların hoşnutluğunu kazanmak için bu dualara çeşitli kurbanlar ve hediyeler eşlik etmektedir. Hitit insanı, hayatının gidişatını, tanrıların ruhsal durumlarına göre şekillendirmiştir. Eğer tanrılar mutluysa, hali keyfi yerindeyse Hitit halkı da iyi olacaktır. Fakat tanrılar kızgın ve memnuniyetsiz ise kişinin ya da ülkenin başına bir felaket gelme ihtimali yüksektir. Bu sebeple Hititler tanrılarının gönüllerini hoş etmek için her daim çeşitli dini törenleri tertipleyerek onlara dua etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Akkuş Mutlu, S. (2019). "Eskiçağda Şarabın Dini, Siyasi ve Ekonomik Açısından Değeri", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, Iğdır, 115-136.
- Akkuş Mutlu, S. "Eski Anadolu'da Dinî İnançların Savaşlardaki Rolü ve Önemi." *XVIII. Türk Tarih Kongresi*.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, İzmir.
- Alp, S. (1999). *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap, Kavaklıdere Kültür Yayınları*, Ankara.
- Alp, S. (2002). *Hitit Çağında Anadolu*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Alp, S. (2005). *Hitit Güneşi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Ardzinba, V. (2010). *Eskiçağ Anadolu Ayinleri ve Mitleri*, (çev. Orhan Uravelli), KAFAV Yayınları, Ankara.
- Arıkan, Y. (1998) "Hitit Dualarında Geçen Bazı Tanrı Adları", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 45-51.
- Arıkan, Y. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Kaynaklarında ^{LÜ}zilupuriiatalla- Görevlisi", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 6/2, 1-26.
- Arıkan, Y. (2017). "Hitit Dini Üzerinde Bir İnceleme". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38/1-2, 272-285.
- Arıkan, Yasemin. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde Şuhha-"(Düz) Dam, Çatı" Ve Onun Dinsel Ve Sosyal Hayattaki Yeri." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 6/1, 10-57.
- Ay, Ş., Şahin K. (2014), "Eski Yakınoğ'u'da Yemek Simgeselliği Üzerine Bir Değerlendirme." *Pursuit Of History* 12, 331-358.
- Beckman G., Bryce, T. R., Cline, E. H. (2011). "The Ahhiyawa Texts", *Society of Biblical Literature*, Atlanta.
- Beckman, G. (2010). "On Hittite Dreams", *Luwian and Hittite Studies Presented To J. David Hawkins On The Occasion of His 70TH Birthday* (Ed. Itamar Singer), *Emery and Claire Yass Publications in Archaeology*, 26-31.
- Beckman, G. (2013). "Hittite Religion", *The Cambridge History of Religions in the Ancient World: From Bronze Age to the Hellenistic Age*,1, Cambridge University Press, 84-101.
- Black, J., Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitoloji Sözlüğü*, Köprü Kitapevi, İstanbul.
- Bonnefoy, Y. (2018). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Borger, R., Calmeyer, P., Edzard, D.O. Falkenstein, A., Moortgat, A., Otten, H., Röllig, W., Wiseman, D. (1957-1971), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, der Herstellung von Mikrofilmen und Photokopien auch, Berlin.
- Bottéro, J. (2002). *Mezopotamya, Yazı Akıl ve Tanrılar*, Dost Kitabevi, Ankara.
- Bozkurt Cengiz, T. (2018). "Hitit Krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası Kültü", *TAD*, 37/64, Ankara

- Brandau, B. – Schickert, H. (2018). *Hititler, Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (çev. Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Bryce, T. (2002a). *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, New York.
- Bryce, T. (2002b). *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Dost Kitabevi Yayınları, (çev. Müfit Günay), Ankara.
- Bryce, T. (2015), *Hitit Savaşçıları M.Ö. 1650-1200*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Cate, T.H.J.H. (1969). "Hittite Royal Prayers", *Numen*, 16/2, s.90. Chicago.
- Cavigneaux, A. (2009) "Deux Hymnes Sumériens à Utu.", *Et il y eut un esprit dans l'Homme. Jean Bottéro et la Mésopotamie*, Paris.
- Çığ, M. İ. (2008). *İnanna'nın Aşkı- Sümer'de İnanç ve Kutsal Evlenme*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çığ, M. İ. (2015). *Ortadoğu Uygarlık Mirasları-II*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çilingir Cesur, S. (2020). *Hititlerde Ritüel ve Büyü*, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Çilingir Cesur, S. (2020). "Zamanın Tanımı: Hitit Metinlerinde 'mehur' Kavramı", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 14, 51-81.
- Çilingir Cesur, S. (2017). *Hitit Büyü Ritüelleri ve Segment Alanlarının Çözümlemesi* (CTH 390-470), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çilingir Cesur S. (2019). "Eşyanın Cinsiyeti: Hitit Ritüellerinde Kadın", *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 24, Ankara.
- Darga A. M. (1992). *Hitit Sanatı*, Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul.
- De Martino, S. (2003). *Hititler*, Dost Kitabevi Yayınları, (çev. Erendiz Özbayoğlu), Ankara.
- De Martino S. (2019). "Din ve Mitoloji", *Hititler- Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul.
- Dinçol, A. M. (1985). "Aşhella Rituali (CTH₃₉₄) ve Hititlerde Salgın Hastalıklara Karşı Yapılan Majik İşlemlere Toplu Bir Bakış", *Belleten*, XLIX/193, 1-40.
- Doğan Alparslan, M. (2009). "Hitit Dini ve Tanrıları", *Hititolojiye Giriş, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Makale Derlemesi*, Graphis Matbaa, İstanbul.
- Doğan Alparslan, M. (2012). *Hitit Kralı II. Muwatalli: Kişiliği ve İcraatı (Filolojik Belgeler Işığında)*, İstanbul.
- Ekroth, G. (2014). "Animal Sacrifice in Antiquity", *The Oxford Handbook of Animals in Classical Thought and Life*, (ed. Gordon Lindsay Campbell) Oxford.
- Eliade, M. (2003). *Dinler Tarihine Giriş*, (çev. Altuğ Güzey), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eliade, M. (2007). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi-I*, (Çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Engelhard, D. H. (1994). *Hittite Magical Practices: An Analysis*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), University Microfilms, A Xeros Company, Ann Arbor, Michigan.
- Erkut, S. (2017). "Hitit Çağının Önemli Kült Kenti Arinna'nın Yeri", *Dr. E. Sedat Erkut Toplu Eserleri*, Ankara.

- Ertem, H. (2003). "Hattiler ve Hititler Dönemi'nden Eski Türklere, Osmanlılara ve Günümüz Anadolu'ya Kadar Uzanan Bazı Benzer Unsurlar-1." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 6/2, 39-72.
- Gernot, W. (1991), *Zur hurritischen, Gebets Literatur*, Würzburg.
- Gurney, O. R. (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*, British Academy, Oxford.
- Gurney, O.R. (2001). *Hititler*, Dost Yayınevi, Ankara.
- Güterbock, H. G., Hoffner, H. A. (1997) *The Hittite Dictionary*, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago.
- Güloğlu, G. (2004). *Biranın Doğuşu ile Anadolu Kültür Tarihindeki Yeri ve Önemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Haas, V., Gernot, W. (1974). Hurritische und luwische Riten aus Kizzuwatna, AOAT Sonderreihe 3, Kevelaer, Neukirchen, Vluyn 1974.
- Haas, Volkert, (1994). *Geschichte der Hethitischen Religion*, E.J. Brill, Köln.
- Hans Gustav Güterbock, (1949). "Hittite Religion", *Forgotten Religions*, (ed. Vergilius Ferm), *Journal of the American Oriental Society* 78, New York.
- Hoffner, H.A., (1990). *Hittite Myths*, Scholars Press, Georgia.
- Hoffner, H. A., Melchert, C. (2008). *A Grammar of the Hittite Language-1*, Eisenbrauns, Ann Arbor, United States of America.
- Hoffner, Harry A., Melchert, Craig, (2008), *A Grammar of the Hittite Language-2*, Eisenbrauns, Ann Arbor, United States of America.
- Hrozný, F. (1917). *Die Sprache der Hethiter*, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig.
- Karasu, C. (2006). *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- Karağuz, G. (2006). *Hititler Dönemi'nde Anadolu'da Ekmek*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Karağuz, G. (2020). *Hitit Duaları Kil Kitapları "Bin Tanrı" İçin İlahi ve Münacatlar*, Çizgi Kitapevi, Ankara.
- Karpe, A.M., V.M. (2013)., "*Kuşaklı/ Şarişša*", *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, (ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Y., Uncu, E. (2011). "Eski Mezopotamya İnanç Sisteminin Yunanlılara Etkisi (İstar-Aphrodite Örneği)", *History Studies*, 3/1, 183-201.
- Kılıç, Y., Başol, S. (2015). "Hitit Büyü Metinlerinde Geçen Bazı Otsu Bitkiler, Ağaç Türleri ve Ahşap Nesnelere", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2/6, 28-58.
- Kılıçkaya, A., Yazıcı, E. (2014). *Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu*, Uranüs Fotoğraf Ajansı ve Yayıncılık, İstanbul.
- Klinger, J. (2019). *Hititler*, Alfa Yayınevi, İstanbul.
- Klock, F. I. (1998). *Hititler*, Dost Kitapevi, Ankara.

- Köroğlu, K. (2006). *Köroğlu, Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Kıymet, K. (2013). *Hitit Kültüründe Hurri Etkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Küçükbezi, H. G. (2019). "Hitit İnancında Farklı Kurban ve Sunu Türleri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, 139-147.
- Laroche, E. (1946). "Recherches Sur Les Noms Des Dieux Hittites", *Revue Hittite Et Asianique*, 7/46, 7-139.
- Laroche, E. (1963). "La prière hittite: vocabulaire et typologie." *Annales de l'École pratique des hautes études* 76/72 3-29, France.
- Lebrun, R. (1980). "Hymnes et Prières Hittites" *Homo Religiosus*, Columbia.
- Macqueen, J.G. (2018). *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Melchert, H.C., Bryce, T.R., Hawkins, J.D., Hutter, M., (2011). *Luviler; Anadolu'nun Gizemli Halkı*, Kalkedon Yayınları, (çev. Barış Baysal, Çiğdem Çıdamlı), (drl. H.C. Melchert), İstanbul.
- Memiş, E. (2015). *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Basım Yayın, Bursa.
- Mircea E. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına*, (çev. Ali Berktaş), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Murat, L. (2003). "Ammihatna Ritüelinde Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 6/2 89-109. Ankara.
- Mutlu, G. (2020). "Antikçağ'da Üzüm/ Şarabın Halk Tıbbında Kullanımı", *Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi*, 7/61, 3266-3276.
- Orhun, M. (2009). "Hititler'de Karaciğer Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı", *Gazi Akademik Bakış*, 3/5, 231-250.
- Özer, Ç. (2009). "Kurban Teorileri", *Çukurova İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/1, 189-221.
- Öztürk, N. (2002). "İlahi Dinlerde Yemin, Keffaret ve Kurban", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, 167-192.
- Reyhan, E. (2008). "Eski Anadolu Kültüründe Büyü ve Büyücülük", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 2/3, 227-242.
- Reyhan, E. (2009). "The Missing God Telipinu Myth: A Chapter from the Ancient Anatolian Mythology", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28/45, 85-106.
- Reyhan, E. (2010). "Hititler'de Gündelik Hayata Dair İktisadi İşler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29/47, 66-82.
- Reyhan, E. (2016). "Hitit Arşivlerinde Kizzuwatna Kökenli "Tanrıları Çağırma Ritüelleri", *TAD*, 35/60 1-38.
- Reyhan, Esmâ, (2009). "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım." *Gazi Akademik Bakış*, 4, 157-175.
- Savaş, S. Ö. (2002). "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" üzerine bazı gözlemler ve yorumlar." *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 5/1, 97-170.

- Schachner, A. (2019). *Hattusa Efsanevi Hitit İmparatorluğu'nun İzinde*, (İşıl R. Işıklıkaya-Laubscher) Homer Kitapevi, İstanbul.
- Schmökkel, H. (1976). Sümer Dini II. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (çev. M. Turhan Özdemir), 21/1, 367-390.
- Schwemer, D. (2015). "Hittite Prayers to the Sun-God for Appeasing an Angry Personal God: A Critical Edition of CTH 372–74." *M. Jaques, Mon dieu, qu' ai-je fait*: 349-393.
- Sevinç, F. (2008). "Hititlerde Yeraltı Dünyası." *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1, 231-247.
- Sevinç, F. (2008). "Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrıçalar", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, 1, 175-195.
- Sinclair, A. (2012). "Colour Symbolism in Ancient Mesopotamia", *Ancient Planet*, 3-15.
- Singer, I. (1983). "Western Anatolia in the thirteenth century BC according to the Hittite sources." *Anatolian Studies*.
- Singer, I. (2002). *Hittite Prayers*, Society of Biblical Literature, Atlanta.
- Singer, I. (2013). "Tanrılara Yakarmak", *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (drl. Metin Alparslan, M. Doğan Alparslan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). "Hitit Dini İnançlarında Éhešta- İle İlgili Yeni Düşünceler", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/2, 837-860.
- Sir Gavaz, Ö. (2016). "Hititler'den Günümüze Yağmur Duası", *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu*, 573-585.
- Starke, F. (1985). "Die keilschrift-luwischen Texte in Umschrift" (StBoT 30). Wiesbaden.
- Süel, A. (1985). *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*, Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara
- Süel, A. (1986). "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu?", *X. Türk Tarih Kongresi*, C.2, 515-522.
- Süel, A. (2011). "Hititler'de Kadın", *Çorum Kültür Sanat Dergisi*, 13, 20-30.
- Tekoğlu, Ş. R. (2010). "Hitit Metinlerinde Kendini Aklama Motifi." *Anadolu Araştırmaları*, 12, 101-112.
- Torri, G. (2019). "Strategies for Persuading a Deity in Hittite Prayers and Vows." *Die Welt des Orients*, 49/1, 48-60.
- Uygun, A. (2019). "Bir Kurban Ritüeli Olarak Kurbanın Yakılması ve Yağ Takdimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/43, 148-163.
- Ünal, A. (1975). "Hititler'de Ölümlere Sunulan Kurban Hakkında Bazı Düşünceler", *Anadolu*, 19, 165-173.
- Ünal, A. (1980). "Hitit Tıbbının Ana Hatları." *Bellekten*, 44/175, 475-496.
- Ünal, A. (1988). "The Role of Magic in the Ancient Anatolian Religions according to the Cuneiform Texts from Bogazköy-Hattusa", *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Japan*, 3, 52-85.
- Ünal, A. (2003). *Hititler Devrinde Anadolu-2*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ünal, A. (2005). *Hititler Devrinde Anadolu-3*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

- Ünal, A. (2016a). *Hititçe-Türkçe Büyük Sözlük*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Ünal, A. (2016b). *Hititlerde ve Eski Anadolu Toplumlarında Din, Devlet, Halk ve Eğlence*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- Üreten, H. (2011). “Eski anadolu’da Arı ve Bal”, *History Studies International Journal of History*, 3/3, 363-382.
- Van Den Hout, T. (2019). “*Hitit Krallığı ve İmparatorluğu’nun Kısa Tarihi*”, *Hititler: Bir Anadolu İmparatorluğu*, (dr1.) Metin Alparslan, der. Meltem Doğan Alparslan), Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, E. (2016). “Hitit Kaynaklarına Göre Mezopotamya İnanç Sisteminin Hurri Mitoloji Anlayışına Etkisi”, *TAD*, 35/59, 1-20.
- Yiğit, T. (2021). “*Hitit Kaya Anıtlarında Dinsel İçerikli Motifler ve Siyasal Otorite*”; *Anadolu’nun Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (ed.) L.G. Gökçek, E. Yıldırım, O. Pekşen), İstanbul.
- Yiğit, Turgut. (2022). “Hitit Savaş Dönemlerinde Dinin Kullanımı”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/3, 1218-1233.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 28.10.22)

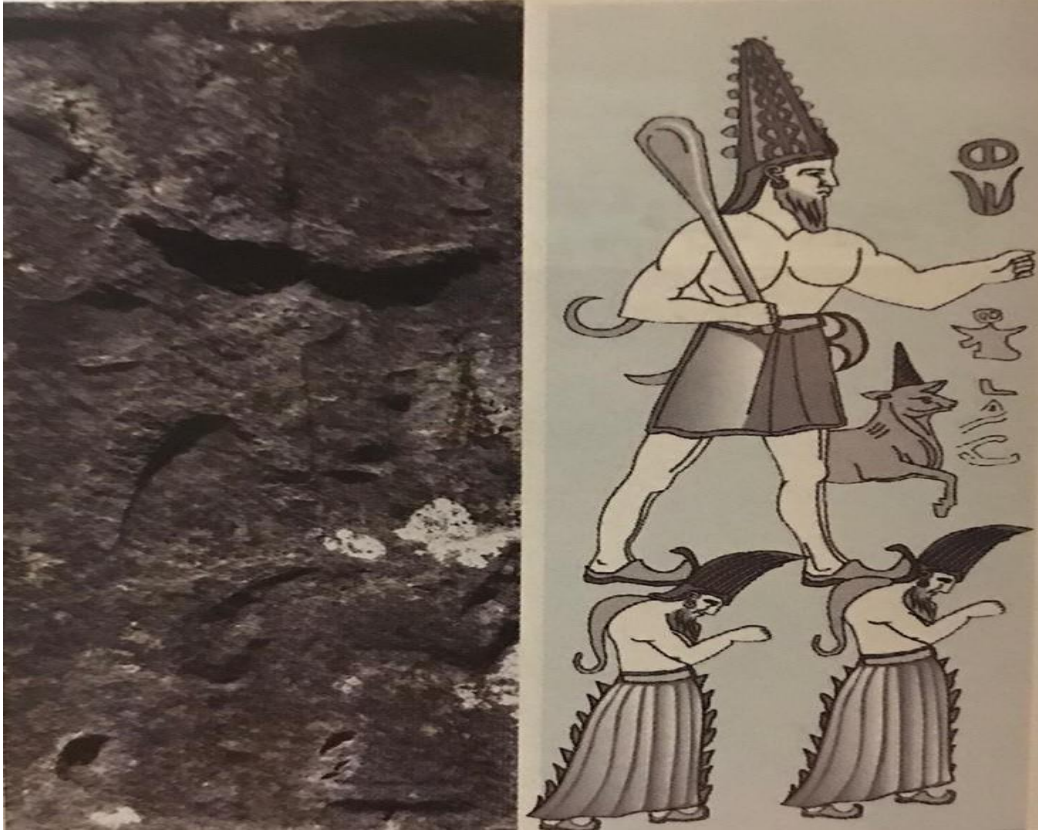
EKLER

Resim 1. Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası. Pınar Bülbiül Yaman, “Hitit Dönemi Anadolu Coğrafyası” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler, Afyonkarahisar 2006, s.120.

Resim 2. Yurt dışına kaçırılan ve New York'ta Metropolitan Sanat Müzesi'nde sergilenen Schimmel Koleksiyonu'ndan Hitit pantheon'unun, tanrılar yurdunun en önemli tanrıçası Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın altından heykeli. Sedat Alp, Hitit Güneşi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumu, Ankara 2003, s.35.

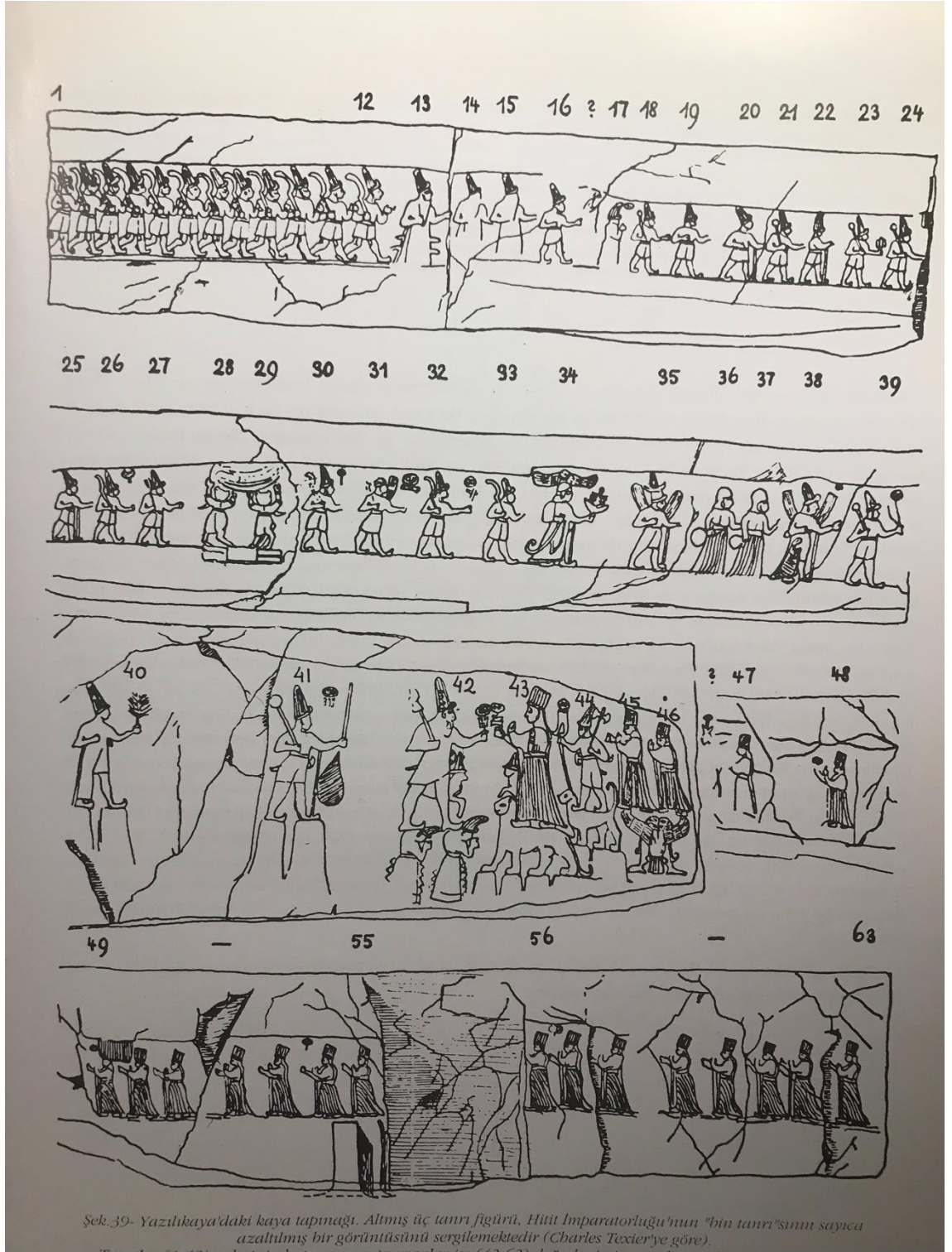

Resim 3. Teşup, Fırtına Tanrısı. Ali Kılıçkaya, Erdal Yazıcı, Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu, Uranüs Fotoğrafçılık Ajansı ve Yayıncılık: İstanbul 2014, s.94.

Resim 4. Hitit Kralı III. Hattuşili 'yi Koruması altına alan ve III. Hattuşili 'nin hâkimesi kabul ettiği Aşk ve Savaş Tanrıçası İstar'ın, Konya-Karahöyük'te bulunan ve bikinili kurşundan bir heykeli. Sedat Alp, Hitit Güneşi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma kurumu, Ankara 2003, s.35.

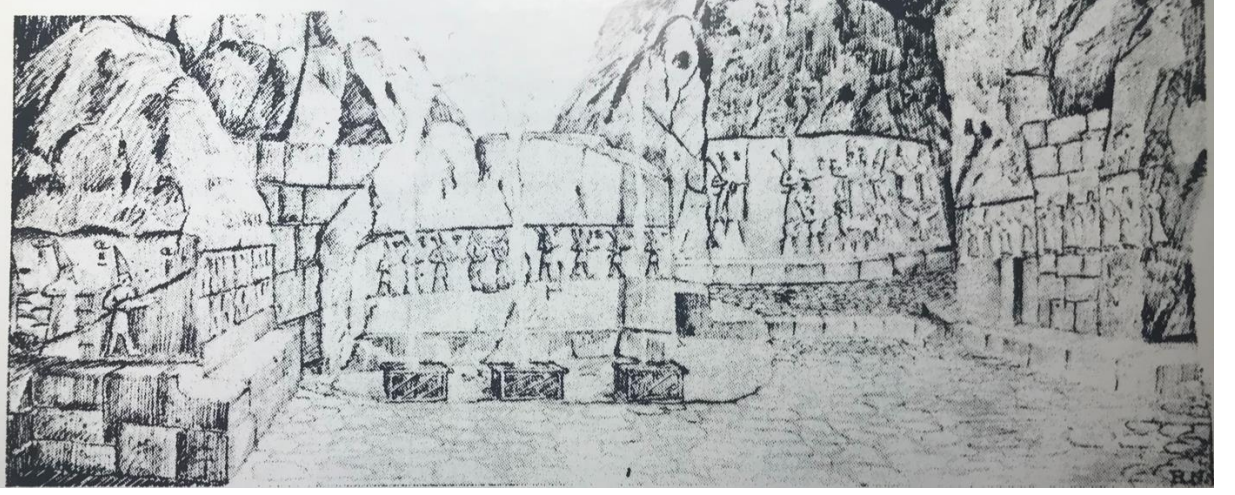

Resim 5. Yazılıkaya'daki Kaya Tapınağı. Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, İzmir, 1995, s.137.

Resim.6. Yazılıkaya Açık Hava Tapınağı. Brandau, Birgit – Schickert, Hartmut, Hititler, Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu, Arkadaş Yayınevi: Ankara, 2018, s.179.

Resim 7. Yazılıkaya'daki Kaya Tapınağı, Büyük galerinin genel görünümü (Charles Texier'e göre). Ekrem Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Phoenix Yayınevi, İzmir 1995, s.136.

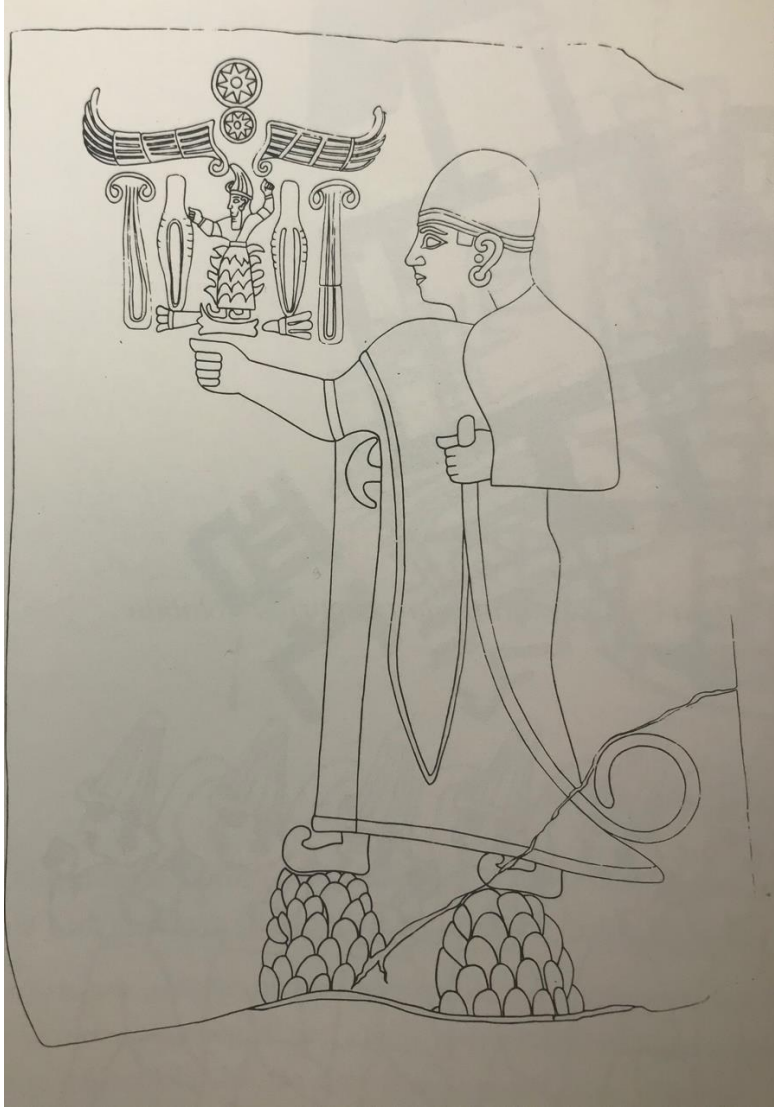

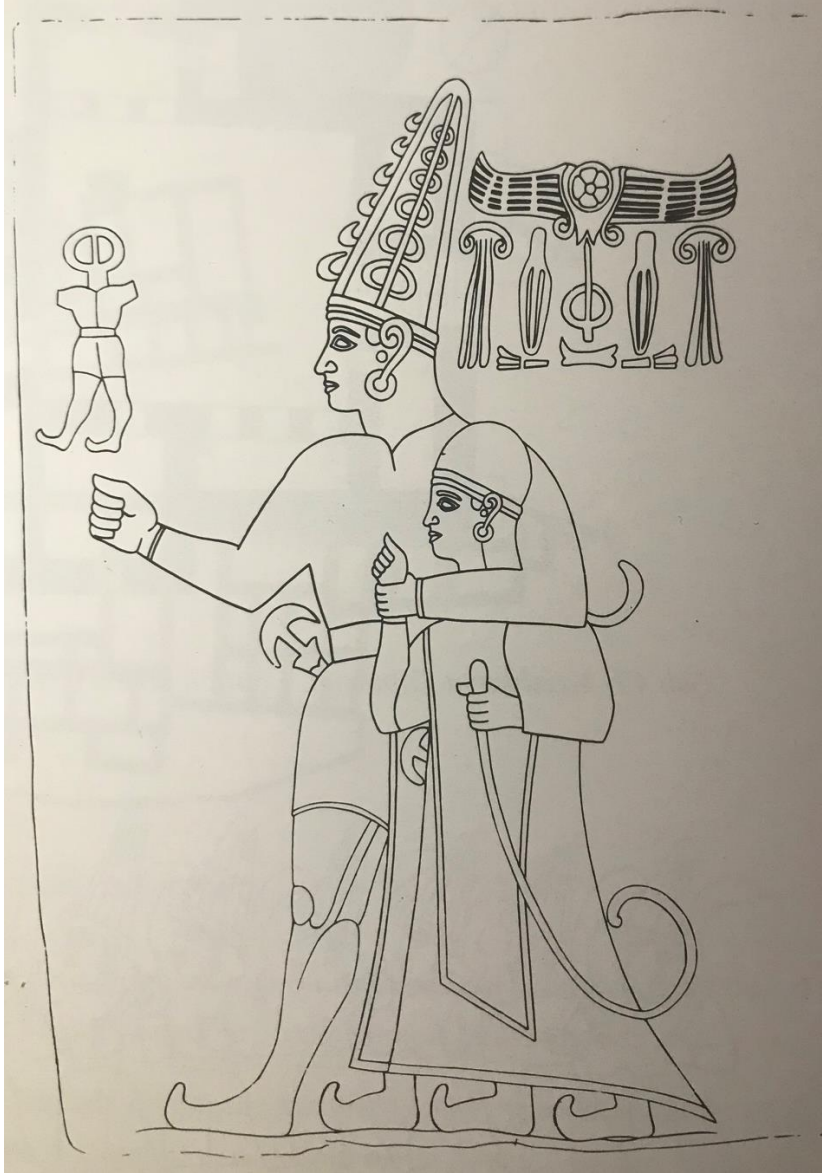
Resim 8. Yazılıkaya A Odası'ndaki figürlerin merkezi grubu. , J. G. MacQueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2018.

Resim 9. Yazılıkaya A Odası. Doğan Alparslan, *Meltem Hititolojiye Giriş: "Hitit Dini ve Tanrıları"*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Makale Derlemesi, Graphis Matbaa, İstanbul 2009, s.123.

Resim 10. Büyük galerideki IV. Tudhaliya (MÖ-1250-1220) Kabartması. Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Phoenix Yayınevi, İzmir 1995, s.141.

Resim 11. Tanrı Şarruma'nın Kral Tudhaliya'yı kucaklayışını gösteren sahne. Ekrem Akurgal, Hatti ve Hitit Uygarlıkları, Phoenix Yayınevi, İzmir 1995, s.141.